

ВОЛОДИМИР СЕРПІЙЧУК

СИМОН ПЕТЛЮРА
Ї ЄВРЕЙСТВО

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ЦЕНТР УКРАЇНОЗНАВСТВА

Володимир Сергійчук

СИМОН ПЕТЛЮРА І ЄВРЕЙСТВО

Київ — 2006

Володимир Сергійчук. Симон Петлюра і єврейство. Вид. 2-е, доповнене. — К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. — 152 с.

Тривалий час нашого уярмлення чужинцями ми не мали можливості обстоювати перед світом свою правду. Користуючись нашою бездержавністю, за нас писали нашу історію, діяльність провідників національно-визвольної боротьби за незалежність України оцінювали її вороги. Зокрема, й досі противники української державності продовжують знеславлювати одного з найбільших державників нашого народу — Голову Директорії та Головного Отамана військ УНР Симона Петлюру, звинувачуючи його в єврейських погромах у 1919—1920 роках.

На основі великої кількості невідомих досі архівних матеріалів автор відкидає ці наклепи, стверджуючи документально, що Симон Петлюра був насправді захисником єврейства у важкі для нього часи.

Праця розрахована на всіх, хто цікавиться постаттю Симона Петлюри та українсько-єврейськими відносинами.

© Володимир Сергійчук, 2006

© Леонід Демчишин, художнє оформлення, 2006

ISBN 966-2911-02-2

© ПП Сергійчук М. І., 2006

Ми дуже довго йшли до цього дня. Втрачали тисячі й тисячі безіменних героїв, підступні ворожі кулі підстерігали найвидатніших провідників нашої нації. Однак ми йшли до омріяного предками, які з глибини століть і донині віщують усьому світові: "Та нема краще, та нема лучче, як у нас, на Україні!"*

І коли вперше за всю нашу історію запитали нас усіх перед світом, Всевишнім і майбутнім своїх дітей, чого ми хочемо, то 1 грудня 1991 року ми одностайно й навічно проголосили: Української Самостійної Соборної Держави!

Але проголошення України як самостійної незалежної держави не всіма в світі сприймається за незворотний, закономірний процес. Існують впливові сили, які прекрасно усвідомлюють: утвердження української державності суттєво вплине на геополітичну ситуацію не лише в східноєвропейському регіоні, а й в усіх куточках планети. А тому ці імперські сили чи їхні прислужники, не маючи можливості відкрито виступити проти визнаної світовим співтовариством Української держави, в сліпому безсиллі намагаються зупинити колесо історії, всіляко компрометуючи національно-визвольний рух нашого народу.

І в першу чергу саме тих, хто до останніх миттєвостей свого життя залишався вірним ідеалам свободи для власного народу.

Наприклад, яких тільки зусиль не докладають сьогодні антиукраїнські сили, аби продовжувати знеславлювати борців за волю України в лавах ОУН-УПА — тих, хто мав мужність стати на герць з двома тоталітарними режимами.

Проте, розуміючи, що ті ідеали свободи, які сповідувалися українськими націоналістами в 40—50-ті роки ХХ століття, мають джерело самопожертви, що випливає з героїчних тради-

*Мовно-стилістичні особливості цитованих джерел в основному збережені. — В. С.

цій боротьби багатьох попередніх поколінь, україноненависники хочуть, аби в історичній пам'яті як українців, так і інших народів залишалися спотвореними образи справжніх патріотів України, що є символами українського національно-визвольного руху.

Однією з таких постатей нашого минулого був і залишається Голова Директорії та Головний Отаман військ Української Народної Республіки Симон Петлюра, на котрого й досі антиукраїнські сили намагаються звалити чужі (в тому числі й свої) злочини, аби представити наш національно-визвольний рух як такий, що не має морального права вести за собою широкі маси на творення власної державності.

Пануюча протягом багатьох десятиліть комуністична пропаганда, як і певна частина недобросовісних єврейських авторів, постійно використовували погроми 1919—1920 років як один із засобів знеславлювання українських національно-визвольних змагань, паплюження провідників нашого народу, препаруючи відповідним чином історичні події.

Цей потужний ідеологічний вал за умов недопущення думки іншої сторони дав свої наслідки: наше суспільство певною мірою покірливо сприйняло нав'язану йому концепцію про основну відповідальність саме українців за вчинені єврейські погроми та про особисту вину в зв'язку з цим Голови Директорії та Головного Отамана військ УНР Симона Петлюри.

Більшовики дуже багато зробили, аби перекласти на українські національно-визвольні сили всю відповідальність за єврейські погроми в Україні. Готуючись до судового процесу над вбивцею Петлюри Шварцбардом, московська влада вже у вересні 1926 року видрукувала спеціальний альбом З. Островського "Еврейские погромы. 1918—1921", який мав покласти всю відповідальність за злочини проти євреїв України у вказаний період виключно на Уряд Директорії. Цей автор намагався довести, нібито "організуючи погроми, "Петлюрівщина" діяла не тільки через численні резерви, які під пра-

пором петлюрівщини лютували на Київщині, Чернігівщині, Волині, Поділлі, Херсонщині і т. д. Ці бандитські зграї мали навіть відому перевагу в очах Українських "самостійників", бо завдання своє вони виконували не гірше гайдамаків, а в той же час це були абсолютно безвідповідальні групи, за дії яких не доводилося звітувати перед громадською думкою народних мас Європи та Америки. Ось чому бандитизм так пишно розцвів під крильцем "Петлюрівщини", яка озброювала, постачала й інструтувала його, підтримуючи найтісніший зв'язок з усіма розбійницькими отаманами і батьками. З усього сказаного виходить з безумовною ясністю, що діячі української контрреволюції на чолі з самою "Директорією" є відповідальними авторами, першопричиною нечуваних звірств, об'єктом яких було все населення України" (Островський З. С. Еврейские погромы. 1918—1921. — М., 1926. — С. 14).

Порівнюючи погроми цього періоду з попередніми, організованими царизмом, З. Островський намагається переконати читачів, що українська "влада не тільки організовує, але й активно здійснює ці погроми збройною силою". (Там само. — С. 5).

Щоб досягти поставленої мети, комуністичні ідеологи вдавалися до найбрутальніших інсинуацій, перекручень, підтасовок, що засвідчують і російські автори.

У цьому плані особливо показовою є доля "Багряної книги", підготовленої С. І. Гусевим-Оренбурзьким. 1922 року її було видано в Харбіні "Далекосхідним Єврейським Громадським Комітетом допомоги сиротам — жертвам погромів". Опублікована так, як вона була написана автором, книга С. І. Гусева-Оренбурзького, котрому англійська критика відвела місце між Толстим і Достоевським" (Русский голос // Нью-Йорк. — 1929. — 17 березня), вийшла одночасно в Берліні російською мовою, була також перекладена на англійську, німецьку та єврейську (Державний архів Сумської області: Ф. 7627. — Оп. 1. — Спр.57. — Арк. 1).

Уже на зорі радянської влади, підкреслювала Р. Бронська, більшовики почали переробляти історію на свою користь. Книга була видана видавництвом Гржебина і віддрукована накладом в декілька десятків примірників у друкарні "Пропагандист" у Петрограді. Післямову до книги написав М. Горький. Але це вже була інша книга. Більшовики "відредагували її по-своєму". Вони принизили пафос цієї книги, применшили статистику жертв. А головне, вилучили з цієї книги всі матеріали про участь у погромах радянських регулярних військ і партизанів. А це склало майже 100 сторінок. Навіть назву книги було змінено: "Багровая книга" більш не існувала. В світ вийшла інша книга. Але і ця книга була захищена від народу (Гусев-Оренбургский С. И. Багровая книга. Погромы 1919—1920 гг. на Украине. — Нью-Йорк: Ладога, 1983. — С. VI—VII).

У зв'язку з таким більшовицьким "редагуванням" книжки С. Гусева-Оренбурзького Р. Бронська додає в примітці до своєї вступної статті: "На прикладі "Багряної книги" можна написати цілу дисертацію про роботу більшовицької цензури над текстом друкованого твору. Там, де справа стосується участі в погромах радянських військ, вилучені шматки і навіть цілі глави. Так, наприклад, майже цілком вилучена трагічна глава про погромну діяльність більшовиків у Росаві". (Там само. — С. VII).

Однак про такі зауваження до більшовицькі видань мало хто знав. Серед широких мас, як і для міжнародної громадськості, з Москви продовжували поширювати спеціально сфальсифіковану інформацію, що утверджувала думку про погромництво українців стосовно євреїв. Тобто продовжувалося утвердження в суспільній свідомості того, що комуністична пропаганда несла з самого початку — спроби більшовиків підпорядкувати своїм впливам Україну, без якої вони не уявляли ніякої можливості існування своєї влади. Зокрема,

один із її ідеологів Д. Рабинович у 1920 році єврейські погроми пояснював таким чином: "Перебуваюча на Україні в 1918 р. при владі націоналістична буржуазна "демократія", побоюючись могутнього зростання революційної енергії серед робітників і найбідніших селян, нацькувала куркульські і декласовані отаманські елементи села і міста на євреїв, котрим приписали виключну роль у пролетарській революції. У результаті цієї шовіністичної агітації над єврейським населенням України вибухнула небувала ще в історії народів катастрофа — жахлива погромна хвиля, яка забрала сотні тисяч жителів — і обездомила майже все єврейське населення, що залишились в живих" (Державний архів Харківської області: Ф. Р-5371. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 6, 7).

Зрештою, як переказати вину на петлюрівців, Д. Рабиновича та йому подібних учив ще раніше Лев Троцький — права рука Леніна. Саме Троцький, виступаючи перед більшовицькими агітаторами, що в 1920 році направлялися в Україну, підкреслював: оскільки українське селянство сподівається на Петлюру, то "необхідно бути обережними. Тільки дурень і провокатор без розбору скрізь і всюди буде твердити, що ми воюємо з Петлюрою. Інколи, поки не розбитий Денікін, вигідно розпускати чутки, що радянська влада в союзі з Петлюрою. Якщо будуть випадки грабежів у Червоній Армії, то їх необхідно звалювати на повстанців і петлюрівців, які влились до Червоної Армії. Радянська влада поступово розстріляє всіх петлюрівців, махновців і повстанців тому, що вони шкідливий елемент, і це буде явним доказом не тільки суворі революційної дисципліни, але й суворі кари за грабіж" (Праці Українського Наукового Інституту. — Варшава, 1932. — С. 150).

А наприкінці свого виступу Троцький сказав ось таке: "... для досягнення наміченої мети всі засоби однаково добрі. Ні на хвилину не забувайте, що Україна має бути радянською,

а Петлюра вибитий з пам'яті народу назавжди" (Там само. — С. 150).

Для успішного в інтересах комуністичної влади перебігу процесу в Парижі Уповноважений Народного Комісаріату закордонних справ СРСР в Україні О. Г. Шліхтер пропонував тодішньому генеральному секретареві ЦК КП(б)У Лазарю Кагановичу видати таку директиву з його ведення: "Петлюрівський рух не був національним революційним рухом широких українських мас і нічого спільного з революцією на Україні не має. Навпаки, це був авантюристичний рух, що неминуче перетворився в отаманщину з усіма проявами, які випливають звідси, — погромами, пограбуваннями, насильництвом над мирним населенням тощо" (Шаповал Ю. Людина і система. Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні. — К., 1994. — С. 104, 105).

Вказаними директивами також передбачалося: "Виправдання або обвинувачення Шварцбарда за здійснення терористичного акту ні в якому разі не може зняти з Петлюри і всього очолюваного ним руху, відомого під іменем петлюрівщини, відповідальності за погроми та інші завдані ним нещастя". (Там само. — С. 105).

Комуністична влада дуже домогалася, аби на процесі виступив Винниченко, "котрий неодноразово в своїх друкованих творах характеризував петлюрівський рух як авантюристичний", але рішуче заперечувала "проти пропозиції захисту викликати свідком Мілюкова, запропонувавши українському представникові в Парижі всі відповідні заходи". (Там само. — С. 106).

Як бачимо, головним завданням комуністичної влади було пов'язати страхітливі погроми євреїв з національно-визвольним рухом за утвердження української державності, на чолі якого стояв Симон Петлюра. Зрозуміло, звичайно, з яких міркувань: аби назавжди скомпрометувати самостійницькі прагнення українців.

І, як не прикро, до цієї непривабливої акції було втягнуто і значні єврейські маси. Вже в травні 1926 року, коли на паризький брук пролилася кров Симона Петлюри, широкі єврейські кола кинулися захищати його вбивцю — Самуїла Шварцбарда. Створювалися спеціальні комітети, шукали свідків по всьому світу.

Скажімо, від колишніх вояків армії УНР, котрі залишилися проживати в Радянській Україні, вимагали свідчень про те, що Симон Петлюра був причетний до організації єврейських погромів. І вони давали такі свідчення, які від них вимагалися. (Чи ж могли всі противитися в умовах тоталітарного комуністичного режиму?). Очевидно, саме за таких обставин Кирило Колодяжний, молодший писар при штабі 6-ої дивізії, "визнав", що "було розпорядження вищого штабу петлюрівських військ" про організацію погрому в Бердичеві (Інститут єврейських досліджень у Нью-Йорку — ІЄД: Фонд Черикова. — Спр. 370. — Арк. 33433).

Подібні "свідчення" антиукраїнські сили збирали від єврейських переселенців до Палестини. (Там само. — Спр. 371. — Арк. 33486—33629) чи Аргентини. (Там само. — Спр. 372. — Арк. 33630—33729).

І люди, котрі взагалі ніколи не знали і не бачили Петлюри, заявляли, що він вчинив єврейські погроми навіть у тих місцях, де не тільки ніколи не був сам, але де в той час не перебували відділи армії УНР, йому підпорядковані.

Шоковані таким поворотом українські політичні емігранти змушені були тоді визнати: "Кожна справа, без огляду на її етичний характер, в якій виступає жид, є національно-жидівською справою, є справою всього світового жидівства. Чи помститься доведений до відчаю лихварством жида селянин — одразу ж всі жиди піднімають крик. Згвалтував жид-лікар пацієнтку-українку, інтелігентну жінку, а вона, прийшовши до свідомості й огиди в крайньому афекті відповідь

пострілом на невиданий цинізм — знову рейвах підноситься світовим жидівством, мовляв, лікар Маргуліс був знаменитим хірургом.

І вбивство Петлюри Самуїлом Шварцбардом також виявилось загальножидівською справою. І світове єврейство кинулося плямувати Петлюру, представляючи його якоюсь звірюкою в людській подобі, а злочинець — ідеальною людиною, незрівняним громадянином, зразковим мужем, батьком, носієм всіх чеснот" (ЦДАВОВУ: Ф. 3890. — Оп. 1. — Спр. . — Арк.).

Адвокат Шварцбарда Торрес і свідки з його сторони намагалися за будь-яку ціну підтримати абсурдну в ХХ столітті ідею про якусь помсту, доконану таким собі нібито народним месником від імені всього єврейського народу. Вони не звертали уваги на те, що акт помсти, доконаний над беззбройним і невинним Петлюрою, є як в своїй ідеї, так і за фактичним виконанням таким точнісінько погромом, доконаним в цьому випадку не над євреєм, але євреєм. Не зважали вони, куди може завести євреїв і українців, а може і всю Європу продовження таких актів помсти?! Тим паче, що адвокат Торес, і свідки Шварцбарда базувалися, зрештою, не на конкретних фактах прямої вини Петлюри в погромах, а на загальній думці, яка існує між євреями про його персональну відповідальність. У зізнаннях свідків з боку Шварцбарда, а саме: Грінберга, Моцкіна, Гольдштейна, Сльозберга "повторювалося дві основні думки: 1) Петлюра повинен відповідати за погроми, тому що він був диктатором України, гетьманом України; 2) Загальна опінія серед жидів була така, що Петлюра відповідає за погроми.

Найбільш неправдиво давав свідчення Гольдштейн, який, між іншим, сказав такі нечувані речі:

1) Що Петлюра був диктатором України, 2) що погроми були скрізь організовані по одним принципам і по одному

зразку, 3) що погромщики носили прапори, на яких було написано: "Бийте жидів, визволяйте Україну!", 4) що він переконаний, що Петлюра був організатором погромів. Гольдштейн розповідав, що також не було погромів ні перед Петлюрою, ні під більшовицькою владою" (ЦДАВОВУ: Ф. 3890. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 12).

Дривцят у вогонь, як кажуть, тоді підкидала і єврейська преса. Так, газета "Гайнт" у статті під назвою "Петлюра" писала, що його ім'я "записане криваво в усіх жидівських серцях, так, як Хмельницького, Гонти й ин. ... Чоловік той першим створив на Україні інституції жидівської автономії з окремим міністерством для жидівських справ, а рівночасно купався у морі жидівської крові" (ЦДАВОВУ: Ф. 3809. — Оп. 2. — Спр. 5. — Арк. 1).

Особливо гаряче взялися обороняти Шварцбарда сіоністи та радикальні єврейські націоналісти. Найбільшу активність в його обороні виявив Паризький комітет, який мав "філії по всьому світові. Ними Шварцбард був оголошений національним героєм, а справу вбивства Петлюри перетворили в національну справу цілої жидівської нації. В першу чергу комітети прийнялися за збирання грошей для Шварцбарда і робили це способом надзвичайним, урочистим, нібито справа йшла про досягнення якоїсь високої національної мети" (ЦДАВОВУ: Ф. 3890. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 11).

У них добра організація, свідчили залучені до процесу українці: "до помочи стало жидівське товариство допомоги. Душа оборони, очевидно, цей Гольдштейн. У них великі гроші. Нарешті — жиди, а їх в коритарах там сила силенна, почувають себе в суді, як дома. Знають всі стежки, наставляють вухо під самі двері кімнати, де йде допит. Перекладчик весь час був з ними за панібрата, а Гольдштейн здоровкається з слідчим, як з приятелем. Коли ж вивели в коритар Шварцбарда, то всі кинулися його цілувати і зробили йому мало не

овацію, так що прохожі французи аж плечима знизували. Казали: "Чи ви бачили, як вітають убивцю?" (ЦДАВОВУ: Ф. 3890. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 80).

Уже з другого дня на процесі було поставлено питання не про вину Шварцбарда за вбивство Петлюри, а питання про відповідальність Петлюри за єврейські погроми. Персональна вина при цьому покладалася на Петлюру, але ніхто не міг довести, що Петлюра робив це сам, давав накази робити погроми, організовував погроми тощо.

Зате всі єдиним фронтом стояли на тому, що політичну, моральну, відповідальність несе Петлюра. Чому? Бо, мовляв, "Петлюра мав всю повноту влади як голова держави, як головний отаман українського війська. (Отже, визнавали через кілька років Україну?).

Ім'я Петлюри, мовляв, скрізь: в назвах полків, загонів.

Головний аргумент: Петлюра всю владу взяв у свої руки (Винниченко): одного його слова було досить, щоб припинити, але він терпів.

Відповідальність за погроми несе Петлюра як особа, що в той час представляла Українську державу, особа, яка в той час мала повноту влади. Петлюра не робив погромів, не організовував їх, але погроми були на території його держави, його влади; вони робились його військом чи населенням. Отже, відповідає він один" (ЦДАВОВУ: Ф. 3890. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 21).

І такі ось заяви: "Ми прийшли в суд, щоб осудити Симона Петлюру за погроми. Ми закликаємо всіх українців стати поруч з нами і його осудити" (ЦДАВОВУ: Ф. 3890. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 21 зв.).

Як можна було кинути осуд на того, вина якого була лише в тому, що він був Головою Директорії, Головним Отаманом під час погромів? Це значило б, обурювалися українці, осудити самих себе, цілий український народ. І за що осудити:

за погроми, які доконувалися під впливом обставин в більшості неукраїнцями, в багатьох випадках по вині самих жидів. Тому на суді стали не поруч, а одна проти одної дві опінії: жидівсько-російська, ворожа до українства, і українська: перша нападала, друга боронила. В дійсності французький суд та адвокатура перевели процес з площі обвинувачення вбивці нашого національного вождя в процес проти української нації та військ українських.

Тобто перед цілим світом українську націю робили погромниками та розбишаками".

Дійшло до того, що на суді почали оперувати фактом "німецьких настроїв", які нібито були домінуючими в житті Симона Петлюри. При цьому не бралось до уваги те, що покійний, перебуваючи на посаді Голови Всеукраїнського союзу земств у 1918 році, звернувся до німецького представництва з листом, у якому ганьбив поведінку кайзерівських окупаційних військ в Україні щодо мирного населення. Цей лист вмістила газета "Відродження", за що це число було skonфісковане, а редакцію попереджено: в разі появи на шпальтах газети ще раз цього листа, друкарню буде опечатано, а редактора віддано до польового суду" (ЦДАВОВУ: Ф. 3890. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 77).

Потім оборона Шварцбарда почала обвинувачувати Петлюру в антантофобстві (ЦДАВОВУ: Ф. 3890. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 189).

Французький суд повірив у вигадану Шварцбардом байку про те, як він кілька тижнів стежив за Петлюрою, як він його зустрів 25 травня. Насправді ж, як вияснилося ще в ході досудового слідства, стежили за Петлюрою інші особи, співники Шварцбарда, які викликали його по телефону, повідомивши, що Петлюра пішов обідати сам. Тому 25 травня, одразу ж після трагедії, вбивця правдиво заявив у поліції, що прибувши на місце майбутнього атентату, чекав на Петлюру,

знаючи від своїх спільників, що той там сам" (ЦДАВОВУ: Ф. 3890. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 4 зв.).

Ці висновки підкріплюються ще й тим, що під час обшуку в помешканні Шварцбарда знайдено його листа до своєї дружини, висланого пневматичною поштою незадовго перед атентатом: "Моя дорога дружино! Я йду виконати свій обов'язок для мого рідного народу, який було побито, помучено, погноблено — тисячі бідних жидів безборонних — і Петлюра відповідає за це, я помщуся на ньому" (ЦДАВОВУ: Ф. 3890. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 5).

Насамперед, виникло запитання: коли лист було написано? Хто його і коли кинув на пошту?

Чому Шварцбард тільки 25 травня його написав, адже ходив стежити за Петлюрою, як сам стверджує, і раніше? Якщо цього дня він був упевнений, що йому вдасться здійснити вбивство, то хто його повідомив про те, що Петлюра сам? Цей лист доводить, що Шварцбард мав спільників. Бо чому він ні разу не написав такого листа раніше, а зробив це саме 25 та ще й з категоричною припискою, що саме цього дня має бути виконаний замах, і кинув на пошту? Який журналіст інформував жінку Шварцбарда, що він здійснив вбивство? А чи розлідував суд зміст листа?

Обставини замаху були виключні, жорстокі і нагадують незвичайне вбивство, а розстріл спокійний, розрахований на обов'язкове позбавлення життя, нібито виконання якогось присуду найманим катом (ЦДАВОВУ: Ф. 3890. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 7).

Свідок Микола Шаповал казав: перед замахом більшовик Норич питав його про адресу Петлюри, а після вбивства признався, що добре знав Шварцбарда. Свідок Коваль розповідав дуже детально про одне стеження за Петлюрою 14 чи 15 квітня 1926 року, коли в кафе і поблизу нього вешталися люди, серед яких був і Шварцбард. Але слідчий суддя

СКАНУВАННЯ
Андрію ДМ

нічого не робив, аби розслідувати ці справи (ЦДАВОВУ: Ф. 3890. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 12 зв.).

Він, як і присяжні, більше слухав адвоката Тореса, що грав на патріотичних почуттях французів — германофільство Петлюри і українського народу. Патріотизм Шварцбарда і його "пролита кров" за Францію. Зрештою, суд, не зрозумівши української справи, взяв за юридичну підвалину на виправдання Шварцбарда висунуту професором Лянжевен тезу: немає організованої міжнародної юстиції, тому Шварцбард мав право суд вчинити і покарати. Отже, в Парижі, в ХХ столітті, повне виправдання акта помсти у французькому суді (ЦДАВОВУ: Ф. 3890. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 21 зв.).

Ось так чинив французький суд: замість засудити вбивцю, він вислуховував антиукраїнські інсинуації.*

Щодо політичне значення процесу, то українські емігрантські правники зазначали: "вибираючи жиду, більшовики бажали досягнути: а) схватися за спину спровокованого жидівства, б) ославити, зганьбити ім'я вбитого, а разом з ним і взагалі український національний рух, національну боротьбу за незалежність та спровокувати жидівство проти українського народу..."

Однак божевілля "жидівської вулиці" спрацювало на руку московським більшовикам. Адже для них з їх засобами легко було спланувати й виконати вбивство беззбройного українсь-

* Французький автор Рене Бенжамен у своїй праці "Суд присяжних" зазначав: В суді присяжних з поміпою дискутується питання над трупами, в суді присяжних виносять вироки, засуджуючи на каторгу, до в'язниці, а досить часто і до фарисейського виправдання, що під виглядом повного любови милосердя ховають ненависть спільників. Це тут палка, чудна, потайна чи озлоблена, з чолом злочину або помсти, бореться, блукає половина інтимної історії Франції. Це сюди кожне чесне й пряме серце, що шукає резонів віри в Бога, мусить вступити, бо воно знайде тут запевнення, що люди, навіть вдягнені в тоги, безсилі задовольнити жадобу його до справедливості і милосердя" (Rene Benjamin. La Cout d'Assies. Paris, 1928. — S. 16).

кого емігранта, яким фактично був Петлюра в Парижі, а також легко було сховатись за екстериторіальність своїх установ у Франції, замести сліди своєї участі та спрямувати всі зусилля на виправдання вбивці і на обвинувачення Петлюри в погромах. Вони ж дали Шварцбардові і оборонця, адвоката Тореса, який, як відомо було, в Парижі вів справи більшовицької амбасаді та різних радянських місій у місцевих судах. Цікаво, що згоду Тореса на оборону Шварцбард мав ще перед атентатом, бо після арешту свого на допиті в суді він заявив, що дасть зізнання в присутності свого адвоката п. Тореса. І Торес явився його боронити. Таким чином, Шварцбард заздалегідь уже був забезпечений адвокатом Торесом, причому більшовицького представництва в Парижі" (ЦДАВОВУ: Ф. 3890. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 10—11).

Треба сказати, що спочатку не всі єврейські кола поділяли настрої запеклих єврейських націоналістів. Наприклад, Американський Єврейський комітет поставився проти того, щоб робити з Шварцбарда національного героя, а його злочин брати на рахунок цілої єврейської нації. Крім того, цей комітет висловився за тим, що Петлюра не був погромником і що вбивство його треба вважати актом ненормальної людини чи людини, яка щиро помилилася. Проти такої резолюції гостро запротестував Паризький комітет, назвавши її мало не зрадою світового єврейства.

Цей Паризький комітет впливав і на свідків. Так, якщо після вбивства Петлюри відомий єврейський діяч Володимир Жаботинський у червні 1926 року взяв під захист Петлюру, то в жовтні 1927 року надрукував в "Последних новостях" зовсім протилежне. Подібне сталося і з деякими свідками, котрі змінили свої показання на попередньому слідстві (ЦДАВОВУ: Ф. 3890. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 13).

До речі, в зв'язку з організацією світовим єврейством такої кампанії на захист убивці, генеральний секретар з міжнаціо-

нальних справ в уряді Центральної Ради Олександр Шульгин, котрого самі євреї називали чи не першим своїм захисником, писав: "... жиди під час процесу Шварцбарда возвели його в герої і прагнули всіма силами запламувати світлу пам'ять Петлюри. Це було божевіллям з боку жидівських міжнародних кіл, взяти на себе вбивство, якого вони не вчинили, бо весь атентат був організований чекістами. Це було божевіллям, бо, беручи на себе вбивство, вони перекреслювали моральну вагу високогуманних заяв у жидівській справі С. Петлюри, котрі б мали бути заповітом для народу, як треба ставитися до жидів на Україні" (Архів Наукового товариства імені Шевченка в Нью-Йорку: Ф. УНР. — Спр. 23. — Арк. 5—5 зв.).

Це було справді щось незбагненне для здорового глузду, коли передові представники демократичного єврейства, які ще вчора схилилися перед постаттю Головного Отамана, вже сьогодні різко змінювали свою точку зору про нього. Але таке було. І було не з одним єврейським діячем. Уже згадуваний один з найвидатніших єврейських публіцистів Володимир Жаботинський відгукнувся на вбивство євреєм Симона Петлюри заявою, що останній, як і "решта видатних членів цього українського уряду, ніколи не були тими, як їх називають, "погромниками". Хоча я їх особисто не знав, все ж таки я добре знаю цей тип українського інтелігента-націоналіста з соціалістичними поглядами. Я з ними виріс, разом з ними провадив боротьбу проти антисемітів та русифікаторів — єврейських та українських. Ані мене, ані решту думаючих сіоністів південної Росії не переконують, що людей цього типу можна вважати за антисемітів. І це важливо, бо це веде нас до головного: до глибокої правди, яку небезпечно забути, до правди, що причина полягає не в суб'єктивним "антисемітизмі обставин". На Україні обставини проти нас. Такі обставини утворилися історично і такими вони й залишаються. Хто був у цьому винний у XVII сторіччі — чи ми, євреї, чи поляки, або українці — шукати недоцільно. Сьогодні це так, сьогодні там носиться

в повітрі антисемітська отрута, і досить розворушити атмосферу якимсь роздратуванням, чи то повстанням, чи колонізацією, щоб ця отрута вилилася в активну ненависть" (Жаботинський В. Вибрані статті з національного питання. Переклад, вступна стаття, примітки та коментар І. Клейнера. — К., 1991. — С. 112, 113).

Ці прекрасні слова, писав уже згадуваний Олександр Шульгин, "дали мені нагоду так закінчити свою книжку: "Ми згодні з видатним жидівським письменником і, цитуючи його, ми висловлюємо сподіванку, що всі жиди кінець кінцем прийдуть до думок п. Жаботинського. Це дасть змогу лехше перебороти ті обставини, що розділяють жидів і українців" (Шульгин О. Одповідь Жаботинському //Тризуб (Париж). — 1927. — Ч. 41. — С. 16).

І ось тепер, продовжує О. Шульгин, в ч. 2393 "Последних Новостей" в Парижі з'являється його лист до редакції на тему: "Петлюра і погроми".

Цей лист, резюмує О. Шульгин, "безперечно, зробить велике вражіння на українські кола. На нього, на Жаботинського, посилалися ми, коли боролися з тим озлобленням, якеросло за цей рік серед українців у зв'язку з ганебним вбивством і процесом, поруч з Л. Маршалем, А. Марголіним, С. Гольдельманом це ім'я давало нам право стримувати стихійне наростаюче почуття національної ненависти.

І несподівано Жаботинський знищив те, що казав раніше". (Там само. — С. 16).

Справді, в своїй новій праці В. Жаботинський писав уже по-іншому: "Петлюра був главою українського уряду та української армії протягом двох років і більше; майже весь цей час продовжувалися погроми; глава уряду та армії їх не придушив, винних не покарав і сам у відставку не подав. Значить, він узяв на себе відповідальність за кожную краплю пролитої єврейської крові. Це так ясно, що тут не допоможуть ніякі відмовки". (Там само. — С. 16).

Коментуючи новий погляд Жаботинського на відповідальність Петлюри, О. Шульгин зазначає що "той повернув свою керму в інший бік. Тяжко Жаботинському №2 спростовувати Жаботинського №1. Але він мусить це робити задля ...вулиці, "жидівської вулиці", як люблять говорити їхні діячі.

Коли Жаботинський виправдовується тим, що не знав обставин на Україні, він мав можливість ознайомитися з ними тепер. За цей час вийшло багато матеріалів. Не тяжко було б прочитати йому й ті сторінки, в яких я в своїй книжці даю відповідь на ці брехні. Своїх аргументів повторювати тут не можу. Та Жаботинський сам все розуміє. Але вулиця, вулиця потягла його за собою". (Там само. — С. 16, 17).

Про це також свідчить дослідник творчості В. Жаботинського І. Клейнер: "Стаття з'явилася за кілька днів по вбивстві Симона Петлюри євреєм Шварцбардом. Відгукуючись на цей злочин, Жаботинський дав у статті надзвичайно позитивну характеристику Петлюрі та керівництву українського національного руху, відкинувши всі висунані проти звинувачення в антисемітизмі та погромництві.

Єврейські кола зустріли цю статтю здебільшого дуже неохвальне саме через прихильність Жаботинського до українського руху та його керівників. Вбивство Петлюри та процес Шварцбарда викликали дуже емоційну реакцію єврейства. Єврейська преса зображала вбивцю як месника за всі криваві кривди проти єврейського народу. Хоча психологічне підґрунтя такої реакції легко зрозуміти, вона фактично була надзвичайно шкідливою для інтересів обох народів, різко погіршивши взаємини між ними, що, очевидно, аж ніяк не було на користь єврейству України. Негативних наслідків антиукраїнської кампанії, яка виникла в зв'язку з процесом Шварцбарда, не вдалося подолати до сьогодні.

Жаботинський зазнав такого тиску з боку єврейської громадськості, проти якого він, враховуючи інтереси і позицію се-

ред єврейства, керованого ним ревізійністського руху, не міг встояти. Щоправда, цілий рік він тримався, не зрікаючися своєї позиції. Однак через рік після появи статті "Кримська колонізація" Жаботинський мусив опублікувати статтю "Петлюра і погроми", в якій поклав на Петлюру юридичну відповідальність за погроми на Україні за часів Директорії, оскільки Петлюра, стоячи на чолі держави та армії, не спромігся ці погроми припинити. Це було з боку Жаботинського кроком назад порівняно зі статтею "Кримська колонізація". Однак і в статті "Петлюра і погроми" Жаботинський не звинуватив Петлюру та український національний рух ані в семітизмі, ані в організації погромів, а лише в невмінні або в нездатності їх припинити. При тому він зазначив, що керівник держави та армії, який не здатний припинити погроми, мусить піти у відставку. Можна думати, що Жаботинський, найскорше, сам чудово розумів, якою зрадою своєї справи була б з боку Петлюри відставка в той час, коли не лише євреї, а вся Україна зазнавала страшного погрому з боку численних і могутніх ворожих сил і коли вирішувалася доля українського народу. Але цього разу (здається, єдиного разу в житті) Жаботинський мусив поступитися тискові з боку сил, які були в опозиції до нього та до ревізійністського руху в сіонізмі" (Жаботинський В. Вказ. праця. — С. 20—21).*

Така концепція — відповідальність українців-самостійників

* По суті, кожний єврей, який наважувався підтримувати прагнення українського народу до утвердження власної незалежної держави, зазнавав переслідувань "жидівської вулиці". У листі до Спиридона Довгаля від 14 січня 1938 року відомий єврейський діяч Соломон Гольдсман писав: "...За пару місяців буде 22 роки, як я зв'язав свою суспільну працю з долею українського народу. Гадаю, що судилося виконати мені ту особливу місію: створити умови співділання мого народу з Вашим. Скільки страждань випало за цей час на мою долю, скільки ударів переніс я за це з рядів власного народу, про це Ви, українці, не маєте уяви. Скільки перешкод зустрів я на другій стороні, про це Ви знаєте, мабуть, більше, ніж я сам" (ЦДАВОВУ: Ф. 3930. — Оп. 1. — Спр. 10. — Арк. 16 зв.).

за єврейські погроми — справді була прийнята в єврейському середовищі. На жаль, вона залишається живучою в ньому й досі. Наприклад, коли автор цих рядків, намагаючись сказати всю правду про єврейські погроми в Україні періоду національно-визвольних змагань, надрукував кілька підбірок документів із колишніх спецхранів, що виправдовують Голову Директорії та Головного Отамана військ Української Народної Республіки, то не всім євреям це сподобалося.

Зокрема, житель Києва О. Найман відгукнувся в "Новом русском слове" (Нью-Йорк) у серпні 1996 року статтею "Петлюра на пьедестале", в якій намагався довести, що через 70 років в Україні почали "видавати легендарного погромника за єврейського захисника".

Очевидно, за інших обставин і не треба було б звертати увагу на подібні публікації, але ознайомлення з багатьма ними на сторінках названої газети вимагає повернутися до цієї теми. Тим паче, що з єврейського середовища виходять й інші праці антипетлюрівського спрямування.

Особливою ж безапеляційністю вражає книга Ю. Фінкельштейна "...За дела рук своих" (Нью-Йорк, 1995), автор якої, посилаючись на архів Чериковера, намагається перекласти всю вину за єврейські погроми в Україні в 1917—1920 роках на Симона Петлюру. З усього видно, деякі єврейські автори свідомо не звертають уваги на аргументи щодо ставлення Голови Директорії та Головного Отамана військ УНР до євреїв, наведені в спеціальній праці Тараса Гунчака, виданій як англійською, так і українською мовами (Jewish Social Studies. — 1969. — Т. 31. — Ч. 3; Симон Петлюра та євреї, — К.: Либідь, 1993).

Так, ідеологам колишньої системи було вигідно, висмикнувши деякі факти, кинути на їх основі тінь на український національно-визвольний рух, звинувативши перед усім світом українців — "самостійників" у єврейських погромах, і, таким

чином, у природженому антисемітизмі. Та й виправдання вбивці Симона Петлюри паризьким судом нібито остаточно ставило всі крапки над "і".

Але ось відкрилися вчорашні спецхрани, і сьогодні кожний бажаючий може об'єктивно розібратися в подіях, що відбувалися на українській землі в 1917—1920 роках, які, до речі, продовжують ятрити рани і євреям, і українцям. Зрештою, саме ці два народи зацікавлені в тому, щоб усебічно вивчити дану проблему, аби остаточно з'ясувати і встановити істину, і на її основі знайти порозуміння та згоду на майбутнє.

Нововідкриті документи дають можливість досягти цього за доброї волі, бо вони висвітлюють історичні події зовсім не так, як нас довго вчили. В тому числі й документи і про єврейські погроми в Україні, і про ставлення до них єврейства взагалі, і Голови Директорії та Головного Отамана військ Української Народної Республіки Симона Петлюри зокрема.

Звичайно, пишучи на цю тему, треба вивчити документи, що зберігаються у фонді І. Чериковера в Нью-Йорку. А тому автор цих рядків ознайомився з великою кількістю архівних справ, що зберігаються у вищезгаданій науковій інституції, — це дало можливість дізнатися про дуже багато фактів з даної проблеми, про які чомусь волів не згадати Ю. Фінкельштейн, зрештою, пересвідчитися в його вибірковому підході до аналізу історичних подій.

Вивчення матеріалів архіву Чериковера водночас переконувало: який би не був широкий обсяг інформації в ньому, проте він не може бути єдиним джерелом до проблеми єврейських погромів в Україні 1919—1920 років, тим більше про ставлення до них Симона Петлюри, котрого в полтавській школі за підтримку й співчуття до євреїв однокласники дражили "жидівським батьком" (Гунчак Т. Вказ. праця. — С. 11).

Тож автором, крім прочитання великої кількості досліджень різних науковців, найбільшу увагу було приділено вив-

ченню документів, що зберігалися раніше в спецхранах України, або до яких просто не доходили руки істориків. З цієї метою він працював у фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, Центрального державного архіву вищих органів державної влади і управління України, Державного архіву Автономної Республіки Крим, державних архівів областей: Київської, Харківської, Сумської, Чернігівської, Полтавської, Кіровоградської, Одеської, Вінницької, Волинської, Львівської, Житомирської, Тернопільської, Хмельницької, Рівненської, а також в Інституті рукописів Національної наукової бібліотеки України імені В. І. Вернадського, в архіві Наукового Товариства імені Шевченка в Нью-Йорку та Центральному військовому архіві у Варшаві.

Аналіз великої кількості архівних матеріалів дає підставу твердити: вже давно настав час ламати нав'язані стереотипи, відкривати правду, хоч би якою гіркою вона не була як для євреїв, так і для українців.

З точки зору історичної справедливості ми, українці, мусимо визнати, що представники нашого народу вдавалися до цих ганебних актів у період Української Народної Республіки доби Директорії. Але в погромах брала участь ота темна, стихійна маса, що витворилася під впливом більшовицьких гасел про експропріацію буржуазії, на чолі якої стали такі ж неосвічені отамани, а Уряд Української Народної Республіки до цього не мав ніякого відношення. Навпаки, він уже після перших погромів, що сталися на початку січня 1919 року в Бердичеві та Житомирі, різко засудив їх, вдавшись до розстрілу організаторів і розформування військової частини, що брала участь у ньому. І в подальшому бачимо неодноразові спроби Уряду УНР, зокрема Симона Петлюри, поставити на місце стихійну отаманію — про це засвідчують оригінальні документи за його підписом.

Звичайно, передусім постає питання, чому в Україні виникали погроми євреїв?

Протягом століть, пише відомий діяч українського єврейства А. Марголін, населення Росії чуло від уряду звинувачення на адресу євреїв в усіх бідах світу. Темні, неосвічені маси вірили навіть легендам про ритуальні вбивства євреями християнських дітей. І якщо погроми 80-х років XIX ст., Кишинівський і Гомельський, виникали лише на основі брехливих чуткою і обіцянок про безкарність грабежів протягом трьох днів, то тепер участь євреїв у більшовицькому русі була вже не чуткою, а фактом, який дуже легко було й перебільшувати (Марголін А. Україна и политика Антанты. — Берлин, 1923. — С. 310, 311).

А представник українства Г. Мисливець на це питання, відповідав, зокрема, так: "Жиди були тим елементом, який від початку революції 1917 року з цілим їхнім темпераментом та безоглядністю щиро та ретельно запроваджували большевицьку владу на місцях, що була під владою Москви. В перших роках московсько-комуністичного панування в Україні переважна кількість членів зненавидженого населенням урядового советського апарату складався з жидів. Жиди вели советські карні загоми на село з міста, жиди були слідчими, жиди були судьями над тими українцями, що їх Московська влада, пришивши контрреволюцію, сотнями й тисячами стріляла, мордувала і т. под., наперед пограбувавши до нитки. Жиди були й тими, що ті езекуції переводили в життя". (Цит. за: Брик О. Українсько-єврейські взаємовідносини. — Вінніпег, 1961. — С. 191, 192).

Так, взаємини між євреями, які у великій кількості жили в Україні, та місцевим українським населенням були далекі від нормальних з причин, як підкреслює Голова правління Товариства єврейсько-українських зв'язків в Ізраїлі Яків Сусленський, "що були властиві становищу євреїв у багатьох

країнах розсіяння" (Сусленський Я. Чергова акція Товариства єврейсько-українських зв'язків в Ізраїлі //Сучасність (Мюнхен) — 1983. — Ч. 7, 8. — С. 191).

Але то найлегше, зрозуміло, пристати на досить поширену концепцію про нібито природне прагнення євреїв панувати над усім світом, підпорядкувавши під свій вплив робітничі маси, котрим, мовляв, нічого втрачати, крім кайданів. У зв'язку з цим часто наводяться рядки з листа Боруха Леві до Карла Маркса: "Жидівський народ, взятий в цілому, буде сам своїм Месією. Він доб'ється панування над світом, для чого об'єднає решту людських рас, знищить кордони й монархії, що обмежують його самостійність, і створить світову республіку, яка всюди забезпечить жидам громадянські права. У цій новій організації людства діти Ізраїля, розпорошені тепер по всьому світі, стануть усюди керівним елементом, а надто, якщо їм пощастить міцно прибрати до своїх рук робітничі маси". (Цит. за: Кепен Б. Жиди в світовій історії. — Без м. і д. — С. 68).

Щоправда, щось подібне звучить і в роздумах "батька" сіонізму Т. Герцля: "Ми невтомні і даємо середній інтелігентний клас, якому немає ніякого вичерпання і який через те є таким же небезпечним елементом для суспільства, як і вирослі капітали. Освічені, але неімущі, євреї тепер усі стають у ряди соціалізму, і соціальна боротьба в усякому випадку повинна тепер відбитися на наших же спинах, бо ми як у соціальному, так і в капіталістичному таборі займаємо дуже помітне місце" (Герцль Т. Еврейское государство. Опыт новейшего разрешения еврейского вопроса. — Одесса, 1898. — С. 17, 18).

Але на початку XX ст. єврейській еліті довелося глибоко розчаруватися в своїх сподіваннях на підтримку російського революційного руху, на чолі якого стояло багато представників вже, правда, з дещо своєрідними, інтернаціональними поглядами. Так, коли в листопаді 1905 року Санкт-Петербур-

бур'янка рада робітничих депутатів відмовилася засудити єврейські погроми, то це викликало почуття обурення і гострої образи в середовищі передового єврейства: "Якщо уряд збирається віддати польовому суду кронштадтських солдатів, якщо він накинув на шию Польщі петлю військового стану, то протест проти цього є цілком природною реакцією безпосереднього почуття обурення подібними діями. Але хіба крокування уряду по трупах виразилося лише в цих фактах? Хіба це зловісне крокування по трупах не почалося набагато раніше, не почалось з євреїв, мало не на завтра ж, після оголошення маніфесту 17-го жовтня? Хіба звірина готовність мас "бити жидів" не була з адським мистецтвом використана мерзотними ставлениками уряду? Хіба не завдяки пропаганді "і потуранню всяких Нейдгартів, Століпінних і їм подібних безперешкодно розігралися всі жахи останніх єврейських погромів, пролились ріки єврейської крові, впали сотні і тисячі єврейських жертв? І коли рада робітничих депутатів зібралася для вироблення звинувачувального акту проти уряду, який "продовжує крокувати по трупах", то невже не повинна вона в першу чергу — згадати про гори єврейських трупів у багатьох і багатьох містах Росії?" (Гольдштейн А. Среди еврейства (1905— 1917). — Петроград, 1918. — С. 16).

Можливо, сподівався цей автор, наступить момент, "коли кращі прошарки російського суспільства, якщо не під безпосереднім впливом почуття, то на основі раціоналістичних умовиводів виступлять, навіть активно, на підтримку вимог єврейського народу. Але довго ще не згладиться з нашої пам'яті той ганебний і повний трагізму факт, який увіковічений у постанові ради робітничих депутатів 1 листопада: коли ще не встигла зрівнятися земля над тисячами братських могил єврейських жертв беззаконня і насилля, коли ще не встигли висохнути сльози тисяч удів і сиріт, коли, здавалося, небо і земля кричали проти жхів звірств, що здійснилися, — рада

робітничих депутатів виступила з активним проектом на захист кронштадтських матросів і пригнобленої Польщі і... обмежилася одним лише мовчанням про 130 єврейських погромів". (Там само. — С. 17).

А через те, вважає А. Гольдштейн, "і вволю потішилися "воістину" російські люди і єврейською кров'ю, і єврейськими муками, і єврейськими слізьми. І безкарно мстили вони, ці "воістину" російські люди. Мстили за те, що в боротьбі за повалення царства тьми і свавілля в їхній країні одними з перших були євреї, мстили за те, що трупами і муками багатьох єврейських борців був усіяний весь шлях, який вивів Росію на стезю свободи. І коли над Росією запалала зоря оновлення, передвісник майбутньої свободи, пішли вони, ці "воістину" російські люди відплачувати євреям за стійку боротьбу в авангарді армії визволителів їх країни. І почалася благородна розплата..." (Там само. — С. 10).

Пригадаймо собі тільки, писав правник П. Карпов у 1921 році, "як то ми ще за царських порядків після японської війни з жахом довідувалися з часописей про страшні єврейські погроми в Кишиневі, в Одесі, Києві, Харкові, в Миколаєві над Чорним морем і по всіх закутнях кольосальної рос. імперії, як то ми читали сенсації з процесу Бейліса, якому хіба ж може дати аналогічно св. іспанська інквізиція. Згадаймо, як колись читали ми ревеляції Бурцева про Азефа та цілу хмару таких, як він провокаторів, як ми співчували Лопухину, який не міг стерпіти страшного провокаторського режиму і всупереч своєму поліцейському становиську — з гідності людини остерігав жертви провокації, та за це підпав під суд, де був засуджений. А Распутін, Стенька Разин, Пугачев, Іван Грозний, Самозванець і много инчих цього роду ексцентричних лиць, хитань не цікавили нас та не дразнили наших нервів.

Росія не благословенна країна Нібелюнгів. Це країна контрастів! Безмежного деспотизму і неограничених мрій про

свободу. Це край, в якому "божеські" особи царів-самодержців душили себе взаємно і замикали в монастирі. Край, де піддані гинуть з рук царя, а царі з рук підданих. Де всі поборні, а кожний свій "пустосвят" і вірить посвоєму: в день любить ближнього, а в ночі для грабіжницьких цілей уб'є вітця та матір.

Край Петра Великого, Азефа, Бурцева, Распутіна, Пушкіна, Толстого, Леніна, Троцького жив і живе своїм окремим життям, він стоптав свободу України, найкращих її синів душив у тюрмах, відібрав волю генієви України Шевченку і спопелив душу українського народу та інших поневолених націй.

Збаламучений Троцьким єврейський пролетаріат "мріяв про інтернаціональну "панюдейську" державу" і тому пійшов за "месією" Троцьким та затопив ніж у крові українського брата, того самого, що перший на своїй землі дав йому право повної свободи: "персональну автономію", яку політично вироблені круги єврейського народу прийняли з одушевленням і дали свого представника в Раду Міністрів У.Н.Р.

Коли єврейський народ в практиці розкусив програму месії Троцького — перейшов у табор українців, і лише хвилева перемога большевиків не дозволила Україні закріпити свій рідний лад.

За хвилеву дезорганізацію і деморалізацію суспільного життя на Україні можуть відвічати тільки старі хазяї москвичі, яким цілого світа було замало, які з вільних народів і людей робили рабів і падали їх душу. Можуть бути відвічальні також ті, що велику соціальну програму зв'язали ланцями старого деспотичного імперіялізму, ніколи одначе уряд У.Н.Р., який серед тяжких обставин провадив і провадить визвольне діло рідного народу" (ЦДАВОВУ: Ф. 2432. — Оп. 1. — Спр. 102. — Арк. 28, 29).

Задля історичної правди ми мусимо сказати, що погроми, які спричинилися в Україні в 1919—1920 роках, готувалися

неукраїнськими силами з першого дня першої світової війни, як тільки російські війська прибули в район бойових дій на українські землі.

Майже скрізь у Галичині й на Буковині, де побували російські війська, пише В. Хітерер, вони влаштували єврейські погроми. Нижні чини російської армії грабували й убивали мирне єврейське населення, гвалтували жінок. Нерідко російські солдати і козаки піддавали свої жертви знущанням, які нічим не поступалися за своєю жорстокістю звірствам нацистів під час Другої світової війни (Хітерер В. К истории еврейского населения Галиции и Буковины накануне и в годы Первой мировой войны //Євреї в Україні. — К., 1997. — С. 85).

За словами відомого єврейського діяча С. Анського (Раппопорта), в цей час, крім того, "створилася й зміцніла база агітаторів, що поставила собі за мету викорінення єврейського населення з місць його нинішньої осілості" (ІР НБУ: Ф. 339. — Оп.1. — Спр. 31. — Арк. 1).

Це все підкріплюється архівними документами. Треба лише уважно простежити хронологію подій, починаючи з 1914 року, аби переконатися, як українцям нав'язувався антисемітизм, як на нашій землі зовнішні сили нищили євреїв, а потім перекладали вину на нас.

Наприклад, аналіз комплексу документів, які нині стали доступними для дослідників, дає підстави вважати, що російська армія вступила в Галичину з готовим рецептом: винуватцем всіх бід кожного солдата є євреї. На них були спрямовані ненависть і злоба, що викликалися у людей, відірваних від землі й одягнутих у сірі шинелі та кинутих під кулі. А коли ще й інформація від офіцерів надійшла: мовляв, підземним телефоном австрійцям "наші прокляті євреї все передають, як наші війська, де стоять і куди рухаються, те все передавали, поки не спіймали", то солдатська реакція спрацьовує блис-

кавично — "зараз усіх євреїв грабуємо, розбиваємо, і це за те, що вони скрізь хочуть обманути" (ЦДІАУК: Ф. 1439. — Оп. 1. — Спр. 1552. — Арк. 226а зв.).

І ось такі листи, що надходять з фронту, поступово роздмухують антисемітизм і в тилу. У селі і в місті лунають поки що приглушені заяви: "Жиди торгують нашим братом, як худобою". (Там само: Ф. 349. — Оп. 1. — Спр. 45. — Арк. 49049 зв.).

Нова хвиля антисемітизму викликається відреченням царя від престолу. Чорносотенські сили Росії вбачають у цьому вину євреїв і повсюди починають виступи проти них. У багатьох населених пунктах Херсонщини, наприклад, доходить до відкритих закликів до погромів, ініціаторами яких часто є "Союз русского народа". Селяни не хочуть допускати до органів нової влади представників єврейства (Державний архів Одеської області — ДАОО: Ф. 3829. — Оп. 1. — Спр. 141. — Арк. 8).

Водночас треба зазначити: в окремих випадках антиєврейські настрої провокувалися самими євреями, які входили до складу рад депутатів. Так, одна з таких активісток Двойра Бандойль з Голтви Ананіївського повіту Херсонської губернії заявляла привселюдно: "Рада робітничих і солдатських депутатів дала їй право кому вона хоче випекти очі, вбити, облили сірчаною кислотою і т. п." (Там само. — Спр. 15. — Арк. 127).

Але якщо до осені 1917 року владі вдавалося ще якимось утримувати відносний спокій, то після більшовицького перевороту, що призвів до повного розладу фронту, коли величезна маса солдат посунула через Україну у великоросійські губернії, відвернути погроми вже було дуже важко. Саме неорганізоване військо, загітоване більшовиками, розпочало нові погроми, які потім виляються в страшну вакханалію.

Цілком можливо, зазначає вже згадуваний Т. Гунчак, що деякі погроми були заплановані і мали певну політичну мету, оскільки лейтенант російської армії А. Шиллер признавався, що їм наказували грабувати села, які траплялися на шляху: "Солдати...

втрачали рештки дисциплінованості, збивалися в юрби, вешталися вулицями, вдиралися до крамниць та приватних будинків і грабували хазяїв" (Гунчак Т. Вказ. праця. — С. 9).

І за таких обставин не хто інший, а саме Петлюра як Генеральний секретар з військових справ став на оборону беззахисних євреїв. У своїй відозві до українських солдатів від 15 листопада 1917 року Симон Петлюра, зокрема, наголошував: "Не допускайте погромів та безпорядків, бо як ви їх допустите, ви ганьбою покриєте славне ім'я українського війська. Ніякі погроми не повинні бути припущені на нашій землі" (Петлюра С. Статті, листи, документи. — Нью-Йорк, 1956. — Т. II. — С. 220).

В усіх випадках, коли Симон Петлюра мав владу і можливість впливати на розв'язання проблем захисту євреїв, він намагався зробити все, що було в його силах. Відомий діяч єврейського руху в Україні в ті часи І. Шехтман згадував, що коли в листопаді 1917 року він вніс від імені сіоністської фракції перший запит щодо погромів, то одержав відповідь від Генерального секретаря з військових справ Симона Петлюри: "Погроми відбуваються в прифронтовій смузі, де надзвичайно багато різних запасних військових частин. Ці частини і влаштовують погроми... Розвантаження тилу від бездіяльних запасних частин зустрічало перепони бюрократичного характеру, але ця реформа незабаром буде здійснена. Секретаріат невдовзі буде також мати достатньо військової сили, за допомогою якої можна буде боротися з анархією" (Шехтман И. Б. Еврейская общественность на Украине (1917—1919 г.г.)//Кни-га о русском еврействе. 1917—1967. — Нью-Йорк: Союз русских евреев, 1968. — С. 30, 31).

Факти, засвідчені самими євреями, стверджують, що вже тоді, коли деморалізована російська армія, особливо її тилові частини, вдалися до погромів, то Генеральний секретар з військових справ Центральної Ради Симон Петлюра, ще не маючи під рукою власного війська (фактично йому не дали його створити, в першу чергу Голова Генерального секретаріату Винниченко), погоджу-

вався принципово "дозволити євреям-воїнам організувати спеціальні дружини для охорони єврейського населення". (Там само. — С. 31). На жаль, продовжував І. Шехтман, ця згода Петлюри "чомусь викликала ряд сумнівів у представників єврейських соціалістичних фракцій і фолькспартій. Перед цією опозицією Рада і Генеральний секретаріат з військових справ утримались від якихось конкретних кроків". (Там само. — С. 32), а через те ці загони самооборони так тоді й не були створені.

Коли ж у середині січня 1918 року Єврейське міністерство повернулося до цього питання, то вже було пізно розгортати планомірну організацію військових загонів. Загони самооборони, створені явочним порядком в окремих пунктах, відіграли певну роль у захисті місцевого єврейського населення, але, позбавлені організаційного центру й функціонуючи як додаток до політичних партій, вони були безсилі відвернути чи подавити погромні ексцеси, що відбувалися по всій країні". (Там само. — С. 33).

Але при цьому необхідно також чітко вказати на те, що Петлюра в цей час не міг впливати на події в Україні, оскільки ще в середині грудня 1917 року, заявивши незгоду з лінією Голови Генерального секретаріату Винниченка стосовно створення регулярної української армії, зокрема у формуванні підрозділів сердюків, а також у питанні щодо пропуску козачих частин на Дон і підтримку отамана Каледіна, він залишив пост Генерального секретаря з військових справ, а тому не може нести відповідальності за ті ексцеси, що відбувалися тоді в Україні. На жаль, цю обставину чомусь залишають поза увагою багато дослідників і мемуаристів, приписуючи вину за єврейські погроми в другій половині грудня 1917—на початку 1918 року саме Петлюрі.

Правда, згодом Винниченко, виправдовуючи себе, намагався перекласти вину за свою недалекоглядну позицію в суперечках з Петлюрою на вплив політичних партій, позиція яких, мовляв, змусила піти останнього у відставку: "...той за-

кид, що він найбільше завинив у наших невдачах, не є справедливий. Коли б на місці С. Петлюри був самий геніальний чоловік, він нічого не зробив би, бо участь у наших невдачах брали сили більші за сили окремої особи. І то підтвердилося дуже добре, коли соціал-демократична фракція одкликала з уряду С. Петлюру й замість нього поставила на генерального секретаря військових справ М. Порша" (Винниченко В. Відродження нації. — Київ—Відень, 1920. — С. 218, 219).

Якщо українській владі в листопаді-грудні 1917 року вдалося зупинити погромну стихію, то більшовики її розбурхали, розпочавши агресію проти створеної нашим народом Української Народної Республіки. Про один з таких — у Полтаві — погромів розповідав слідчому Пейєру в Парижі колишній офіцер російської армії А. Дегтярьов: 17 березня 1918 року "при в'язці в центр міста в районі Вокзальної, Шевченківської та Олександрівської вулиць я з підводами, завантаженими канцелярією будівництва, потрапив у найгарячіше місце погрому і був свідком роздираючих душу картин; громили не тільки магазини, але вривалися в приватні квартири, викидаючи на штиках навіть дітей з вікон других поверхів.

Обірвані й напівп'яні червоноармійці громили виключно єврейські магазини і квартири.

Погром розпочався, як мені передавали, о 8 годині ранку (я в'їжджав у місто з вокзалу близько 12 години дня) і продовжувався до другої години дня, коли передові частини українських військ з союзними їм німецькими частинами стали займати місто з боку Київського вокзалу.

Кінні українські частини, що зайняли місто раніше німців, припинили погром і до самого вечора виловлювали окремих червоноармійців, які грабували квартири, і убивали їх на місці злочину. Причиною погрому, як мені потім передавали, послужили: нестача продовольства в Червоній Армії і чутки, які дійшли до червоноармійців, що євреї скупили все борошно в місті й

приховали його по своїх складах з метою підняти ціну на хліб.

Того ж дня до вечора було розклеєно по місту відозву Української комендатури до населення, якому пропонувалося повідомити в комендатуру про грабіжників, які переховуються, для їхнього арешту і передачі військово-польовому суду.

Аналогічна відозва розклеєна була пізніше і від імені німецької комендатури" (ЦАВ у Варшаві: Ф.380. — Оп. 2. — Спр. 373. — Арк. 277).

У добу національно-визвольних змагань, особливо в 1919—1920 роках, давня ворожість до євреїв з боку антибільшовицьких сил — як українських, так і російських — підігрівалася поширеною думкою про те, нібито всі євреї стояли на пробільшовицьких позиціях. Проте, на наш погляд, правильним є висновок О. Субтельного, що "більшість євреїв насправді лишалася аполітичною, а ті з них, хто був марксистами, схилилися до меншовиків. Але фактом є те, що непропорційно багато євреїв було серед більшовиків, зокрема серед їхнього керівництва, командирів продзагонів, збирачів податків і особливо в Чека — таємній поліції, яка викликала ненависть і жах. Тому в цьому хаосі євреї знову стали об'єктом зростаючого невдоволення" (Субтельний О. Україна. Історія. — К., 1991. — С. 317).*

*Архівні документи справді підтверджують непропорційно велику кількість євреїв у порівнянні до загальної кількості населення в більшовицьких каральних органах. Скажімо, список членів Кам'янець-Подільської комуністичної дружини особливого призначення при місцевому Чека виглядає таким чином: "1. Гойхман Лева (инстр. культурно-просв. часті). 2. Арказанов Александр (старш. писарь). 3. Гричак Владимир (младш. писарь). 4. Сиперштейн Шмуль (младш. писарь). 5. Бездетный Рафаил (инстр. руж. часті). 6. Лимончик Мейлах. 7. Лернер Абрам. 8. Рокман Давид. 9. Лам Янкель. 10. Шварцман Мотя (д[езертировал] с 27/V (1919 р. — В. С.). 11. Шерман Иось. 12. Маламуд Исаак. 13. Левитан Герш. 14. Винокур Абрам. 15. Нудельман Герш. 16. Бронштейн Давид. 17. Лам Вольф. 18. Шницель Герш. 19. Белер Меер. 20. Фогель Мотя. 21. Бройтман

І це підтверджується тогочасними свідченнями з місць. Скажімо, селянство Білілівки Київської губернії, "настроєно проти большевиків і жидів, які дали багато діячів-комісарів і инш (ЦДАВОВУ: Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 102. — Арк. 16).

У контексті цієї проблеми нові документи в багатьох випадках справді вказують на участь представників багатостраждального єврейського народу в органах більшовицької влади. Скажімо, такий відомий повстанський отаман, як Ангел, єврейські погроми вважав актом "помсти народної за Троцького й усіх жидів, що переповняли собою усі "Совети" на Україні". (Там само: Ф. 3696. — Оп. 3. — Спр. 50. — Арк. 47).

З цієї самої причини сім'я жителя Брусилова Казановича погрожувала розправитися з рідними голови місцевого більшовицького виконкому Ейдельмана (він, до речі, писав про себе: "популярность моя достигла того, что думают: не будь бы Ейдельмана, не было б коммунизма"), з вини котрого було розстріляно її главу (ЦДАГОУ: Ф. 41. — Оп. 1. — Спр. 41. — Арк. 137).

Один з тих повстанських отаманів, — Соколовський — основну мету свого приходу в Коростишів не приховував:

Моисей. 22. Клейн Левит. 23. Шварцман Берко. 24. Рикен Герш. 25. Сирота Анель. 26. Глузман Лева. 27. Пшедромирский Феофан. 28. Шмехельман Арон. 29. Ланда Мишель. 30. Блейк Мордко. 31. Ярмолинец Айзик. 32. Гельман Ицек. 33. Вайнштейн Давид. 34. Сиперштейн Хаскель. 35. Лайсман Хаим. 36. Ермолин Петр. 37. Стамблер Гodelь. 38. Рейфман Вольф. 39. Ясинский Владимир. 40. Мащевский Павел. 41. Эпельман Манус. 42. Шустер Рахмиель. 43. Пельцман Нахман. 44. Байбак. 45. Гончикмахер Ушер. 46. Матвеев Антон. 47. Барг Давид. 48. Сапожников Моисей. 49. Кац Герш. 50. Даргольц Янкель. 51. Шахман Иось (ЦДАВОВУ: Ф. 538. — Оп. 1. — Спр. 20. — Арк. 25).

знищити Совдепію (ЦДАВОВУ: Ф. 1078. — Оп. 1. — Спр. 40. — Арк. 114).*

Про запланований збройний виступ проскурівських більшовиків, котрі знайшли собі пристановище в середовищі місцевого єврейства, змушений визнати й такий комуністичний автор, як З. Островський. У своєму дослідженні він, щоправда, посилася нібито на збіг обставин, зокрема, зазначає, що "місцеві революційні елементи, які опиралися на більшовицьки настроєні частини місцевого гарнізону, — 15-й Білгородський і 8-й Подільський полки, — задумали підняти повстання проти влади "Директорії". Це послужило зручним приводом до різни, яка тихцем

* Яскравим свідченням справжнього ставлення українського населення до більшовицької влади є "Козацька відповідь на наказ "Революційної Військової ради Рабоче-Селянської Червоної Армії" від 10 червня 1919 року: "Бре-хали Вашого московського батька сини, та й ви з ними. Українська Армія під проводом батька Петлюри за 15 день з боєм дійшла від Кременця аж до Деражні 200 верстов з гаком. Така тому правда, що всі повстанські загони знищено, як тому, що ваш Аврум Троцький-Бронштейн і увесь Совнарком — не жиди. Коли не вірите, то поведіть їх до бані. Далеко куцоду до зайця — ватажків повстанських не вам, невмивакам, розстріляти, бо на сла-вній Україні тих повстанців, де крок — там козак, де байрак — там сто коза-ків. Яка ви в біса рабоче-селянська влада, коли ви тільки — жидівський кагал. Які ж ви в дідька трудящіся — Ви коли й трудилися, то над тим, щоб погра-бувати Український люд. Але й воша мабуть пріє, коли смокче людську кров.

Ми, вороги влади "Центрожида" на Вкраїні, маємо тверду надію і глибоку віру в те, що через пару тижнів виженемо всіх вас, ледащог та кровопивців, з Києва, а ще через місяць з усієї України, не pomoже вам ані Бог, який вже давно од вас одвернувся, ані ваша жидівська комуна з наймитами — дурними латишами, косоокими китаїцями та скаженими мадьярами. Нагадайте, як утікали ви з-під Чорного острова. Нагадайте та не забувайте, як справжні загубили чоботи. Але не журіться, як будемо вас виганяти з Жмеринки, то погубите штани.

А ще погляньте назад, на тих повстанців, що б'ють вас у потилицю з-за кожної хати. Це вам, пройдисвітам, нам — козакам, видавати накази, бо негодні есте цілувати нас там, звідкіля ростуть ноги.

Не Петлюра брехав та обмановав нас, а то ви, собаки, брешете на нашого Батька.

підготовлялася ще раніше (ніяких фактів на підтвердження цього автор не наводить — В. С.). Повстання розгорілося 15 лютого рано-вранці, але через кілька годин воно було придушене. Повсталі частини під натиском переважаючих сил противника відійшли в напрямку Фельштинину і до містечка Ярмолинці" (Островский З. Еврейские погромы. — С. 31).

До речі, члени Жмеринського ревкому, котрі експортували більшовицьке повстання проти УНР у Проскурів, як свідчить один із учасників, після його провалу повернулися до дому "морально розбитими, вважаючи себе невольними винуватцями цього погрому". (Алексеев И. Из воспоминаний левого эсера //Подпольная работа на Украине. — М., 1922. — С. 32).

Ми за це ще не раз натовчемо вам пику.

Не дождати вам, хлопці, щоб ми, козаки, вийшли до вас з білим прапором — з грабіжниками переговорів не ведуть, а піймавши, мов брехливу ту собаку, б'ють.

З московсько-жидовської влади (подумаєш, яка пишна пані) сміємося, а її червоної армії, комісарів та чрезвычайок — не боємось.

Спасибі вам за ласку та за дозвіл, але сподіваємось без них обійтись — дорогу додому й самі гаразд знаєм, хвалити Богу, не сліпі й в поводиторах не потребуєм — самі знайдемо шлях. От тільки виженемо вас з України.

Щоб ви так дихали, як стара собака після пада бадить, коли нас хто-небудь дурив, крім вас, брехунів. Свою козацьку старшину ми гаразд знаєм, з нею вкупі хліб-сіль споживали і вас, харцизяк, разом з нею чухраєм. Маємо надію, що поб'єм вас ще не раз і не двічі. Отже, раз і назавжди знайте, що наказів ваших виконувати і не гадаєм, а впіймаємо за чуба вашу злодіяцьку задрипану Раду, то вуха, спину і те місце, що нижче спини, шомполами одчухраєм. Помилування нікому не буде. Ваш наказ ми уважно прочитали, крім дурниць, нічого в ньому не знайшли і вам на нього цю відповідь скла-ли — дурно часу не гайте, наказів нам своїх не висилайте, цупкіше на собі шпани підтягайте та з України, куди очі глядять, — утікайте — нам таких дурнів не треба. А папірець, на якому ви цей наказ друкували, коли є охота, присилайте чистим — спробували й неначе ...мягкий, цупкий і не рветься — для козацької потреби знадобиться.

Запорізького війська отамани та козацтво" (ЦДАВОВУ: Ф. 3890. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 143).

Як правило, саме в єврейському середовищі більшовики найшвидше знаходили своїх послідовників. Так, 2 березня 1919 року Міністру внутрішніх справ УНР було повідомлено, що в Бердичеві "все жидівське населення озброєне. Крім самопаїв, рушниць та холодної зброї, вони мають також кулемети. Під виглядом домової охорони населення цілими куренями робить збройні вправи в місті" (ЦДАВОВУ: Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 9. — Арк. 1).

Ось чому пропонувалось розформувати згадану самооборону, "беручи на увагу недоброзичливість відношення місцевого населення до Української влади". (Там само. — Арк. 1).

У листі з Катеринослава, відправленому в редакцію "Известий ВЦИК" у квітні 1920 р., вказувалося, зокрема, ще на один з прийомів для розпалювання місцевими більшовиками антисемітизму: "Авторы провокаторских приказов о воспреещении колокольного звона й воспреещении христианского богослужения без разрешения еврея — служащего отдела управления... остаются членами партии й занимают ответственные должности" (ЦДАГОУ. Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 130. — Арк. 191).

Одним з найганебніших видів єврейських погромів в Україні, яким широко користувалися більшовики для узурпації влади, зміцнення своєї фінансової системи, було захоплення єврейських заручників з метою грошового викупу. З документа, нині вже опублікованого, читачі можуть бачити, як саме чинили вони це в провінційному Гайсині на Поділлі: якщо місцева "буржуазія" не внесе у визначений час мільйон карбованців, то перші два зі списку заручників будуть розстріляні (ЦДАГОУ: Ф. 41. — Оп. 1. — Спр. 30. — Арк. 9).

Але заручники з числа єврейських жителів більшовиками бралися не тільки для того, щоб одержати винагороду на місці, досить часто виконавці планів Леніна-Троцького забирали з собою нещасних, відступаючи. Тоді становище останніх було ще

страшнішим, оскільки шантаж ось таких "революціонерів" досягав апогею. Як правило, до врятування таких закладників, серед яких значну частину становили саме євреї, підключався й Український Червоний Хрест (ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 2. - Спр. 342. - Арк. 2, 3).

Подібні прийоми погромництва єврейського населення широко переймали й частини Добровольчої армії генерала Денікіна, що стверджується також друківаним документом. Крім того, багато про що промовляє і лист російських громадських організацій Харкова до єврейської громади цього міста: якщо ви за "єдиную й неделимую", то можете сподіватися на краще... (ЦДАВОВУ: Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 758. — Арк. 143, 144).

А якщо ні?

Денікінці, котрі чинили в Україні найстрашніші за розмахом єврейські погроми, також прикривали свої злочини участю євреїв у більшовицькому русі. Подібне виправдання мали й польські війська, які громилі євреїв на нашій землі.

Але це спрощений підхід, бо перебування в більшовицьких органах і армії навіть досить значної кількості євреїв не є виправданням злочину проти цілого народу. Хоча з цим треба рахуватися, зважаючи на рівень цивілізованості маси в екстремальних ситуаціях.

І тут треба погодитися з А. Марголіним, котрий ще 1923 року застерігав, що необхідно бути обережним з узагальненнями: "Подібно до того, як ми, євреї, правдиво знімаємо з себе відповідальність за всі діяння комісарів-євреїв і за гідотні вчинки тих євреїв, які брали участь у роботі більшовицьких надзвичайок, так і український народ має повне право відректися від своїх покидьків, що заплямували себе погромними злочинами. Хай серед українського народу є 200, 300, 500 тисяч злодіїв-погромників, але цього не можна поширювати на інші 30 з лишнім мільйонів корінного українського населення. І коли ми говоримо: "всі українці — по-

громники", ми уподібнюємось до тих, хто стверджує, що "всі євреї — більшовики" (Марголін А. Україна и политика Антанты. — С. 320, 321).

Зрештою, самі євреї усвідомлювали жахливість більшовицького режиму. Скажімо, президія Київської єврейської общини, як тільки місто було звільнене від більшовиків, звернулася до представників своєї нації з інформацією про звірства диктатури послідовників Леніна.

У цьому документі, зокрема, зазначалося, що "не було жодного куточка приватного життя і жодної галузі суспільних інтересів — економічних чи культурних, національних чи релігійних, які би не відчули на собі важкої руки більшовицьких диктаторів. У сліпій злobie вони накинулися на єврейські національні установи... З глибокою національною скорботою єврейська община констатує, що певна купка єврейських більшовиків під час терору, спрямованого проти єврейського життя, не посоромились знущатися з єврейських громадських діячів, застосовуючи до них середньовічні засоби насилля..." (ДАКО: Ф. 3050. — Оп. 1. — Спр. 37. — Арк. 58).

І хоч, продовжує А. Марголін, "і тепер здригаєшся при згадці про мученицький шлях, пройдений єврейським народом останніми роками, як би не наповнювалася всякий раз душа обуренням на адресу катів і вбивць, треба утриматися до пори до часу від доволі небезпечних узагальнень і огульних звинувачень на адресу українського народу чи на адресу його вождів і представників. Тоді і ми, євреї, збережемо за собою право вимагати від інших народів, аби вони не узагальнювали звірств і жорстокостей окремих євреїв-комісарів і не перекладали на все єврейство відповідальності за те, в чому винна лише незначна його частина.

Коли ж відновляться нормальні умови життя, коли знову почне працювати судовий апарат з усіма гарантіями правосуддя, тоді не буде пощади з боку старих і випробуваних

борців за правду тим, хто воістину заплямував свої руки кров'ю погромів, чи прямою участю в них, чи підбурюванням і явним співчуттям. Тоді тільки, у всеозброєнні фактів, і не з-за рогу, а лицем до лиця з ворогом і противником, можна буде, нарешті, повністю розібратися в усіх деталях погромів, їх справжньому походженні й відмежувати винних від невинних" (Марголін А. Україна и политика Антанты. — С. 337, 338).

Однією з причин погромництва з боку українців було й несприйняття значною частиною єврейства ідеї українського державотворення. З цього приводу І. Чериковер змушений був визнати: "Треба признатися, що українська ідея, незважаючи на підтримку єврейських партій, не проникла в глибину єврейського населення. Поряд з партіями існував ще просто обиватель, який мав до української справи певну недовіру, в кращому випадку байдужість. Це ставлення виражалося не тільки в підсміюванні над українською мовою і вивіскою, на українізацію він відповідав пасивним спротивом. Єврейський обиватель боявся українства, воно було йому чуже в той час, коли в російську державу і в російську культуру він, незважаючи на всі останні потрясіння, вірив" (Чериковер И. Антисемитизм й погромы на Украине. — С. 115).

Але такому ставленню єврейства до творення української державості є пояснення.

Надто глибоко ще сидить у народах колишньої Російської імперії рабське почуття, писав згаданий А. Марголін. Всяке милостиве слово барина ціниться більше, ніж щирі заяви справжніх демократів, закарбувавших служіння пригніченому народу не генеральськими еполетами, а сидінням у тюрмах і скромним непретензійним особистим життям інтелігентатрудивника (Марголін А. Україна и политика Антанты. — С. 318, 319).

Коли на початку революції 1917 року українці в Петро-

граді і Києві вийшли багатотисячними масами на вулицю, писав С. Гольдельман, "то росіяни в Петрограді, а жиди в Києві не вірили своїм очам, просто не могли повірити, що справді існує велика нація, що її люди зветься українцями, і велика країна, яка має назву Україна" (Гольдельман С. Жидівська національна автономія в Україні. 1917—1920. — Мюнхен—Париж—Єрусалим, 1967. — С. 135).

І якщо провідники єврейських політичних партій як представники свого народу в Центральній Раді потім голосували за її III Універсал, яким проголошувалася автономна Українська Народна Республіка в федеративному зв'язку з Росією (Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. — К., 1996. — Т. 1. — С. 397), то таку їхню позицію підтримали не скрізь. Наприклад, євреї містечка Смотрича на Поділлі 25 грудня 1917 року заявили протест проти участі Моше Зільберфарба в роботі Центральної Ради, винісши ось таку резолюцію: "Ми, євреї Смотрича, вважаємо, що в заходах по влаштуванню єврейського національного і культурного життя як у Великій Російській республіці, так і Республіці Українській (євреї) можуть виходити тільки від Всеросійського єврейського з'їзду" (ЦДАВОВУ: Ф. 2592. — Оп. 4. — Спр. 2. — Арк. 4).

Гнітюче враження на українство справила позиція євреїв, котрі в Центральній Раді не проголосували за самостійність України, хоч українці погодилися на тому, що ще до проголошення самостійності буде прийнятий закон про національно-персональну автономію для меншостей" (Гольдельман С. Жидівська національна автономія в Україні. — С. 52).

Українці свого слова дотримали, і ще до того, як IV Універсал поставили на порядок денний, Закон про автономію для меншин був одностайно ухвалений.

Але коли дійшло до схвалення Акта про державну незалежність України, "росіяни підняли руки проти (ці "росіяни"

були здебільшого зросійщені жиди), а з ними підняли руки проти Універсалу також представники жидівського "Бунду", решта ж жидівських національних представників утрималися від голосування (представники сіоністів просто не явилися на засідання)" (Гольдельман С. Жидівська національна автономія в Україні. — С. 53).

Звичайно, інформація про таку поведінку єврейських лідерів поширювалася в українському суспільстві, як і несприйняття значними масами єврейства законної влади, що її репрезентувала Українська Народна Республіка.

Очевидець тих подій П. Карпов з цього приводу вказував: "Ліві єврейські круги недвозначно схилюлися в сторону большевиків, де верховодив під знаком єврейської зірки новий єврейський Мессія Троцький. Панюдеїзм та інтернаціоналізм в розумінню тодішньої єврейської політичної ідеології — були не синонімами — були зорею визволення розсіяного по всій землі єврейства. Персональна автономія єврейського населення України, проголошена Ц. Радою, небагато приєднала з-поміж євреїв до української ідеї.

Коли прийшов гетьман, праві єврейські кола, які були прихильниками режиму кн. Львова та Керенського, перейшли без застережень в гетьманський табор — робили з німцями та австрійцями знамениті інтереси, а ліві проводили большевицьку "trident-y": і одні, і другі єврейські кола ставились до питання української самостійності негативно та по-своєму пособляли будуванию "єдиної невідімої". Україна може бути щонайбільше федеративною — так говорили знакомі євреї". (ЦДАВОВУ: Ф. 2432. — Оп. 1. — Спр. 102. — Арк. 19).

Більше того, була активна участь частини євреїв у збройних виступах проти влади УНР з метою її повалення, як це мало місце в багатьох населених пунктах України, зокрема в Проскурові в лютому 1919 року.

Свідок проскурівської трагедії — підполковник Михайло

Шадрин писав з цього приводу: "Жиди, підготовляючи переворот, приєднали до повстання Проскурівську залозу, котра складалася з покликаних по мобілізації після повалення гетьмана бувших солдат розвалені російської армії, ще перейнятих духом революції грабіжництва, сваволі та мітингування. Натурально, що цей елемент, до остатку розложений жидами від того часу, як приєднався до повстання і позбувся своїх старшин, а з тим і решток дисципліни, почав уявляти із себе банду, здібну лише до погромів та різні безоружного населення. А тому і цілком ясно, що ця банда, котру вабила до повстання, головним чином, надія пограбувати буржуїв, побачивши, що повстання не вдалося, що повороту до полків немає і все одно прийдеться тікати додому, почала різати та грабувати жидів, аби винагородити себе й помститися за обмануті надії.

Повстання було — це факт, котрого заперечувати ніхто не може. Але є фактом незаперечним й те, що те, що споткало жидівське населення по невдалім повстанню, напевно б споткало християнське, особливо інтелігентське і військове населення Проскуріва (буржуїв, неприхильних до комуни), якщо за 2 дні до повстання не прийшов би до Проскуріва вірний УНР гайдамацький курінь і повстання вдалося.

Всі на Україні пам'ятають жахливі дні захоплення Київа в кінці січня 1918 року червоними бандами Муравйова й Ремньова. Дні, в котрі на чолі майже цілого Уряду в Київі стояли самі жиди і коли було замордовано одних тільки офіцерів 2447 чоловік. Жиди тоді у значній мірі причинилися до цієї жахливої бойні, особливо з матросами, розстрілюючи безоружних, хворих, тяжко ранених і глибоких стариків. Навіть зі шпиталів витягалися нещастні жертви на поталу розбурханих червоних банд і жидівства. Жидки-крамарі давали червоним бандитам адреси мешкаючих у сусідніх домах офіцерів й особисто помагали їх мордувати. А одна тільки зна-

менита жидівка Євгенія Бош чого була варта тоді зі своїми прибічниками — катами-жидами... Тільки одної її жертви нараховуються сотками, а таких оправців було і є межі жидами багато. С певністю можу сказати, що така доля випала б на Проскурів та інші міста, якщо повстання і дальший плян його вдалися б" (ЦАВ у Варшаві: Ф.380. — Оп. 2. — Спр. 373. — Арк. 13, 14).

Підполковник Шадрин знав, що писав. Після повернення українських військ до Могилів-Подільського, свідчив уже згадуваний П. Карпов, "розказували мені тамошні українці, що більшовитська "чрезвичайка" в страшний спосіб знущала-ся над українцями. "Чрезвичайка" розстрілювала щоночі цілу масу людей, розуміється українців, а також тих, що служили в денікінській армії; трупи кидали в Дністер. Щодня можна було бачити над Дністром калюжі крові та бачити задержані о скелі берегів людські трупи. Цивільна людність, приведена до крайности, розбила тюрму та звільнила всіх заарештованих. Ця "чрезвичайка" складалася з самих євреїв.

Тоді-то розстріляли більшовики велике число галицьких старшин. В Могильові-Под. між инчим були розстріляні четар Буцура і пор. Іванович, а в Одесі, Вінниці та Жмеринці справили більшовики галицьким українцям щось більше як різню" (ЦДАВОВУ: Ф.2432. — Оп. 1. — Спр. 102. — Арк. 27—27 зв.).

З огляду на вищенаведене, м'яко кажучи, дивним видається твердження Ю. Фінкельштейна про те, що "євреї в усі часи підтримували законну владу енергійніше, ніж руйнували її" (Фінкельштейн Ю. ...За дела рук своих. — С. 53).

Хіба бачимо таку лояльність єврейства в Проскуріві напередодні 15 лютого 1919 року? Якщо уважно ознайомитися з доповіддю А. Гілерсона (ДАХм.О: Ф. 1684. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 1—24), то переконаємося, що тамтешні євреї, котрі не були більшовиками, зокрема бундівець Йюффе, знаю-

чи про підготовку збройного повстання проти Директорії, законної влади на той час в Україні (до речі, затвердженої за участю представників єврейства Трудовим конгресом), не повідомили про це військового коменданта Проскурова.

А чому ж керівник єврейської самооборони (бюро квартильної охорони) Шенкман, що заявляв про свою безпартійність і нейтральність, згодом погодиться бути зв'язуючою ланкою з уже організованим більшовицьким повстанським штабом? Чому ж ця квартильна охорона (складалася з євреїв) арештувала представника законної влади — полковника Ківерчука?

Зрештою, чому ці факти замовчує Ю. Фінкельштейн, присвятивши проскурівському погрому чимало місця?

Не відповідає дійсності й твердження про те, що отаман Семесенко після проскурівського погрому був "дуже приязно" прийнятий Петлюрою. Подібного не могло бути, оскільки Петлюра видав наказ про арешт Семесенка. Оскільки Семесенко втік до Галичини, то там його арештували лише 12 травня 1919 року, і він сидів у Кам'янецькій тюрмі до катастрофи фронту в листопаді 1919 року. В травні 1920 року його вдруге арештували й розстріляли (Трагедія двох народів. — Прага—Київ, 1928. — С. 56).

Необізнаність з документами підводить і Я. Тинченка, котрий чомусь твердить, що бригада Семесенка в березні 1919 року "стала носити його (Петлюри — В. С.) ім'я, дане як подяка за ліквідацію повстання на Поділлі" (Киевские ведомости. — 1999. — 17 лютого).

Якби Тинченко бачив накази самого Семесенка, то він пересвідчився б: бригада носила ім'я Петлюри ще задовго до 15 лютого 1919 року (ІЄД: Ф. Черикова. — Спр. 202. — Арк. 17923, 17924).

До речі, підполковник Шадрин, викладаючи події в Проскурові як свідок, зазначає, що "різню закидають гайдакакам,

котрі підлягали й були вірні Українській владі, але й самі пристрасні обвинувателі стверджують, як ствердили це і всі слідчі комісії, що гайдамаки не грабували. Між тим усі помешкання на зазначених мною вулицях були цілком ограбовані, крім того, більшість навіть жіночих трупів в одній білизні та в ліжках під перинами. Чи задумався хто з тих, що обвинувачує у цьому погромі та різні військо УНР, також над тим, що якому б не було воякові непотрібні жіночі спідниці та иньше убрання, албо халат чи штани зі старого 80-літнього жида, і якщо трупи були в білизні та в ліжках, то очевидно, їх забито вночі. А раз зроблено вночі, то це вчинок когось иньшого, не гайдамаків, котрі вже в той час спали у своїх вагонах. Ясно, що того, когось иньшого не користо було виявляти для тих, хто бажав сплямувати перед цілим світом Уряд і військо УНР, а виставити нещасного безвинного жертвою жидівства, котре підняло меч, який силою обставин обернувся на голову того ж самого жидівства" (ЦАВ у Варшаві: Ф. 380. — Оп. 2. — Спр. 373. — Арк. 12, 13).

Дуже часто траплялися випадки, пише А. Дегтярьов, коли єврейське населення обстрілювало тили армії УНР, що викликало велике обурення її вояків і не раз могло потягнути за собою погроми, якби не зусилля командного складу, наприклад, Запорізької дивізії, як це проявилось в містечках Лучинці, Лучинники, а також у Могилів-Подільську та Ямполі. (Там само. — Арк. 278).

Цей же свідок наводить й інші непривабливі факти ставлення окремих євреїв до української влади та її армії. Наприклад, постачальники Розенберг (Полтава) і Фішлер (Катеринослав) у 1918—1919 роках забезпечували одночасно українську й німецьку армії вівсом та ячменем. Але тільки у фуражі, призначеному для українських військових частин, виявилися залізни ошурки, внаслідок чого загинуло багато коней.

Навівши ці факти, начальник штабу 1-ї Запорізької дивізії

А. Дегтярьов додає: "Абсолютно іншу картину представляли стосунки євреїв до більшовиків, не кажучи вже про зустрічі євреями більшовиків з хлібом і сіллю, все було до послуг червоноармійців, починаючи з квартир і закінчуючи одягом, взуттям і продуктами..."

Що стосується ставлення єврейського населення до українських військ, то численні факти Підтверджують, що це ставлення, завжди було ворожим; особливо це було помітно при відведенні квартир, коли навіть по реквізиції важко було одержати приміщення для офіцерського персоналу в квартирі єврея; в цьому випадку євреї вдавалися до найрізноманітніших хитрувань, як-то: симулювали заразні хвороби, що звичайно підтверджував лікар-єврей, або запирали вільні кімнати, заявляючи, що такі зайняті і що власник випадково виїхав лише на кілька днів". (Там само. — Арк. 277, 278).

І це тим болючіше, оскільки з самого початку українського державницького будівництва в 1917 році проблема єврейської меншини враховувалася постійно. Як тільки було організовано Генеральний Секретаріат як виконавчий орган Центральної Ради, в його складі одразу ж формується віце-секретарство жидівських справ, яке очолив Моше Зільберфарб.

У "Декларації" жидівського віце-секретаря, оголошеній ним 1 жовтня 1917 року, було заявлено, що це є визнанням національних вимог, "прагненням ширших жидівських народних верств до національної автономії... Створений окремих віце-секретаріат для жидівських справ на чолі з віце-секретарем, якому надані в рамках жидівських прав права генерального секретаря. У віце-секретаріаті жидівське населення України дістало орган державної влади, обов'язком якого було стояти на сторожі членів жидівської нації і захищати її проти будь-яких юридичних чи фактичних обмежень їх громадянських і політичних прав; віце-секретаріат має упорядкувати, на основі свободи і демократії, внутрішнє життя жидівської нації, її існуючі

установи й творити нові для задоволення нових, зростаючих національних потреб" (Цит. за: Гольдельман С. Жидівська національна автономія в Україні. — С. 57).

За словами С. Гольдельмана, ця національна автономія "промайнула на обрії жидівського життя як блискачка комета". (Там само. — С. 134).

По суті, це було першим активним кроком до відродження повнокровного єврейського життя. І саме завдяки цьому світове єврейство одержало певний досвід державотворчості, що зміцнило його сподівання й упевненість у відродженні власної держави.

Єврейський діяч в уряді УНР С. Гольдельман, закликаючи в 1919 році євреїв простягнути руку українському народові, писав, що для усунення протиеврейських настроїв з боку євреїв має бути "пропаганда фактами, самим життям, а не лише словом чи друком. І поки українські козаки й національні народні кола, всі ці члени селянських спілок, "Просвіт" на селах і містечках, та маса, що на неї спирається українська інтелігенція, не зустрінуться в роботі зі співучастю жидів, не зустрінуться на практиці з симпатією жидівських партій і активних кіл до українського відродження, — важко буде побороти історичне, антисемітизмом вигодоване недовір'я до нас" (Гольдельман С. Листи жидівського соціал-демократа про Україну. Матеріали до історії українсько-жидівських відносин за час революції — Відень, 1921. — С. 34).

Справді, треба враховувати, що "євреї ввійшли до складу російської держави головним чином з приєднанням Польщі, в якій ці пришельці приссалися в якості хвороботворного паразита і багато сприяли загибелі цієї нещасної держави" (Кременской Н. Е. Путь к решению еврейского вопроса. — Харьков, 1906. — С. 4).

На думку цього автора, жодна єврейська скарга в Росії не може бути справедливою, оскільки ця нація опинилася в її

складі без території. А тому, мовляв, цілком правий Б. Юзефович, котрий визначив їхнє місце в Російській імперії: "Бездомним євреям, котрі не уміли створити собі самостійної батьківщини, належить у цій обширній державній будівлі лише другорядна роль квартиронаймаців з обмеженими правами користування, на визначених умовах, з влаштуванням і міцним дахом, під захистом якого вони могли б переховуватися від стихійних незгод і бід, але без усякого права на участь майном, яке їм ніколи не належало". (Там само. — С. 5, 6).

З комплексного аналізу подій того часу впливає й ще одна вірогідна причина неприхильності євреїв до утвердження самостійної України. Серед світових провідників сіонізму, котрі були вихідцями з Польщі, в той час народилася ідея, аби єврейську державу будувати не в Палестині, а в Європі. За їхнім задумом, "могла то бути самостійна жидівська або польсько-жидівська держава. І в їх інтересі лежало, аби східний кордон Польщі був на Бугу, або обіймав усю східну територію Речі Посполитої перед першим поділом" (Czubynski A. Walka o granicach wschodnie Polski w latach 1918—1921. — Opole, 1993. — S. 55).

Сіоністи спробували пошукати підтримки у Англії і Сполучених Штатів для повернення відроджуваній Польщі всіх забраних у неї земель під час поділів у ХУІІІ ст. Але зробили це вони лише тоді, коли отримали від різних об'єднань, на яких опирався Польський Національний Комітет, запевнення, що "на тих землях жидівська мова буде разом з польською визнана другою державною, і в усіх адміністративних установах жида одержать половину вищих урядових посад". (Ibid. — S. 55, 56).

Навіть попередньою умовою переговорів члена Центру сіоністського руху з СІЛА, який спеціально приїхав до Варшави, "мала бути згода на постулат сіоністів у справі утворення жидівської держави. Бо ідея жидівської держави в

Палестині була туманно віддаленою. Не уявлявся спосіб стягнення жидів з цілого світу до Палестини. Була то важка справа. Тим часом на просторі Східної Європи жида жили на місці. Були там влаштувані". (Ibid. — S. 55, 56).

Ворогам нашої державності не до вподоби було і порозуміння між українцями й євреями в час становлення Української Народної Республіки, зокрема на початку 1919 року. Щоб перешкодити зближенню наших двох народів, організовуються єврейські погроми, до участі в яких втягується й неосвічена українська маса.

Але, незважаючи на ці провокації, передові діячі єврейського руху намагалися підтримувати владу УНР, ділили з нею ті труднощі, що випали на її долю в пору становлення незалежної державності. Свідчення цього — лист Київського комітету Єврейської Соціал-Демократичної Робітничої партії "Поале-Ціон" про бажання взяти участь у жалобних урочистостях під час похорону січових стрільців, що загинули "за Українську Революцію" (ЦДАГОУ: Ф. 41. — Оп. 1. — Спр. 166. — Арк. 10).

Ті документи, які досі були приховані від дослідників, переконливо засвідчують, що передові провідники єврейського руху постійно контактували з Урядом Симона Петлюри, однозначно заявляючи Голові Директорії та Головному Отаману військ УНР про підтримку українських національно-визвольних змагань. І переконливим підтвердженням цьому є звіт єврейських діячів про зустріч з Петлюрою 17 липня 1919 року (ЦДАВОВУ: Ф. 2060. — Оп. 1. — Спр. 18а. — Арк. 5—9).

Очевидно, саме цей зміст пропонованого увазі читачів документа й змусив комуністичних ідеологів заховати його в по-таємні схрони, бо за таких умов було легше перекласти відповідальність на Петлюру не тільки за ті погроми, які чинили на території України білогвардійці, поляки, румуни, а й самі більшовики. Зрозуміло, що й повідомлення голови Теофіполь-

ської управи на Поділлі про більшовицький погром також мало переховуватися в таємних архівах (ЦДАВОВУ: Ф. 2060. — Оп. 1. — Спр. 22. — Арк. 3).

Відступаючи з Новоград-Волинська, 20 серпня 1919 року більшовики не тільки зруйнували залізничний і шосейний мости через Случ, чим заблокували підвезення продуктів до міста, але й запалили центр міста і протягом усього часу пожежі тримали його під гарматним вогнем, що не давало можливості боротися з вогнем і рятуватися людям. Того дня на східній і західній частинах Новоград-Волинська згоріло близько 500 будівель, у тому числі синагога, аптека, всі крамниці на ринку. Вогнем було знищено майно майже всієї єврейської бідноти, а без помешкання й подальшої можливості працювати залишилося в місті 15 тисяч жителів.

Через кілька днів, коли більшовики повернулися до міста, вони протягом тижня — аж до 3 вересня 1919 року — грабували його, вбиваючи і гвалтуючи. Особливим звірством відзначилися тоді червоноармійці 7-го і 9-го полків Новгород-Сіверської бригади і 4-го і 5-го полків Таращанської (Україна. — 1919. — 20 вересня).

Маємо сьогодні розставити всі акценти і щодо погромництва євреїв з боку української отаманії.

Необхідно відзначити у зв'язку з цим, що "серед повстанських отаманів найбільші раніше були большевицькими командирами, а потім повстали проти комуно-большевизму, хоч при цьому вони були й проти Української Держави та проти москалів-монархістів (білогвардійців), — наприклад отаман Григоріїв, і за ним найбільше йшла українська селянська маса. З самих початків вони були тими, які допомогли комуністам творити збройну силу, але коли ближче, то стали проти комуно-большевизму, бо вважали його "жидівською владою", а не владою селян і робітників і не владою з інтернаціональним світоглядом" (Брик О. Українсько-єврейські взаємовідносини. — С. 199).

Не може Симон Петлюра нести відповідальність за вчинені погроми відділами отамана Григор'єва, котрий до травня 1919 року перебував у складі більшовицьких військ, потім виступив проти радянської влади і, за словами Л. Троцького, "об'єднав навколо себе вином і брехливими обіцянками найтемнішу частину солдатської маси і штовхає її нині на погроми, поножовщину і грабежі" (Поезд Троцького //Военно-исторический журнал (Москва). — 1990. — Ч. 12. — С. 48).

Подібно поведився й отаман Струк: зрадив Петлюру, перейшовши до більшовиків, потім повстав проти них, а згодом опинився в Добровольчій Армії. (ДАХО: Ф. Р.-5371. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 4).

На здеморалізування молоді української армії, що складалася частково з регулярних військ, а частково з повстанців, засвідчує П. Карпов, призначили російські більшовики великі гроші. Хмара агітаторів, переважно євреїв, залила Україну. Головним аргументом у їхніх руках була та обставина, що Антанта (французи) висадила в Одесі свій десант. Скрізь по Україні лунало: "Здихались ми австрійців та німців, а тут вже новий союзник лізе в нашу хату, щоб розбивати народ та грабувати нашу землю. Це прийдуть до нас дикі чорні африканці — мурини та азіяти-індійці, а може, навіть японці, які вже досить винищили народ у японсько-рос. війні. Нехай краще нашими союзниками будуть рос. большевики; а агітатори досипали: "Помните, братцы, что вы з русскими из одного котелка кушали. Нужно жить вместе" (ЦДАВОВУ: Ф. 2432. — Оп. 1. — Спр. 102. — Арк. 21—21 зв.).

У такі частини, які формувалися новою владою, більшовики засиляли своїх агентів, які мали завдання розкласти їх. Так, у телеграмі від 1 січня 1919 року міністр внутрішніх справ УНР повідомляв, що в Золотоніському повіті та місті стоять добровольчі сотні під командою Богунського. Він і козаки "одверто ведуть агітацію за владу Совітів. Селянство

повіту не бажає цього, військо ж вносить замість порядку повне безладдя. Воно попризначало волосних комендантів і комісарів, які втручаються в діяльність волосних земств, не дозволяючи виконувати розпоряджень влади". (Там само: Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 22. — Арк. 11).

У зв'язку з цим адресувалося звернення до військового міністра УНР, "аби ці сотні були виведені в самому найближчому часі з м. Золотоноші і повіту". (Там само. — Арк. 11).

Коли ж такі частини вдавалося роззброїти, їхній особовий склад поповнював лави бандитського елемента. Наприклад, 6 лютого 1919 року на Балту напала банда з числа козаків роззброєного Балтського полку на чолі з колишнім своїм командиром Ляшевичем. Бандити оточили приватне помешкання повіткомісара Уряду УНР Сікорського, котрий, не бажаючи здатися їм живим, застрілювався.

Наступного дня з Бирзули прибув Янівський курінь, котрий очистив місто від банди.

Водночас, одержавши повідомлення про те, що місцеві євреї були причетними до авантюри Ляшевича, курінь також "пошарпав жидків". (Там само. — Спр. 11. — Арк. 11).

Самозвані повстанці, користуючись відсутністю на той час організованої на місцях влади УНР, чинили різні бешкети. Скажімо, отаман Сокирко накладав на гайсинських євреїв "штрафи за усякий гак, який є в стінах будинку без видимої потреби". (Там само. — Спр. 21. — Арк. 18 зв.).

Наслідки стихійної отаманії влучно передбачали в березні 1919 року власті Гайсина після "вільностей" Сокирка: "Коли й ще й подекуди на Україні такі отамани водяться, то не дивно, що ми дійшли майже до повного державного бан-кротцтва... Таке його поведження і вчинки дискредитують не тільки сучасну владу, але й самий український рух, розвалюють зусилля творчої частини українського громадянства збудувати лад і спокій на знесиленій Україні". (Там само. — Арк. 19).

Зокрема, яскравим прикладом ось такої трансформації більшовицької армії у повстанську є формування Махна, за дії яких уряд Петлюри не може нести абсолютно ніякої відповідальності, зокрема про вчинений ними погром у Катеринославі в грудні 1919 року. (ДАХО: Ф. Р-5371. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 98).

Саме тоді, коли відбувався губернський з'їзд у цьому місті, підступив Махно несподівано під Катеринославі і почав його бомбардувати. Куплений російськими комуністами, пише П. Карпов, командир української артилерії сотник Мартиненко передався з своєю командою, обманувши підлеглих йому старшин та козаків, wraz з 18 гарматами Махну, внаслідок чого цьому страшному анархістові по чотириденній тяжкій боротьбі з українськими військами вдалось зайняти в грудні 1918 р. майже весь Катеринославі. У руках українців залишилася тільки частина міста з Потьомкінським парком, архієрейським собором і сімферопольськими касарнями. Махно проголосив "Комісародержавіє", причому головою комісарів став єврей Хавський, комісаром війни — батько Махно, комісаром артилерії — зрадник Мартиненко, всі інші комісари були здебільшого євреї. Місто перебувало під владою батька Махна не довше як 10 годин, і за цей короткий час встиг Махно знищити всі українські інституції, розбив гарматним вогнем книгарню "Україна", пограбував усі кооперативи й банки, залізничну касу, забрав усе майно з місцевих фабрик, гроші зі всіх інституцій, призначені для "товарищай рабочих", причому делегації робітників заявили, що їм "деньги не нужны". У губернській в'язниці розстріляли махновці багато арештованих, між іншими — товариша прокурора окружного суду Авер'янова, полк. Косовського, який, боячись смерті від рук місцевих комуністів та анархістів, що йому погрожували нею, просив українські військові власті, щоб його переховали в тюрмі. Сам Махно, навідувшись у тюрму на вид помасакро-

ваних трупів арештантів, сказав: "Это зверство". А, одначе, в місті за його наказом розстріляно "буржуїв", порозбивано і пограбовано майже всі крамниці, повибивано в будинках майже всі вікна. Тільки за кілька годин "Комісародержавія" принесли місту 3.000.000 рублів збитків.

Українці, одержавши підмогу, розбили Махна вщент. Ціла 20.000 банда Махна, маючи відрізану дорогу, потонула в Дніпрі. Сам Махно, поранений у руку, ледве встиг утекти на автомобілі.

Після розгрому батька Махна, здавалося, що навіть місцеві жидівські комуністи та анархісти погодилися з тим, що владу Директорії не так легко скинути. В місті настав спокій і порядок, з одним тільки був клопіт, а саме: місцеве населення мало дуже багато зброї, якої не відібрали австрійці. Крім того, російський провокатор — прокурор окружного суду Бистров, використавши розпорядок Директорії про звільнення політичних арештантів, випустив з тюрми всіх кримінальних злочинців, щоб спричинити в місті розбої та грабежі, а тим самим довести, що українці не здібні порядкувати, а порядок такий може дати населенню генерал Денікін, який, загніздившись на Дону, Кубані і в Криму, зайнявши частину української території в районі Маріуполя і Луганська, упокорював шибеницями, розстрілами та грабежами в ім'я "єдиної і неделімої" український народ.

У місті стали траплятися грабежі, убито одного з кращих лікарів — єврея.

Директорія, намагаючись утримати порядок, привернула наново знесену в Україні III Універсалом кару смерті за грабежі, розбій, підпал, умисне вбивство, збройний напад, за агітацію проти УНР та інші подібні злочини, що оголошено в цілій державі та в армії, в якій розпорядженням Головного Отамана від 4 і 14 грудня 1918 року і наказом командира військ Лівобережної України отамана Болбачана з дня 23

грудня 1918 року запроваджено військово-польові суди.

Здавалося, що й євреї позбавились свого негативного ставлення до УНР і готові були взятися за справу повного визволення України, але непорозуміння в складі Директорії між Петлюрою, який був категоричним ворогом російських комуністів, бажаючи зблизитись з Антантою, та Винниченком, який був у згоді з російськими совітами, відштовхнуло їх до нейтральної позиції. Меншовики-євреї йшли у згоді з українцями, так що євреї займали навіть видніші посади в українській армії, приміром, юрисконсультом штабу республіканських військ у Катеринославі був адвокат Гризов, єврей.

У місті Катеринославі та по цілій Україні українські військові та цивільні власті дозволили зорганізовувати озброєні єврейські дружини, які мали бути помічні в підтриманні публічного порядку. Єврейські самаритянки та лікарі лікували українських поранених козаків. У похоронах полеглих у бою з Махном старшин та козаків взяли участь також представники єврейських організацій, а єврейські буржуазні кола запропонували штабові на утримання родин полеглих козаків та старшин значну квоту, але українці цього дару не прийняли, мотивуючи тим, що Україна сама зможе задовольнити цю потребу (ЦДАВОВУ: Ф. 2432. — Оп. 1. — Спр. 102. — Арк. 19 зв.—21).

Представникам законної влади, які просувалися за військом УНР, доводилося констатувати те спустошення, що заповонило Україну і падало важким тягарем на її подальшу долю:

"17 (серпня 1919 року — В. С.) —прибули до м. Прилук. Містечко пограбовано. Жиди надзвичайно залякані". (Там само: Ф. 2592. — Оп. 1. —Спр. 102. — Арк. 15).

У містечку Самгородку "жиди розбіглися від нападів повстанців Соколовського. Багато забито жидів і розграбовано все містечко. Жиди терорізовані". (Там само. — Арк. 15).

"... 19 серпня приїхали до Біліловки. Містечко мертве, пограбоване, терорізоване як більшовиками, так і повстанцями. Є забиті жиди. Жидівство поставилося до нас прихильно. Випадків грабунків не було. Краще поставилось селянство, яке діяльну участь брало в боротьбі з більшовиками.

20 серпня, м. Біліловка. Рано о 10 год. приїхав Петлюра, Головний Отаман, якого зустрів штаб групи, представники селян і жидів. Багато населення прийшло подивитися на свого визволителя від большевицького ярма..." (Там само. — Арк. 15 зв.).

Факти свідчать: саме Симон Петлюра гасив той антисемітизм, який народжувався в широких масах через активну участь євреїв у більшовицькому русі. Скажімо, А. Дегтярьов стверджував: "С. В. Петлюра особисто при мені дякував начальнику Запорізької дивізії Гулому й командирі бригади Литвиненку за вжиття заходів "Проти погромів євреїв, що готувалися в Лучинці та Лучинчику, за стрільбу євреїв по тилах загонів; причому С. В. Петлюра при мені висловив думку, що наявність навіть одного грабежу може потягнути за собою погром, а тому просив звернути увагу на це і вжити в таких випадках найрішучіші заходи — "може нам колись жиди допоможуть грішми збудувати Україну". Наслідком такого впливу з боку С. В. Петлюри на командний склад у 1-й Запорізькій дивізії, де я був начальником штабу, було 5 випадків розстрілу за грабж у травні, червні і липні 1920 р." (ЦАВ у Варшаві: Ф. 380. — Оп. 2. — Спр. 373. — Арк. 278).

Тому з приводу критики Винниченка на адресу Петлюри за нібито бездіяльність останнього в боротьбі з погромниками, можна відповісти словами А. Марголіна: "Якщо Винниченко вважав, що треба виступити з рішучими заходами, то він як Голова Директорії міг в усякому разі зробити в своїй ділянці дуже багато. Він міг виступити з декларацією такого змісту, який він вважає доцільним. Він міг поставити в

ультимативній формі вимогу Петлюрі, котрий стояв на чолі армії, про найбезпощаднішу боротьбу з погромами, міг всенародно, друковано відмежуватися від розгубленої бездіяльності, проявленої вождями армії в перші місяці погромної епохи. Але він цього не зробив. Уже в лютому 1919 року він вийшов зі складу Директорії. І до всього наступного періоду він підходить з строгішими вимогами, ніж до часу свого перебування при владі" (Марголін А. Україна и политика Антанты. — С. 333, 334).

У той же час Петлюра з самого початку відродження збройних сил УНР видав ряд наказів щодо заборони погромів. Уже в грудні 1918 року військово-польові суди розпочали виносити вирoki грабіжникам і мародерам. Так, селянин села Сугак Вендичанської волості Подільської губернії Олекса Панасюк 5 грудня був розстріляний за те, що, видаючи себе за сотника армії УНР, з револьвером вимагав грошей у мешканців містечка Лучинець (Дністер (Могилів-Подільський). — 1918. — 10 грудня).

У вересні 1919 року в Кам'янці відбулося засідання Військового суду, на якому винесено смертний вирок сотнику Дмухівському і заслання на каторжні роботи терміном на 20 років козаку Проценку, які кілька місяців тому перевищили владу, що "виявилось в робленні ними незаконних трусів серед жидівського населення Кам'янця, вимаганні ними грошей і триманні арештованих у суворому режимі" (Україна. — 1919. — 14 жовтня).

Через два дні цей же суд засудив бунчужного Усатого до 12 років каторжних робіт з позбавленням всіх прав за пограбування двох єврейських родин у Кам'янці (Україна. — 1919. — 16 жовтня).

А коли йдеться про 1920 рік, то в цей час з боку Уряду Петлюри вживалися ще більш рішучі заходи проти єврейських погромів і незаконних реквізицій у населення взагалі.

На деякі з них, зокрема, вказує в своїй книзі Арнольд Марголін.

Так, у наказах до волинській групі військ від 28 лютого і 12 березня командуючий армією Омелянович-Павленко і командир групи отаман Никонів таврують негідників, котрі ганьблять військо самочинними обшуками і вилученнями худоби у селян та майна у мирного населення. Ці накази погрожують смертною карою за грабежі.

28 квітня той же отаман Никонів призначає засідання надзвичайного військового суду для розгляду справи про пограбування аптеки Шейфеля на Херсонщині.

23 липня Омелянович Павленко, начальник штабу Липко і полковник Ткачук видають наказ про призначення особливих комендантів по боротьбі з грабежами та погромами. У наказі пропонується негайно припиняти безлад шляхом розстрілу грабіжників на місці злочину.

Таке ж розпорядження про розстріл грабіжників є і в наказі по 2-й Волинській стрілецькій дивізії від 25 жовтня за підписом її командира Загородського. (Там само. — С. 286, 287).

Згідно з заявами генерала Омеляновича-Павленка, міністра єврейських справ УНР Пінхоса Красного й багатьох інших осіб, котрі заслуговують на повну довіру, пише А. Марголін, "відбулося багато ідентичних випадків розстрілів на місці винних у погромах і вбивствах. Точно так відбувся ряд ідентичних вироків надзвичайних військових судів про розстріл грабіжників і погромників". (Там само. — С. 287).

На території влади Директорії мали місце погроми лише там, де вона "не могла негайно кинути дисциплінованих частин з метою задушення перших погромних проявів. Тому, що ці погромні злочини були доконувані всупереч виразним наказам Директорії і Головного Отамана Петлюри, то за них ні Директорія, ні Головний Отаман суб'єктивно вини носити не могли. В міру військових сил, які були до розпорядження в

ході постійних відступів, Директорія і Головний Отаман Петлюра притягали запідозрених у доконанні погромних злочинів до військово-судової відповідальності. В таких обставинах ніяка державна влада не відповідає карно і морально за злочини, доконані на території, підлягаючій її екзекутиві. Злочинів допускалися не якісь регулярні частини Дієвої армії УНРеспубліки, але або самовільні загони під різними назвами, або вкінці різні повстанські отамани, їх вина не паде ні на військо УНРеспубліки, ні на владу УНРеспубліки..." (Брик О. Українсько-єврейські взаємовідносини. — С. 279).

Директорія і Головний Отаман Петлюра надсилали свої регулярні війська, зокрема січових стрільців, щоб "роззброїти й унишкідливити збунтованих отаманів: Козир-Зірку, Д. Зеленого й М. Григорієва. Так само вчинено супроти самочинних отаманів вроді Семесенка. Коли рука Головного Отамана не могла досягти М. Григорієва, і він виріс був у силу в Херсонщині, де накоїв багато лиха, то сталося це виключно тому, що Петлюра як головний командир військ УНР мав замало сил для того завдання, щоб цілком зліквідувати анархістичні виступи різних отаманів з цілої території України. В тім не була його вина чи недбалість чи навіть невміння, але виключно наслідок тих об'єктивних обставин, які запанували під впливом військової агресії Советської Росії". (Там само. — С. 279, 280).

Єврейські автори закидали Симонові Петлюрі, що він не зупинив житомирський погром у березні 1919 року. Але, як засвідчують документи, більшовики залишили це місто в ніч на 22 березня, випустивши з місцевої в'язниці 300 кримінальних злочинців. І коли через 5—6 годин до Житомира ввійшло українське військо, то в місті вже тривав погром. Сам же Петлюра, як тільки прибув до Житомира 23 березня, одразу ж викликав сюди польову жандармерію полковника Богацького, відомого своїми рішучими діями проти

погромників. За допомогою жандармерії та юнацької школи під командуванням полковника Петріва, що прибула дещо пізніше, в місті було наведено порядок (Трагедія двох народів. — С. 66).

Абсурдними є звинувачення Ю. Фінкельштейна на адресу Симона Петлюри в тому, що останній, мовляв, не засудив єврейських погромів з самого їх початку, а його слово з цього приводу "вперше прозвучало через багато місяців" (Фінкельштейн Ю. ...За дела рук своих. — С. 72).

При цьому Ю. Фінкельштейн посилається на наказ №131 від 26 серпня 1919 року, опублікований у збірникові. (Симон Петлюра. Статті. Листи. Документи. — Нью-Йорк, 1956. — Т. II. — С. 228—230).

Так, тоді, в 1956 році, в упорядників згаданого збірника, ще не було інших документів, але до другого тому однойменної праці вони були виключені, і Ю. Фінкельштейн мав би з ними ознайомитися як автор, котрий пише про Петлюру. Бо саме в цій книзі однозначно засвідчено, що Симон Петлюра одразу ж засудив перші єврейські погроми, які сталися в Житомирі й Бердичеві на початку січня 1919 року, підписавши 11 січня разом з усіма членами Директорії спеціальне звернення до козаків і євреїв. (Симон Петлюра. Статті. Листи. Документи. — Нью-Йорк, 1979. — Т. II. — С. 353).

Більше того, саме Головний Отаман Петлюра наказав розіслати телеграфне це звернення командирам військових підрозділів з вимогою "сповістити підлеглі Вам частини і зробити відомим всім козакам". (Там само. — Т. II. — С. 353).

Чи ж мовчав Симон Петлюра, як стверджує Ю. Фінкельштейн?

А чи знає Фінкельштейн про те, що вже 16 січня 1919 року Головний Отаман Петлюра затвердив смертний вирок козакові Поліщуку, котрий займався грабежами в районі Снігурівки на Херсонщині? (ЦДАВОВУ: Ф. 526. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 196).

Головний Отаман — і це засвідчується документально — як тільки одержував звістку про антиєврейські ексцеси, одразу ж різко негативно реагував. Скажімо, коли Міністерство єврейських справ повідомило йому про погром на станції Яреськи, то він у той же день, 28 січня 1919 року, відбив телеграму коменданту станції Миргород: "Наказую розслідувати справу і мені донести, а також вжити міри, щоб подібні ексцеси надалі не мали місця і карно переслідувались". (Там само. Ф. 2060. — Оп. 1. — Спр. 23. — Арк. 10).

Але оригінали цих документів зберігаються не в Нью-Йорку, в архіві Чериковера, на який постійно посилається Ю. Фінкельштейн, а у Києві, в колишньому спецхрані.

У книзі документів С. Петлюри вміщено звіт єврейської делегації про зустріч з Головою Директорії в Кам'янці-Подільському 17 липня 1919 року. Так-от, самі євреї засвідчили, що їм Петлюра тоді заявив: "Треба боротись з більшовниками, але боротьби з євреями він не допустить" (Петлюра С. Вказ. праця. — Т. II. — С. 375).

Не інакше, як цілеспрямованим замовчуванням фактів можна назвати позицію Ю. Фінкельштейна, котрий чомусь не побачив оригінального перекладу із звіту про вищезгадану зустріч, що зберігається в архіві Чериковера. (Спр. 225. — Арк. 20655—20658).

Уряд УНР, пише П. Карпов, "законом з дня 26 (санкціонованого 29 січня) 1919 р. запровадив так звані надзвичайні військові суди, які мали право за розбій, підпал, грабїж, умисне вбивство, агітацію проти УНР, збройний напад на військову сторожу і прочі великі злочини — накладати кару на смерть.

Надзвичайний Суд південно-східної групи в Бірзулі засудив 16-літню панну Іванну і її двох помічників за пограбування бірзульського жида на 6-12 літ каторжних робіт. Засуджених відправлено у Вінницьку в'язницю — для відсиджен-

ня кари. Пограбовані предмети в цілості віддані власникові. Козак Мирон і 2-ох тов. за подібний злочин були засуджені на 20 літ каторги.

Під час повороту південно-східної групи з Бірзули на Тирасполь — недалеко Роздільної — зістав козак, що з голоду зважився насильно забрати у жида мацу, засуджений на смерть і розстріляний" (ЦДАВОВУ: Ф. 2432. — Оп. 1. — Спр. 102. — Арк.22 зв.).

В українських архівах, до речі, можна знайти ще багато й інших свідчень про те, що Симон Петлюра не мовчав до 26 серпня 1919 року. Зокрема, ним 27 травня 1919 року підписано Закон "Про утворення Особливої Слідчої Комісії для розслідування протиеврейських погромних подій". (Там само. Ф. 2208. — Оп. 1. — Спр. 110. — Арк. 19, 20 зв.), а 8 червня 1919 року розіслано телеграму коменданту тилу і в копії наказному отаманові, прем'єр-міністру, міністру внутрішніх справ і міністру єврейських справ, у якій слово Головного Отамана справді рішуче: "В Волочиську після вступу нашого війська самими козаками був заарештований невідомий робітник, що підбивав наших козаків до єврейського погрому. Коли це було в дійсности, то наказую провокаторів негайно розстрілювати, повідомивши про це населення.

Надалі в таких випадках вимагаю твердості і рішучої розправи з такими провокаторами по закону військового часу". (Там само. Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 169. — Арк. 32).

Такий же тон і резолюції Петлюри на доповідній про бешкети окремих козаків Чорноморського Кошу в Сквирі: "Наказую викинути зі своєї сім'ї грабіжників і покарати їх по закону". (Там само. Ф. 1078. — Оп. 1. — Спр. 23. — Арк. 140).

Крім того, в державному архіві Вінницької області мною виявлено спеціальний бюлетень Міністерства інформації УНР від липня 1919 Року (Ч. 34) під назвою "Жиди і Українська Республіка", в якому аналізується спеціальна телеграма

Головного Отамана, що засвідчує його антипогромну позицію стосовно євреїв (ДАВО: Ф. 4155. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 82).

А 26 серпня 1919 року, одержавши від міністра єврейських справ П. Красного повідомлення про погром у Ялтушках на Поділлі, С. Петлюра негайно передав матеріали "військовій Слідчій нараді для розслідування" (ЦДАВОВУ: Ф. 1123. — Оп. 1. — Спр. 18. — Арк. 10).

Не хто інший, як Симон Петлюра зажадав від військового міністра навіть, "аби 1) Військово-Судове управління представило реєстр всіх справ, дотичних погромів, з коротким рефератом про те, коли і де вироки судів в справах погромів були переведені в життя, 2) аби комдиви і начальники окремих частин негайно представили доклади, в яких би зазначили факти припинення нашими частинами погромних акцій, заряджених ними військово-судових слідств в цій справі і припинення погромів нашою військовою силою з розстрілом чи иньшою формою кари на місці". (Там само. Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 100. — Арк. 127).

У відповідь па цю пропозицію від командирів українського війська надійшли спеціальні звіти. Зокрема, генерал-хорунжий Юрко Тютюнник повідомляв: "1. Під час наскоку Муравйова на Україну в 1918 році (січень) в м. Звенигородці заснувався "ревком", котрий складався виключно з жидів на чолі з Кацом. У Звенигородці був скликаний повітовий з'їзд селян, котрий на пропозицію Каца, піддержану "Красною гвардією", признати совітську власть, відповів "бунтом", внаслідок якого загинуло кілька членів з'їзду селян. На допомогу з'їздові із сел прибуло "вільне козацтво", котре, в свою чергу, знищило й "красну гвардію" і самого Каца.

"Ревком" розбігся. Почався розшук "ревкома" в жидівських кварталах, який міг повернутися в погром (факт, що "ревком" і "красная гвардія" склалися виключно з жидів — був

причиною). Звенигородська повітова народна управа попросила мене яко військового і члена Центральної Ради перебрати владу до своїх рук і попередити небажані вчинки.

Мною впродовж одної години був припинений неорганізований розшук і (я) взяв до своїх рук вільне козацтво, з яким був розпочатий наступ на большевиків в напрямі Бобринська і Христинівка—Умань.

2. Коли большевикам в 1919 році удалось розбити повставшого Григор'їва, я зібрав недобитки, реорганізував їх, завів сувору дисципліну і вирушив на Київщину, де в м. Сквирі до мене приєдналось біля двох з половиною тисяч повстанців, серед яких були перебіжчики з червоної армії, настроєні погромне проти жидів. Під час маршу від Сквири до Жмеринки я спинився на обід в м. Вахнівці (Липовеччина). Бувші красноармійці почали грабіж. Безладдя було ліквідоване посланим мною поручником Пам'ям-Сидоринським на протязі кількох хвилин; по суду було розстріляно 4-х грабіжників.

3. Під час відвороту большевиків в 1919 році проти них повстав командир II батальйону 8-го совітського полку Козаков зі своєю частиною. Козаков зробив кілька погромів (жидівських) на Уманщині: м. Дубова, м. Іваньки і почасти в самому м. Умань. По прибутті в район Уманщини 5-ої і 12-ої дивізій (Українських — Київська група) мною дано було наказ ліквідувати Козакова. Відділ був обеззброєний, причому надзвичайним судом при групі приговорено з складу відділу 83 чоловіка грабіжники до розстрілу. Вирок переведено на ст. Христинівка.

4. В початку вересня 1919 року Штаб Київської групи стояв на ст. Тальне. Внаслідок якогось непорозуміння між селянином і жидом на базарі в м. Тальному розпочався погром. Я персонально поїхав в місто, припинив безладдя, причому на місці злочину по моему наказу було розстріляно 5 погромників, список котрих було оголошено окремим друкованим наказом.

5. Весною 1920 року, коли армія йшла на з'єднання після зимового походу, під час бою коло м. Балти в самому місті від розрива снаряду розпочалась пожежа. Жидівське населення, злякане інформаціями большевиків про "ужаси, какиє творят тютюниковские банды", боялося спочатку показуватися на вулицях, але коли побачило енергійні заходи по спасанню горівшого майна з боку призначеного мною комендантом міста підполковника Добровольського, то вийшло все і почало гасити пожежу. Після делегація від жидів дякувала мені і висловлювала своє задоволення поведінкою підполковника Добровольського". (Там само. — Арк. 128, 129).

З того часу, як армія УНР почала в 1919 році переходити на регулярний стан, вона, писав її командуючий генерал-поручник Омелянович-Павленко в лютому 1921 року, "не може взяти на себе відповідальности за ті вчинки, котрі робилися як окремими людьми, так і ріжними, нікому не підлеглими відділами проти власних громадян. Даже в важку хвилю відворотів в листопаді 1919 і 1920 рр. ті бешкети, які в дійсности мали місце, траплялися лише тоді, коли частини відходили під ворожим навалом, а залишалися дезертири, до яких приєднувався місцевий бандитський елемент, який і займався бешкетами". (Там само. Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 589. — Арк. 64).

Узагалі, продовжував Омелянович-Павленко, "до цього могу додати, що боротьба з грабунками в часи відворотів уявляє собою найважчу галузь праці начальників у всіх арміях. Навіть в арміях зі сталою організацією і певною дисципліною, яку мали армії держав, котрі боролися в Всесвітній війні, траплялися грабіжницькі вчинки, особисто (мається на увазі особливо. — В. С.) в часи відворотів. Цілком зрозуміло, що справа гірше стоїть в молодих арміях, які при слабких кадрах мають більшість випадкового елемента, моральне обличчя якого після 3-х років революційного стану не весь час

буває високим. Коли регулярна бельгійська армія, в складі якої майже не було ні жодного неграмотного солдата, грабувала дощенту бельгійських громадян, то можемо лише дивуватися, що наша молода армія в більшості успішно боролася з грабіжництвом серед своїх вояків і так велика кількість вчинків окремих осіб чи нікому не підлеглих відділів лише яскраво підкреслює, що грабіжницькі вчинки весь час суворо переслідувалися командуванням армії, бо в іншому випадкові їх було б значно більше". (Там само. — Арк. 64 зв.).

Однак військо, писав правник П. Карпов, яке йде на поле боротьби, щоб там "з честю побідити, або згинуту, має супроти цивільної людности, яка мішалася до воєнних подій — законне право самооборони, признане так законами поодиноких держав, як і міжнародним правом, яке руководиться супроти обох воюючих комбатантів — проти не комбатантів, які мішають у воєнні події однаковими мірами самооборони. На тій основі спровоковані москалі, що нібито на них стріляють жиди з австрійського Гусятина, ще в 1914 році збомбардували дощенту місто Гусятин. Внаслідок подібної провокації, що нібито поляки в Каліші стріляють на німців — збомбардували в 1914 р. німецькі війська місто Каліш. Провокацію, як оповідали мені поляки, пустили жиди.

В 1915 р. в Радомі, в Конгресовій Польщі, козаки на звідомлення, що жиди видали німцям кількох польських легіонерів Польського легіону, зорганізованого москалями, учинили в місті величезний погром. Порозбивали всі крамниці, насилували много єврейських дівчат та жінок, а євреїв поубивали. Представника місцевих поляків — одного з найповажніших горожан, який прийшов просити козацького командира о зостановленні погрому, приказав той же випорити нагайками, щоб за євреїв-зрадників не заступався.

Австро-мадяри, операючись на провокаціях ворожого до української справи і народу елементу, вимордували, вирізали,

вистріляли та вивішали — без суду — більш 44.000 галицько-українського селянства та інтелігенції. Вистарчило, щоб хтось був підозрений о русофільській симпатії, того ждала смерть. В Перемишлі на ринку мадяри наскочили на конвой звиж сорока заарештованих українських селян та інтелігентів, і всіх пошматували шаблями на шматки. А скільки пекельних мук переніс український народ в ославленім Талергофі, де найчільніші українські діячі під закидом русофільства перенесли муки Дантового пекла. Не малу пайку провокацій завдячує український народ галицьким євреям, які, позбигавшись зі всіх закутків Сх. Галичини до Відня, робили там знамениті спекулянтські інтереси та провокували українців перед офіційними і півофіційними австрійськими сферами.

Скільки люду вивішали, вистріляли та вирізали німці в Бельгії, австро-мадяри на території нинішньої Югославії та Північної Італії. Хто бачив стоси фотографічних знімок, зображаючих на кілометри довгі алеї повішених, той може в мініятурі з'ясувати собі викликані з могили минулих віків тіни неронських алеї та "живих Походень".

На Україні так високих зразків західної культури під егідою Уряду рішучо не було, як щось на менчу скалю притрапилось, то було урядом переслідуване.

На Україні було, що инче. І так, коли в червні 1919 р. українські війська знова заняли Кам'янець Под., то в їх руки попався член большевितської "чрезвычайки" єврей Аба, який з своєю помічницею — проституткою Фанцею прибивав на хрести українських полонених та діячів. Абу покарано смертю, Фанця утікла.

За страшенні знущання над українцями збунтувалася в травні 1919 р. проти "чрезвычайки" міста Могильова Под. большевितська залога та убилла, порубавши шаблями, провідницю "чрезвычайки" молоду студентку-єврейку.

В червні 1919 р. українські війська по відході большевиків

розбили біля Китайгороду банду бандитів, яка зробила була нальоти на Китай-город і околичні села, розбиваючи та грабуючи. Банда ця зробила в Китайгороді єврейський погром. Бандити рекрутувалися з села Нефедівець, Крушанівки Кам'янець-Подільського повіту та поблизької Бесарабії.

Уряд У.Н.Р. для винищування бандитизму і погромного духа серед населення та несення помочи потерявшим єврейським родинам зорганізував спеціальну комісію слідчу та допомогивий Комітет. В комісії слідчій та допомогивім Комітеті засідали представники єврейського міністерства при Уряді У.Н.Р.

В надзвичайних случаях вислав Уряд спеціальні слідчі комісії та військові експедиції для укарання винних на місці, а в разі більших проступків доставлення їх до суду.

Виступи цивільної людности супроти війська внаслідок агітації большевितських агітаторів та провокаторів не уставали. Перед в цій підпільній роботі вели ліві єврейські кола, здеклясовані большевики. В большевितській армії знаходилися спеціальні єврейські полки, які воювали проти військ У.Н.Р.

Коли українськими військами з кінцем червня р. був заарештований єврейсько-російський поет кам'янець-подільський єврей Кипічініцер, я "на просьбу його рідні та місцевих громадських кругів рішився інтерв'ювати в його хосен, мимо цього, що Кипічініцер був завзятим приклонником большевизму та редактором большевितської часописі. Єврейський міністр та його товариш заявили мені, що за антидержавним їм не слід виставлятися. Цей елемент відповісти за свої діла сам. Все ж таки справа Кипічініцера вияснилась, що його власти з уваги на його молодий вік та стару матір і постійний редакторський фах і дозволили жити при рідні в Кам'янці.

Читаючи твори Кипічініцера, я бачив в них молоду ідейну людину, яка мріяла про щастя найменшого брата, яка з глибоким сумом згадувала про єврейські погроми царських

часів, яка мабуть в большевितській ідеї шукала заспокоєння своїх мрій. Мені стало його жаль, тим більше жаль, що і бандит Аба, який вішав на хрестах українців, і Фанця числили себе большевиками, та ще якими: "Чрезвычайниками".

Коли Галицько-українська армія перейшла Збруч, большевितські агітатори пустили між народ провокацію, що це ідуть австрійці та мадяри, яких народ сильно ненавидів за ці кривди, що зробили вони народові за часів гетьмана. Супроти цієї провокації збаламучений народ поставився до У.Г.А. дуже ворожо. Були случаи, що люд кидався проти військових осіб з оружжям в руці. В одному селі, приміром, застрілила баба стрільця У.Г.А. за це, що вирвав у неї з города одну цибулю. Але коли народ переконався, що галичани — це не австрійці чи мадяри, а українці, — відносини змінилися на найкращі, до того У.Г.А. запровадила в суспільности лад та дисципліну. Бандитизм — притих". (Там само. Ф. 2432. — Оп. 1. — Спр. 102. — Арк. 24, 25).

Архівні матеріали подають нам багато прикладів рішучих дій вояків армії УНР щодо присічення погромних дій. Так, відомо, що єврейська громадська рада Житомира в січні 1919 року телеграфно просила "надіслати Галиційських стрільців для підтримання порядку в місті". (Там само. Ф. 2060. — Оп. 1. — Спр. 23. — Арк. 5).

Єврейські провідники Погребища просили С. Петлюру не забирати з їхнього містечка коменданта Супруненка, який зарекомендував себе надійним захисником. (Там само: Ф. 1123. — Оп. 1. — Спр. 28. — Арк. 5 зв.).

А Могилів-Подільська єврейська громадська рада клопоталася перед владою УНР, аби звільнити з-під варті помічника колишнього коменданта "Кірієнка-Смоля, котрий дуже гарна людина і котрий звільнив дуже багато євреїв... котрих обвинувачували, що вони буцім большевики" (ДАВО: Ф. 3288. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 51).

Коли влітку 1920 року українська армія під тиском більшовиків змушена була перейти за Збруч, з військами перейшли також повстанські відділи Волинця та Шепеля, свідчить П. Карпов. Козаки тих відділів допускали ексцеси супроти галицьких євреїв. Так, у Мельниці "стріляли в єврея, якого ранили та ограбили. Проти винних заряджено догодження карні, одначе їм удалось утекти. Козак-запорожець групи Волинця порубав в Заліщицькому повіті, в селі Капуцанах, жида іменем Лейба Кафман. Запорожець збіг, але суд зарядив слідство проти його коменданта пор. Івахненка — згідно з доносом польської жандармерії. Івахненка було увільнено за браком доказу вини — за це вищі військові влади зарядили роззброєння і розігнання отряду Волинця, що наступило.

Козак Татар ще з одним козаком отряду Шепеля убив в серпні 1920 р. на шляху з Городенки до Снятина д-ра Шнірера з Городенки і пограбував убитого. Татар був заарештований, а його товариш утік. Татара віддано під охорону полякам, а суд V-тої Херс[онської] стр[ілецької] див[ізії] зарядив проти нього слідство — о злочин грабіжу і наміреного вбивства. Татар при помочі своїх товаришів утік з в'язниці, але, як мене про це повідомив начальник V-тої див., оба бандити зістали висліджені та поставлені перед надзвичайний Суд. Тим судом зістав тепер один козак засуджений на смерть, і поляки видали українцям зброю для виконання розстрілу, що й наступило.

Як українські війська виступили на службу, здеморалізовані недобитки армії Денікіна почали серед армії проявляти злочинні виступи супроти мирного населення, але і цьому лиху через строгі кари положено кінець. Денікінський елемент, зорганізований в окрему боеву одиницю, дав себе знати також мешканцям міста Копичинець... Було пограбовано та вбито много українських старшин і козаків, а між инчим, в цьому лісі погіб з рук бандитів полк. Гал[ицької]

Ук[раїнської] А[рмії]. Долежаль. Начальник банди Ткачук, який утік, був убраний в австрійський військовий мундир.

Жандарм Бейерштейн застрілив рівнож бандита, який став опір в час арештування в одному селі біля Сніткова. Селяни подякували українській владі за знищення цього небезпечного бандита.

Також в Копайгородському лісі начальник XIII бригади полковник Бордун-Риків зробив порядок з бандитами, які навіть військовим людям не давали свобідно проїхати через ліс.

По напровадженню отсих численних примірів загальної суспільної деморалізації спитаємо тепер, хто винен, чи уряд У.Н.Р., чи причина зла і винувники знаходяться деінде. Глибоко шукати не прийдеться.

Росія більше будувала тюрем, чим шкіл, а коли дзвін революції збудив в серцях покорених людей та народів нові стремління, ростворилися тюремні каземати, звідкіля вийшов не найкращий елемент, який приляг душою до большевицької програми і витиснув на ній своє пятно. Ленін сам зжахнувся, та й сказав своїм товаришам: "Мене повісять за ідею, а вас за бандитизм" (ЦДАВОВУ: Ф. 2432. — Оп. 1. — Спр. 102. — Арк. 27 зв., 28 зв.).

Серед військ армії Петлюри, підкреслює А. Марголін, на противагу денікінській армії, все ж спостерігалися випадки, коли окремим особам або частинам вдавалося відвернути чи зупинити погроми. Так, 13 березня 1919 року підоспілі солдати української армії зуміли припинити єврейський погром у Коростені, вчинений Червоною Армією.

А в Лубнах погрому вдалося уникнути лише завдяки тому, що в рядах української армії знайшлося сто осіб, котрі зі зброєю в руках вийшли проти погромників. Місто було врятоване, але чотирнадцять із ста загинули, обороняючи лубенських євреїв (Марголін А. Украина й политика Антанты. — С. 312, 313).

"Таких фактів Денікінська армія не знала" — наголошує А. Марголін. (Там само. — С. 313).

І зовсім не можна порівнювати з українськими масштабами і звірствами денікінські погроми. Уже цитований З. Островський, проаналізувавши ставлення денікінців до українського єврейства, додає: "Тим більше вражаючим є той факт, що всі ці нечувані звірства і деморалізація армії, що йшла під гаслом "спасіння батьківщини й встановлення твердого правопорядку", — не зустріли ніякого осуду з боку якої б то не було з політичних партій і груп, на які опиралася денікінщина.

Ці політичні й громадські кола не тільки не засуджували погромної й відкрито реакційної політики Денікіна, але, навпаки, атестували його перед усією Європою як істинного "демократа" і прославляли його як спасителя вітчизни від більшовицького іґа... Мало того, кадетська партія, що була тоді офіційно урядовою партією і котра взяла на себе всю відповідальність за його політику, — ця партія на своїй конференції, яка відбулася в Харкові 19.XI.1919 р., тобто якраз у розпал погромної вакханалії, не знайшла нічого кращого як взяти "Добрармію" під свій захист і водночас доволі недвозначно пригрозити єврейському населенню жахливими наслідками, якщо воно не втримає свої революційно настроєні елементи від активної підтримки більшовицького руху: "Російське єврейство повинно зрозуміти, що якщо воно не стане визначено за повну і безмовну підтримку національної диктатури і "Добровольчої" армії, які відновлять російське державне життя, то для нього немає порятунку" (Островський З. Еврейские погромы. — С. 20).

Населені пункти Лівобережної України, які до середини 1919 року служили пристановищем для погромлених з Херсонщини, Поділля і частково Київщини, зазначав у 1920 році Д. Рабинович, "також пережили під час нетривалого торжества Денікіна звірячі погроми: Кременчук, Полтава, Бахмач, Пирятин, Конотоп, Прилуки, Ніжин, Переяслав..."

(ДАХО: Ф. Р-5371. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 7).

За свідченням Д. Рабиновича, "понад усе страждали трудіві елементи і біднота, котрі своєю нуждою були приковані до своїх місць і мали набагато менше можливостей евакуюватися в спокійніші райони. Ремісники, що склали значну частину єврейського населення України, в більшості випадків під час погромів втрачали свої знаряддя виробництва й ставали клієнтами соцзабезу". (Там само. Ф.Р. — 5371. — Оп. 1. — Арк. 6 зв., 7).

Цей автор вказує й на інше — більш страшніше — лихо, що падало на єврейське суспільство в зв'язку з погромами: "Прямий наслідок погромів і повного обездолення уцілілих — голодний тиф — також забрав багато десятків тисяч жертв серед погромлених. Особливо великою була смертність серед постраждалих у районі Денікінської окупації (вересень—грудень 1919 р.). В одному Києві нами було виявлено після відступу добровольців у гуртожитках для біженців, у будинках і на цвинтарях до 2500 трупів, які чекали черги бути похованими в землі.

Багато містечок з переважним єврейським населенням зрівняні із землею, переважна частина інших дрібних пунктів залишена випадково уцілілим єврейським населенням, що врятувалося втечею у більші пункти, створюючи тут величезні вогнища злиднів і зарази.

Смертність серед дітей погромлених була виключною, а в деяких випадках — абсолютною.

Так, реєстрація біженців, постраждалих від погромів, у Києві в лютому 1920 р. наштовхнула нас на такий жахливий факт: серед 50000 біженців абсолютно не виявилось дітей дошкільного віку (до 7 років)". (Там само. — Арк. 7).

Під час глухівського погрому, пише З. Островський, стався жахливий "епізод: в одній єврейській квартирі погромники вбили трьох синів на очах матері. Її саму не зачепили, тільки

наказали їй приготувати на наступний день обід. Нещасна жінка, повинуючись наказу, приготувала обід для вбивців її синів. Наступного дня кати в призначений час справді прийшли і, як ні в чому не бувало, сіли за обід, забавляючись найневиннішими розмовами. Це катування з обідами й бесідою продовжувалося кілька днів — до самого виходу бандитів з міста". (Островский З. Еврейские погромы. 1918—1921. — С. 36),

Російські чорносотенці відверто продовжували нагнітати антиєврейську істерію. Особливо чітко звучить це з уст відомого чорносотенця й ідейного натхненника єврейських погромів, редактора "Кієвлянина" В. Шульгіна. В його статті "Катування страхом", зокрема, є такі рядки: "Ночами на вулиці Києва надходить середньовічне життя. Серед мертвої тиші і безлюддя раптом починається душеровзираючий крик. Це кричать жиди. Кричать від страху... В темряві вулиці де-небудь з'явиться купка озброєних зі штиками людей, що пробираються, і, побачивши їх, величезні п'ятиповерхові і шестиповерхові будинки починають вити зверху донизу...

Цілі вулиці, охоплені смертельним страхом, кричать людськими голосами, тремтячи за життя... Це справжній не-притворний жах, справжнє катування, якому підпадає все єврейське населення.

Російське населення, прислуховуючись до жахливих криків, що вириваються з тисячі сердець, під впливом цього "катування страхом", думає ось про що: чи навчаться євреї чому-небудь у ці жахливі ночі? Чи зрозуміють вони, що значить руйнувати держави, яких вони не створювали? Чи зрозуміють вони, що значить, за рецептом "Великого ученого Карла Маркса", натравляти один клас проти іншого? Чи зрозуміють вони, що значить здійснити в Росії принципи "народоправства"? Чи зрозуміють вони, що таке соціалізм, з дна якого вийшли більшовики? Чи зрозуміють вони, що їм тепер треба

робити? Чи проклянуть вони тепер в усіх синагогах і молитовнях перед лицем усього народу тих своїх соплеменників, котрі сприяли смуті? Чи покається єврейство, б'ючи себе в груди і посипавши голову попелом, чи покається воно в тому, що такий-то і такий-то гріх звершили сини Ізраїля в більшовицькому безумстві?.. Перед євреями стоять два шляхи: один шлях — покаєння, другий — заперечення, звинувачення всіх, крім самих себе. І від того, яким шляхом вони підуть, залежить їхня доля.

Невже ж це "Катування страхом" не вкаже їм істинного шляху?" (Цит. за: Островский З. Еврейские погромы. — С. 17, 18).

Однак, за висловом З. Островського, заклики В. Шульгіна не дали бажаного результату, бо, мовляв, "єврейські трудящі маси відповіли на цей провокаційний виступ масовим переходом на бік радянської влади. "Катування страхом", погромний терор тільки посилили тягу єврейського пролетаріату до комунізму, і замість всенародного покаєння, чого Шульгін вимагав, єврейські маси, особливо їхній робітничий авангард, послали свою боротьбу проти кривавого режиму — буржуазно-поміщицької кліки". (Там само. — С. 18).

Українській владі тоді, на жаль, не вдалося довести до кінця справу з погромницькими діями під виглядом вояків УНР засланих денікінцями провокаторів. Тривалий час, згадував у зв'язку з цим генерал-інспектор Армії УНР В. Кедровський, не можна було зрозуміти, чому робляться погроми в дивізії Олександра Удовиченка, в той час коли вже вони скрізь припинилися. Виявилося, тут чинила ці злочини контррозвідка, на чолі якої стояв капітан Вишневський. І тільки коли посол УНР у Туреччині Олександр Лотоцький написав листа Петлюрі, що в нашу армію посланий з Царгороду від Денікіна провокатор капітан Вишневський, то одразу ж виявилося, що він у "дивізії Удовиченка, де проводяться погроми. Відразу сліди привели до тих пер-

сон, які потім й "утікли" з капітаном Вишневським".*

Подібні денікінські провокатори підпільно закликали до погромів єврейського населення в місцях компактного розселення його. Так, у штабі 8-го полку В. Кедровський зняв листівку "Бей жидов! Спасай Україну!" А на кожних дверях житлового приміщення, в якому мешкали не євреї, перед крижопільським погромом було написано крейдою: "Русській".

Як свідчив В. Кедровський, йому вдалося заарештувати у Вапнярці підстаршину Кубряка за крижопільський погром, якого забрав до Кам'яця й призначив над ним судове слідство. Матеріали слідства привели до командира інженерного куріня дивізії Удовиченка Харченка. Однак через відступ

* Прокурор Київського вищого військового суду отаман Балясний висунув такі звинувачення начальнику контррозвідки 3-ї піхотної дивізії полковнику Яворському, командирі кінної сотні цієї розвідки Вишневському та старшині тієї ж контррозвідки Золотаренку, Вільке і Добровольському:

1) Старшина Вишневський у містечку М'ясківці за часи допиту заарештованих осіб почав вимагати від зарештованих місцевих громадян єврейської віри Нусіда й Фітермана грошей на свою користь, власною рукою, розуміючи наслідки своїх дій, наніс кожному з них вдарив своєю шаблею, відрубавши при цьому кожній з цих жертв деякі частини тіла, а потім, тоді ж і там же, позбавив як Нусіда, так і Фітермана, життя вдарами тієї ж шабляки та вистрілами з огнєпальної зброї, після чого, в ту ж добу, на трупах цих закатованих на смерть людей показував, як належить рубати шаблякою, причому одрубав голову на одному труті й відсік частину черепа на другому труті, що передбачено 2 п. 1453 ст. Стат. про кари вид. 1885 р. та 149 і 279 ст. XXII кн. ЗВП.

2) Старшини Золотаренко, Вільке й Добровольський, не приймаючи безпосередньої персональної участі в діях, які означені вище в точці першій, але будучи присутніми там же і маючи можливість перепинити згадані дії, допустили навмисно, співчуваючи терору над єврейським місцевим населенням, що він старшина Вишневський виконав на їх очах ті ж злочинні свої дії, що передбачено відносно кожного з них тими ж статтями закону та 125 ст. Стат. про кари вид. 1885 р.

3) Старшина Вишневський ще в тому, що 5 серпня 1919 року там же за часи допиту заарештованих осіб страхом жорстоких катувань, розуміючи наслідки своїх дій, примусив заарештованого громадянина єврейської віри, приз-

слідство не було скінчене (ЦДАВОВУ: Ф. 3890. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 28 зв.).

Розглядаючи проблему єврейських погромів в Україні, мусимо нагадати і про постійні спроби противників української державності поширити в цілому світі інформацію про вину уряду УНР й особисто Симона Петлюри за ці акції.

Повідомлення про події в Україні саме в такому дусі з 1919 року заповнили шпальти багатьох європейських та американських газет. Вороги України, намагаючись не допустити утвердження її державності, створювали образ українців як природжених бандитів, котрі постійно переслідують євреїв. При цьому не гребувалося нічим. Як свідчила українська

віще та ім'я досі не встановлено, надіти на себе петлю та повіситися, (16) що цей останній на його очах та в присутності лікаря Рубеля й виконав і був ім, Вишневським, залишений висіти, поки не вмер...

4) Він же, Вишневський, також в тому, що тоді ж і там же, при тих же обставинах під страхом жорстоких катувань, розуміючи наслідки своїх дій, примусив другого заарештованого громадянина єврейської віри, прізвище та ім'я которого досі не встановлено, надіти на себе петлю та повіситися, що цей останній й виконав, причому впав в безпам'ятство, але не позбавився життя, позаяк він, Вишневський, перерубав шаблякою верьовку, на котрій висіла згадана жертва цих дій, після чого лікар Рубель привів цього єврея до пам'яті...

5) Старшини Золотаренко й Вільке в межах тієї ж губернії в серпні 1919 року при допиті заарештованих їми осіб катували шомполами та нанесенням інших побойів. З числа цих заарештованих осіб є люди, які ними запідозрені в більшовицькому "ісполкомі"...

6) Начальник контррозвідки полковник Яворський та ті ж старшини Вишневський, Золотаренко, Вільке й Добровольський там же, в теж літо 1919 року, неодноразово вимагали даремно від населення і одержували також від нього власні його гроші, ріжний бакалейний та галантерейний крам, в тому числі й такий, який не входить зовсім в склад предметів, які з'являються річами військового задоволення, причому на такі дії не мали повноваження вищої військової влади... (16 зв.)

7) Полковник Яворський знав про дії підлеглих йому старшин, навмисно не переслудив слідства і не доповів вищому начальству — ст. 175 тієї ж XXII кн. ЗВП (ЦДАВОВУ: Ф. 3890. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 16, 17).

Пресова Служба, віденська газета "Морген цайтунг" 18.11.1920 р. намагалася "всі злочинства большевицьких грабників звалити на українську національну армію, помістивши замітку під заголовком: "Погроми Петлюри в Україні". В ній вказувалося, зокрема, на єврейські погроми в Україні з боку петлюрівських військ у населених пунктах Віжнопіль та Утонів, яких в Україні взагалі не існувало".

Вигадками проти українців означені були й публікації англомовної "Дейлі Геральд". Так, 2.05.1920 року вона вмістила повідомлення про повне знищення єврейського містечка Балти, звинувачуючи в цьому українців, хоч військ УНР там не було й близько (ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 589. — Арк. 6).

Активну роль у дезінформації про єврейські погроми в Україні виконували саме ті, хто чинив їх найбільше, — більшовики й денікінці. Про інструкції Троцького вже мовилося. Що ж стосується методів білогвардійців, то необхідно зупинитися ось на таких фактах.

Скажімо, 26 липня 1919 року генерал Денікін "не погодився з проханням делегації (єврейських діячів. — В. С.) усунути коріння погромів шляхом видання перш за все відповідної декларації стосовно єврейського питання і необхідності суворих заходів проти антисемітської агітації виступів". (ІЄД: Ф. Чериковера: — Спр. 142. — Арк. 11393). Але, усвідомлюючи, що "створюється становище, при якому нас незабаром почнуть звинувачувати в організації погромів, а ми ще не так сильні, аби не зважати закордонною громадською думкою". (Там само. — Спр. 375. — Арк. 33968), генерал Денікін у вересні 1919 року "створює "спеціальний комітет з боротьби з антиєврейською течією, що посилюється". (Там само. — Арк. 33968 зв.). Як свідчать документи вказаної справи, цей комітет має довести громадськості, що фастівські погроми, наприклад, вчинені петлюрівцями. (Там само. — Арк. 33928—34006).

На щастя, самі євреї детальною доповіддю Х. Гофмана від 30 вересня 1919 року переконливо показали, що в той час у Фастові погром вчиняли більшовики і двічі денікінці. (Там само. — Спр. 210. — Арк. 18888—18893), а петлюрівського не було, бо "коли деякі з солдат спробували почати погром, двох з них за наказом генерала Крауза (галичанина) розстріляли, і цей захід стримав інших". (Там само. — Арк. 18888 зв.).

Своє справжнє обличчя "як істинного оборонця єврейства" генерал Денікін ще раз показав наприкінці листопада 1919 року, коли відповів категоричною відмовою на прохання... про його захист від погромів Добровольчої армії. (Там само. — Спр. 142. — Арк. 11393).

Така позиція генерала Денікіна, треба підкреслити, мала підтримку Антанти. Так, начальник британської військової місії при Добровольчій Армії генерал Хольман на зустрічі з єврейською делегацією заявив: "Тепер становище генерала Денікіна жахливе. Він не може справитися. І я не знаю, що буде. Адже євреї всі загинуть. І нічого не можна зробити... Між тим, більшовизм страшний і для вас, і для нас. Ви повинні вплинути на англійських євреїв. Хай вони не заважають лорду Черчиллю надавати допомогу Росії. Хай вони допоможуть справитися з більшовиками. Тоді можна буде встановити мир у Росії". (Там само. — Спр. 136. — Арк. 10636).

Як не прикро, але дезінформація впливала на західне суспільство, особливо єврейські кола. Володіючи значними фінансовими можливостями і впливами на політиків, вони вдавалися до блокади УНР як у політичному, так і в економічному планах. Доходило до того, що американські власті заборонили вивезти з Франції, зі складів резерву армії США, вже куплені урядом Петлюри медикаменти для вояків УНР, які знемагали від тифу.

Щоб відкрити всю правду про єврейські погроми, Уряд

УНР виявляв готовність прийняти діячів зарубіжної єврейської громадськості, аби вони самі могли розібратися з ситуацією в Україні.

З цього приводу А. Марголін пише: "8 вересня Міністр Темницький й український посол у Берні Василько телеграфно звернулися до графа Тишкевича, глави Делегації в Парижі, з проханням запросити від мені уряду п.п. Усишкіна, Гольдштейна, Моцкіна, Ахад-Гаама і Іохельмана (перші три перебували тоді в Парижі, останні два — в Лондоні) в якості членів комісії для вивчення на місці погромів. У телеграмі було вказано, що Директорія і Уряд надають великого значення такого роду розслідуванням печальних погромних подій з огляду на відому об'єктивність названих єврейських діячів і ту довіру, яку має до цих імен єврейство. З свого боку уряд обіцяв усіляку допомогу властей у роботі Комісії.

9-го вересня Делегація звернулася до всіх вказаних осіб із запрошенням, текст якого є ідентичним зі змістом телеграми Темницького і Василька" (Марголін А. Україна и политика Антанты. — С. 296, 297).

На жаль, усі запрошені під різними приводами відмовилися від поїздки в Україну, хоча й вітали цю пропозицію Уряду УНР. А тому й сам А. Марголін змушений з боєм говорити про непослідовність діячів світового єврейства щодо правдивого і повного вивчення погромів в Україні.

Так безрезультатно закінчилась енергійна спроба Українського уряду зробити все від нього залежне для в'яснення істини в кошмарному питанні єврейських погромів для проведення грані між справжніми винуватцями, вбивцями, провокаторами й потуральниками — і між чесними, ні в чому не повинними людьми. В запалі природнього гніву, скорботи й обурення, викликаного в єврействі потрясаюче-жорстокими погромами, не можна було і чекати з боку єврейства спокійного і морального суду над винуватцями, жодна з єврейських

організацій фактично не скористалась такою високосправедливою пропозицією, що дихало об'єктивністю і довірою до цих організацій". (Там само. — С. 300).

Людей, котрі були на чолі українського руху чи входять до складу українського уряду, писав 1921 року єврей А. Марголін, "можна безкарно критикувати й звинувачувати в усіх гріхах і злочинах кожному, кому не лінь. Ось чому я вважав за свій обов'язок виступити на захист цих осіб...

Будучи тепер не біля справ, у відставці, і в стані повної особистої незалежності від українського уряду, я взяв на себе це надто непопулярне в дану епоху завдання. Сам я належав недовго до складу уряду, та й то був лише в ролі технічного товариша міністра протягом яких-небудь 2-х—4-х місяців. Але мені вдалося надто багато побачити...

Карабчевський в своїй останній книзі говорить, що він ради свого часу Керенському віддати до суду Миколу II, причому виразив свою готовність і бажання взяти на себе його захист. Я особисто відмовився б від цього захисту, як не взявся б захищати і Денікіна, хоч і не вважаю його ні організатором, ні натхненником погромів. І Микола Романов, і Денікін — яскраві носії антисемітизму, явні реакціонери.

Але я ніколи не відмовлюся від захисту тих, хто стояв на чолі українського руху". (Там само. — С. 337, 338).

Правда, така позиція сподобалась не всім євреям. "Посилка єврея для захисту інтересів Української Петлюрівської "Республіки", — писали деякі з них, — повинна була продемонструвати "братерські" відносини між українськими і єврейськими "народами". І ось єврей Марголін, цей типовий представник єврейських промислових кіл, виконав своє завдання не за страх, а за совість: він не тільки захищав петлюрівщину проти звинувачень в антисемітизмі й організації єврейських погромів, але й мав ще хамство звинувачувати більшовиків у влаштуванні єврейських погромів з метою "дис-

кредитування" "Українського Уряду" (Островський З. Еврейские погромы. — С. 21).

Мусимо нині визнати й те, що, якби українська маса була зорганізована, мала свій позитивний і господарський ідеал, була внутрішньо і державно творчою — у нас ніякого "жидівського питання, а тим більше погромних настроїв давно б не існувало. Жиди, очевидно, не могли б і подумати про можливість такій Україні накидати свою волю, таку Україну руйнувати, бо всяка держава має таких жидів, на яких сама заслужила" (Цит. за: Брик О. Українсько-єврейські взаємовідносини. — С. 312).

А тому треба погодитися з М. Тимофієвим, "що ніякий погром, ніяке винищення жидів ліками для українського народного господарства бути не може, воно не знищить причини нашої кволості. Причина ця лежить не в жидах, а в нас самих — в нашому традиційному неумінню налагодити самим певні галузі народного господарства, в слабості у нас державного інстинкту і такту, в неумінню організувати господарську роботу в достойний спосіб і в звичці всі господарські суперечки та невдоволення виражати в формі винищення ворожого майна і його власників з тим, щоб потім знову їх кликати собі на допомогу..

Нігде в світі жидів не вирізували так ґрунтовно, як на Україні, і нігде в світі вони не розплоджувалися і не живуть в такій кількості, як на тій же Україні.

Про це не слід забувати тим, хто будову України зв'язує з попереднім винищенням жидівства. Цей метод вже в ході історії довів свою непридатність, і зрозуміло, чому — так. Всяка будова свого вимагає в першу чергу роблення нових цінностей — господарських і духовних, вимагає організації, знання, посвяти, праці, творчого підйому, відданості позитивному ідеалові. Боротьба проти чужого руйнування цього чужого може дати позитивні наслідки лише в тому випадку, коли на

місце його одразу ж ставиться своє, краще. Коли ж цього не робиться — крім збільшення загальної руїни і злиднів, така боротьба нічого з собою не приносить" (Тимофіїв М. Жиди і народне господарство України. — Відень, 1923. — С. 62).

Антукраїнські сили, які не можуть змиритися з постанням незалежної України, одним з головних своїх завдань нині поставили компрометацію національно-визвольного руху нашого народу. Тавруючи й знеславляючи брехнею тих, хто завжди послідовно боровся за утвердження самостійної України, вони хочуть відвернути світ від неї в період становлення відродженої державності.

Намагаються це робити руками так званих українців, таких, як Віктор Поліщук, котрий, не попрацювавши в архівах, повторює в своїй книзі "Гірка правда" комуністичні постулати про діяльність ОУН-УПА, а також євреїв-вихідців з України, аматорів у науці, аби паплюжити постать Голови Директорії та Головного Отамана військ Української Народної Республіки Симона Петлюри.

Останнє стосується, зокрема, емігранта з Харкова Юрія Фінкельштейна, котрий узявся оцінювати постать Симона Петлюри, також не вивчивши достеменно предмета своїх дослідів і, в першу чергу, не познайомившись з документами відкритих комуністичних спецхранів.

Зрештою, цілком правильно написав ще 1927 року вже згадуваний Олександр Шульгин: "Я прагну встановлення нормальних україно-жидівських відносин. Але чи весь цей галас жидівських кол біля справи Шварцбарда сприяє цьому? Нащо беруть жиди на себе гріх, не ними зроблений, гріх большевицький, вчинений підкупним дегенератом? Нащо викликають вони про себе цю злобу серед українців, яку стримати буде нелегко? Нащо вони намагаються перетворити наперекір всьому С. В. Петлюру майже в погромщика, коли він так виразно, так яскраво, так сердечне виступав на оборону жидів?"!

С. В. Петлюрі в 1919 році не вдалося запобігти погромам, але його щире слово в оборону жидівства залишилося. Його слава виросла безкінечно і не існує для українських мас більшого авторитету, ніж Петлюра. Його відозвами, його словами будемо ми боротися на Україні проти нових погромів, які, на жаль, можуть ще загрожувати жидівству з огляду на спеціальні умови большевицького панування" (Тризуб. — 1927. — Ч. 41. — С. 18).

Важко щось додати до цих слів колишнього Генерального секретаря з міжнаціональних справ Центральної Ради, котрий ще восени 1917 року виступив на захист єврейського населення України перед розгулом анархії та насилля, які принесли нам з повною деморалізацією російської армії большевики.

Але необхідно підкреслити, що вже з самого початку Лютневої революції в Росії в 1917 році українці намагалися знайти спільну мову з євреями, весь час сподівалися на їхню підтримку в завоюванні демократичних свобод для всіх суцільних в Україні. Вони ж допомогали корінній нації в її законній боротьбі за власну державність не завжди.

У двох найважливіших для України випадках, писала в червні 1918 року київська газета "Нова Рада", "під час оповіщення IV Універсалом самостійності Української Народної Республіки і під час ратифікації Берестейського мирового договору — представники жидівства на Україні були проти українських стремлень і солідаризувалися з представниками московських партій.

Жиди йдуть також з московськими діячами, проти поширення по містах української культури, школи, а іноді навіть і мови. І коли український публіцист скаже це жидам просто, то вони зараз підносять крик про антисемітизм. А тим часом українське громадянство все боролось й бореться з антисемітизмом. Але й воно має право вимагати від жидівської нації, аби вона, живучи на українській землі, між українським

народом, не була паразитом цієї землі і цього народу, аби жиди вже хоч тепер в українській державі не ставали на бік протиукраїнських партій, але, станувши на ґрунт української державности, працювали для тої Української держави, яка повинна стати для них так само дорога, як і для українців" (Архів НТШ у Нью-Йорку: Ф. УНР. — Спр. 23. — Арк. 5 зв.).

Як ставився Петлюра до євреїв, свідчить і те, що коли Голова Директорії довідався з доповідної посольства УНР у Німеччині від 27 листопада 1920 року про банкрутство видавництва Якова Оренштайна, то наклав таку резолюцію: "А чому Міністерство освіти не могло би хоч у дечому порозумітись з Оренштайном" (ЦДАВОВУ: Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 18. — Арк. 263).

Симон Петлюра підтримав заходи українською посла в Берліні на підтримку Оренштайна. Останньому, зокрема, доручалося друкувати офіційні видання Уряду УНР. Надзвичайний посол і повноважний міністр УНР барон Микола Василько обговорював у листопаді 1921 року в Берліні з Оренштайном справу видання "Синьо-жовтої книги". Було домовлено, що книга друкуватиметься не тільки українською, а й французькою та німецькою мовами. (Там само. — Спр. 100. — Арк. 256).

Навіть перебуваючи у вигнанні, Голова Директорії та Головний Отаман військ УНР вболівав за українських євреїв, котрі опинилися під большевицькою владою. В своїй відозві до населення України 18 березня 1921 року він, зокрема, писав: "Єврейське населення — дрібні торговці, ремісники та робітники — що, як і всі трудящі, заробляє кусок хліба своєю працею, також скривджене і пограбоване большевицькими порядками. Крам з крамниць торговців, струмент і верстати у ремісників відбирається для комуни. Хиба ж це не розорення для єврейського населення? Хиба ж, загибаючи з голоду, пограбоване єврейське населення може радіти гра-

біжникам — більшовикам? Ні. Єврейське населення так, як і ви, селяне, жде, не діждеться визволення від комуністів-грабіжників" (ЦДАВОВУ: Ф. 1429. — Оп. 2. -Спр. 8. — Арк. 27).

Симон Петлюра просив відрізнити трудящих євреїв від комуністів, і на цьому він особливо наголошує: "Коли ви зустрінете серед комуністів євреїв, пам'ятайте, що вони для свого народу такі ж запроданці-каїни, що забули віру і закони батьків своїх, як і ті з наших зрадників, що пристали до комуністів; і несправедливо було б складати вину за них на весь єврейський нарід, як неможливо складати вину за наших зрадників — комуністів на весь український нарід. Я знаю, що таких запроданців відщуралася чесна єврейська громада і яко зрадників свого народу плямувала їх.

Я певен, що ви це добре розумієте і що ви не переслідуєте і нищите єврейське населення, а нищать його самі більшовики та ті бандити, які при комуні розплодилися на нашій землі". (Там само. — Арк. 27).

Оскільки в своїй боротьбі з українським народом більшовики не гидували ані брехнею, ані підкупам, як писав Петлюра, а за допомогою награбованого чужого золота вони, розіславши по всіх країнах своїх представників, позакладали газети на всіх мовах, у яких ганьблять нашу святу справу — визвольний рух нашого народу, малюють його, як бандитський, погромний і на кожній сторінці кричать про єврейські погроми, які нібито чинять українські повстанці, а робітництво і селянство деяких держав Європи, що не бачили на власні очі більшовиків, мали їх за народолобців, вірили наклепам, а відтак до українського визвольного руху відносились підозріло, то Голова Директорії намагався досягти українсько-єврейського порозуміння. Бо він вірив, постійно звертаючись до лідерів українського єврейства, що "та сердечна зустріч, яку проявило єврейське населення при поверненню нашого війська

на рідну територію в минулому (1920. — В. С.) році, ті сльози, якими єврейське населення проводжало відступаюче наше військо, і той жах, який охопив єврейське населення перед навалою більшовиків, ті десятки тисяч євреїв, що потягнулися за нашим військом, тікаючи від більшовицької навали, і що тут, разом а нами, на чужині ділять нашу долю і мріють нашими мріями, — все це переконало цілий світ, що бандити не ми, а самі більшовики". (Там само. — Арк. 27 зв.).

У зв'язку з цим міністр єврейських справ П. Красний 19 грудня 1921 року писав до Симона Петлюри: "Міркування, що висловлюється Вами. Пане Голово, відносно потреби створення спеціальної літератури, яка вияснила би та поглибила в свідомості громадянства справу українсько-єврейських відносин, цілком поділяється також і Міністерством єврейських справ.

І виходячи з цих саме міркувань, особи, які входять чи входили в склад Міністерства, або близькі до нього по своїй ідеології, користуючись перебуванням зараз на еміграції, присв'ячують певний час своєї праці сфері літературній. Причому темами всіх цих літературних творів служать український визвольний рух та єврейсько-українські відносини в зв'язку з цим рухом.

Так, окрім упом'янутих Вами, Пане Голово, книжки п. Гольдельмана та майбутнього видання п. Марголіна, вийшла недавно книжка п. Гуменера, яка написана популярною єврейською мовою та уявляє з себе огляд подій на Україні взагалі та на Поділлію зокрема за 1919-ий та 1920-ий роки. Книжка ця поширюється серед всіх тих, хто цікавиться українським визвольним рухом та українсько-єврейськими взаємовідносинами тим більше, що автор цієї книжки — п. Гуменер був у 1919-м та 1920-м роках одним з відповідальних працівників Міністерства Єврейських Справ.

Далі, готується до видання серйозна праця радника Мініс-

терства Єврейських Справ п. Драхлера, в якій автор поставив собі завданням дати огляд життя на Україні взагалі та українсько-єврейських відносин зокрема, починаючи приблизно з 1914-го року, переходячи затим до аналізу українського визвольного руху та українсько-єврейських відносин з початку 1917-го року і кінчаючи подіями останнього часу.

На ту ж тему намічаються деякі літературні твори ще і иньшими особами, що стоять на ґрунті співділання з українським визвольним рухом". (Там само. — Спр. 115. — Арк. 63—63 зв.)

Досить значне листування Симона Петлюри з єврейськими діячами в період еміграції свідчить про те, що він завжди підтримував цей народ, відділяючи його виродків від широких трудящих мас.

Це підтверджується і його позицією на підтримку відродження єврейської держави в Палестині. Відповідаючи від імені єврейського населення України, міністр Пінхос Красний просив "ласкаво прийняти сердечну подяку за Ваше щире привітання з приводу ухвали Ради Ліг Націй від 24-го липня біжучого року, котрою вона одногосно визнала право Єврейського Народу на поновне створення національного осередку його в Палестині". (Там само. — Спр. 146. — Арк. 10).

При цій нагоді, П. Красний вважав "за свій приємний обов'язок висловити Вам, ПАНЕ ГОЛОВО, як також і Уряду У.Н.Р., і в Вашій особі всьому Українському Народові найліпші побажання Українському визвольному рухові, котрий в один і той же день — 9-го січня 1918 року поклав міцні підвалини вільного співжиття в лоні Самостійної Української Народньої Республіки, шляхом національно-персональної автономії, Української Нації зо всіма иньшими Націями, що заселяють широкі простори України, і справедливі змагання якого руху не можуть не знайти собі повного співчуття і твердої віри в їх цілковите здійснення серед На-

родів Світу, особливо серед прямуючих до свого національного відродження взагалі, а Єврейського, зокрема". (Там само. — Арк. 10).

На сторону трудящих євреїв Петлюра став у зв'язку з провокаційною акцією більшовицької влади щодо масового переселення містечкових жителів Білорусі та України на південь України та в Крим, підкреслюючи, "що цей необачний і далекойдучий своїми наслідками крок до живого зачіпає інтереси українського народу, його державности і співжиття його з жидівською людністю" (Петлюра С. Статті, листи, документи. — Т. II. — С. 428).

Спроваджуючи "жидів якраз на ті землі, що їх український селянин уважає з діда-прадіда своїми, тільки загарбаними від нього попередніми окупантами, новітні окупанти підкладають гніт до бочки з порохом і, коли називати дане явище властивим іменням, — продовжує Петлюра, — організують величезну провокацію". (Там само. — С. 429).

І ця провокація, — пише далі Петлюра, — "має два кінці. Провокуючи українську людність, вона провокує й жидівську непевність самої справи та неминучості загострення її в майбутньому. Проводирі жидівських організацій, що збирають на цю справу гроші та агітують серед темної жидівської маси, підбиваючи її на переселення, утаюють од неї всі труднощі його та безпеки". (Там само. — С. 430, 431).

Ці погляди поділяв і відомий єврейський діяч Арнольд Марголін. У виданні "The New Palestine" в грудні 1926 року він писав: "Факт, що зголодніле жидівське населення великих міст тікає на село, не потребує доказу. Але ризик та небезпека, що містяться в плані жидівської колонізації під совітським режимом, залежать від чогось иньшого. Багацько питань зв'язано з цим планом. Чи дійсно Україна, Крим та береги Азовського моря найліпші території для жидівських колоній? І що сказати про переселення жидів з Великої Росії

та з Білої Русі на Україну, Крим та береги Азовського моря...

Події, що сталися після революції в Росії, також стверджують, що населення України, Кавказу та Криму найбільш вороже ставиться до російської влади, якою вона б не була: совітською чи монархичною" (Цит. за: Тризуб. — 1927. — Ч. 14. — С. 13, 14).

Вказуючи на те, що поза межами УРСР "мається ще численне українське населення по березі Азовського моря та на півночі Кавказу, на Кубані... у північному Криму", а також, враховуючи бажання жителів півострова в 1918 році під проводом татар "сфедератуватися з Україною на основах територіальної автономії, яка гарантувала б вільний розвиток мови і культури татарської", і те, що "всі українці вважають Крим як невідділиму частину майбутньої України", А. Марголін попереджав про небезпеку для євреїв на тих землях, якими більшовицька влада не наділяє малоземельних українських чи татарських селян. (Там само. — С. 14).

Причину небезпеки для євреїв у вказаному регіоні А. Марголін вбачав у тому, що "вони вважаються і завжди будуть вважатися за "чужинців" тут, бо вони не говорять на місцевій мові, не тримаються місцевих звичаїв і т.д. Навіть жиди, що мешкали на Україні перед революцією протягом поколінь, не мали необхідности балакати на українській чи татарській мовах, бо велика більшість їх мешкала у містах, де російська мова панувала як офіційна мова уряду, інституцій, товариств і т. і. Таким чином жиди сучасного покоління України, Криму, Кавказу та Білої Русі, крім жидівської мови, вживають російської мови та з дитинства вже зросійщені. Тому переселення певної частини жидів з України чи Білої Русі до Великої Росії, Сибіру чи Туркестану не поставлять їх в таке тяжке та небезпечне становище, як переселення російських та білоруських жидів на Україну, в Крим, на бе-

реги Азовського моря чи на Кавказ". (Там само. — С. 14).

Ці міркування Марголіна дали йому підставу зробити головний висновок: "На майбутнє треба допомагати тим жидам, які бажають покинути великі міста та осісти на землі у близьких районах, себто там, де вони довго жили, та там, де мається однорідне населення. Всі інші переселення жидів на Україну, в Крим, на береги Азовського моря чи на Кавказ повинні бути припинені. З другого боку, необхідно допомагати переселенню жидів з України та Білої Русі до Великої Росії, Сибіру та Туркестану, до цих величезних просторів з необмеженими можливостями". (Там само. — С. 14, 15).

Подібні застереження висловлював і Володимир Жаботинський у вже згадуваній статті "Кримська колонізація". Насамперед, аналізуючи всю інформацію, яка надходила з СРСР, він робить однозначний висновок: навіть прихильники радянського режиму, котрі приїжджають на Захід, однозначно висловлюються, що "єврейська колонізація" дуже непопулярна" серед українських селян; ми, що виростили на Україні, добре знаємо, що це означає" (Жаботинський В. Вказ. праця. — С. 116).

А далі Жаботинський цитує листа одного з таких співчуваючих більшовикам: "Для українських селян вся ця історія виглядає якоюсь дикою напастю, тут не лише їхній власний принцип про власність на землю ображений, але кожна деталь цієї фактичної процедури для них є новим ударом у серце. Уяви собі психологію херсонського селянина, який навіть не може сьогодні обробити ту десятину, яку він обробляв за часів Миколи II, бо він не може полагодити поламаного плуга, не може купити худоби і т. д., і раптом він бачить на залізничній станції товарний вагон і пару нових залізних плугів, чи теплушку, з якої висуюють голови здорові воли, і він питає: для кого це все? У відповідь чує: для єврейських колоністів, яких уряд хоче поселити на нашу землю. Я ще не

бачив у житті нічого такого, що було вимірковане так добре для збудження ненависти, як ця процедура. Цей довіз машин і худоби впливає сильніше, ніж прихід петлюрівських гайдамаків за тих страшних років кровопролиття, бо петлюрівські банди (упорядник збірки В. Жаботинського І. Клейнер уточнює при цьому, що означення "петлюрівські банди" є лише звичним для євреїв виразом, але не має відношення до особи Петлюри". — В. С.) нагадували селянинові про стару ворожнечу, а сьогоднішні маніфестації викликають нову ненависть". (Там само. — С. 116, 117).

У Палестині ми також проводимо колонізацію без згоди тамтешнього селянина, продовжує В. Жаботинський. Я належу саме до тих, хто "ніколи не хотіли забути цей факт і його можливі наслідки. Але це, врешті, лише 700 тисяч арабів, а по другому боці стоїть Англія — найсильніша з європейських держав, і попри це дехто каже, що становище небезпечне, що треба вжити спеціальних заходів для оборони. Але на Україні ми маємо справу з 25 мільйонами селян, а по другому — "нашому" — боці стоїть уряд, який сам визнає, що репрезентує і хоче репрезентувати лише невелику частину народу.

Я не сумніваюся, що ці люди, які підтримують цю колонізацію, виповнені найкращих і найчесніших намірів, але, кажучи об'єктивно, світ ще ніколи не бачив такої колективної легковажності, як це драгування 25 мільйонів селян у країні, де кожен камінець є пам'яткою гайдамацької трагедії, як ця гра з найглибшою, з найфанатичнішою релігією українського селянина, — при тому з опертям на режим, який навіть з погляду його представників є ще експериментом". (Там само. — С. 117).

І Петлюра, і Марголін, і Жаботинський мали рацію, коли застерігали від розпалювання антисемітизму в зв'язку з переселенням містечкових євреїв на землі, які століттями обробляли українські чи татарські хлібороби.

І гасло більшовицької влади — "Перехід євреїв на землю — удар по антисемітизму" — аж ніяк не відповідало реаліям. Навпаки, що засвідчувалося навіть висловлюваннями керівників Криму. Наприклад, на початку 1926 року одного з них — Велі Ібраїмова — турецька преса в статті "Крим чи Палестина" цитувала так: "Неправильно давати землю євреям, коли її не мають татари. Від нас вимагають землі на переселення в Крим 8.000 єврейських сімей, але наші надлишки не задовольняють навіть своїх внутрішніх потреб" (Цит. за: Красный Крым. — 1932. — 20 лютого).

Інша кримська газета оприлюднила висловлювання секретаря Кримського обкому ВКП(б) Петропавловського: "Питання про переселення і розселення гірських і передгірських селян-татар у степову смугу Криму є для нас одним з найважливіших" (Красная Керчь. — 1926. — 29 квітня).

Але акції більшовицької влади на початку 1927 року для посилення єврейської колонізації в Крим на кшталт "купи квиток", за який треба було викласти 50 копійок (там само, — 1927. — 19 січня), викликали невдоволення в місцевому населенні, що виросло в поширення антисемітизму. І через деякий час це питання змушені були обговорювати на бюро обкому партії.

Однак загасити полум'я антисемітизму вже було не просто. І появу чергової партії єврейських переселенців місцеве населення зустрічало вороже. Навіть євпаторійська районна газета відверто писала: "Кому це вдарило в голову перетворити Євпаторію в звалище" (Красный Крым. — 1931. — 30 березня).

А в радгоспі "Тогайли" були такі заяви: "Ось приїхали жиди до нас працювати, бити їх треба". (Там само. — 3 квітня).

Більшовицький план масового переселення євреїв на землю й перекваліфікацію їх у хліборобів провалився. І ніякі найгірші-

ніші постанови з Москви чи Харкова не могли переламати споконвічного в традиції народу. Наприклад, продовжуючи наділяти тільки євреїв України землею на півдні республіки, хоч уже в 1927 році було заявлено, що вільних фондів там не існує, Оргбюро ЦК КП(б)У 22 березня 1931 року ухвалило постанову про остаточне заселення єврейських національних районів. Для Калініндорфського, наприклад, тоді ж Укркомзетом було видано 1300 родинних нарядів, потім на прохання місцевої влади додали ще, оскільки вона заявляла про готовність прийняти 3000 єврейських сімей (ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 5282. — Арк. 31).

Проте перевіркою через рік було виявлено, що "внаслідок погані організації господарювання в низці єврейських колгоспів, особливо переселенських, надто у Калініндорфському районі, неприпустимости ліквідаційних настроїв, що мали і мають місце у ряді відповідальних робітників Калініндорфського району, великої заборгованости колгоспів, що призводить разом з іншими причинами до різкого зниження вартости трудовня і зменшення господарського стимула для колгоспника, невиконання від НКЗС, УКЦ, Укр. ОЗЕТу, Вукомпромкредитсоюзу вказівок ЦК про конкретну допомогу району і, зокрема, в розвитку кустарної промисловости, в районах, а найбільше Калініндорфському, стався значний вплив з колгоспів старих переселенців і особливо молоді.

Плян переселення набагато не виконано, практика організації переселення в Калініндорфі дискредитувала політику переселення й призвела до значного впливу нових переселенців". (Там само. — Арк. 16).

То невже помилявся Симон Петлюра, вважаючи, що не треба гвалтувати широкі верстви єврейства до масового переселення на український чорнозем, тим паче, що його не вистачало навіть для тих, хто на ньому трудився споконвіків?

Хіба своїм протестом проти масового переселення

євреїв на землю він хотів чогось поганого для цього народу?

Як ставився Симон Петлюра до євреїв, свідчить ще один, на перший погляд, нібито й незначний, але переконливий факт. Уже у вигнанні, де Голова Директорії та Головний Отаман військ УНР перебував, як і всі українські вояки та урядовці, в матеріальній скруті, він у лютому 1921 року передає біженцям-євреям у Польщі 15 тисяч польських марок допомоги (ЦДАВОВУ: Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 81. — Арк. 44).

Ось таким насправді був Симон Петлюра у ставленні до євреїв. І хоч і нині дехто хотів би підкидати йому скривавлені ножі, правда про цього видатного державника України все рівно очистить його світлий образ.

ДОКУМЕНТИ

Наказ Головного Отамана українських республіканських військ Симона Петлюри волосним, повітовим та губернським управам щодо негайного і рішучого припинення мародерства і грабежів

15 грудня 1918 року

Наказ Головного Отамана військ У. Н. Р.

Всім волосним, повітовим та губерніяльним Управам Поділля, Волині, Київщини, Холмщини і по залізниці до Голоб, Бірзули, Умані і Житомира

Начальствуючим наказую: мародерство і грабунки, коли вони матимуть місце, припиняти негайно і рішуче по приговорах військових судів. Про виконання цих вироків оповіщати населення, щоб знало воно, що військо Директорії Нар. Республіки стоїть на сторожі ладу і порядку та інтересів народніх.

Всяким темним особам в рядах армії Народньої Республіки не може бути місця.

Всі командири, окрім тих частин, які в районі бойових дій, так і в районі місцевости, оголошеної в стані облоги, повинні прийняти це на увагу для самого точного виконання.

Головний Атаман

Української Народ. Республіки

Начальник Штабу

Петлюра.

Осецький.

Голос Подольської церкви (Каменец-Подольський). — 1918. — 15 декабря.

Телеграма Головного Отамана військ УНР Симона Петлюри коменданту станції Миргород про заборону єврейських погромів українськими вояками, розслідування ексцесу на станції Яреськи й карне переслідування винних

28 січня 1919 року

Київ Міністерство Єврейських справ

Миргород Київга Отп Без /на и

БЕС/СЛ 28/1: 18:36

Міністерство Єврейських справ повідомляє про грабунки та ексцеси на ст. Єриськи над Єврейським населенієм з боку проходящих ешелонів крапка наказую раслідувати справу і мені донести, а також вжити міри, щоб подібні ексцеси надалі, не мали міста і карно переслідувались 28 січня Головний Атаман Петлюра.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф.2060. — Оп. 1 — Спр. 23. — Арк. 10.

Закон Директорії УНР про утворення Особливої Слідчої Комісії для розслідування єврейських погромів
27 травня 1919 року

ІМЕНЕМ

УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛІКИ

ЗАТВЕРДЖУЄМО:

Голова Директорії Петлюра

Члени — А. Макаренко

Член-Секретарь Ф. Швець

27 травня 1919 року.

Посвідчую: Т. в. о. Державний Секретарь

Іван Лизанівський:

Ухвалений Радою Народніх міністрів

ЗАКОН

Про утворення особливої слідчої комісії для розслідування протиеврейських погромних подій

1) Для розслідування протиеврейських погромних подій закласти Особливу Слідчу Комісію з найширшими повноваженнями.

2) Усі справи, по яких цею комісією буде виявлено винних, передати до розгляду надзвичайного військового суду.

3) На Особливу Слідчу Комісію покладається:

а) всестороннє розслідування протиеврейських погромів на території України і злочинної агітації проти єврейського населення.

б) виявлення винних і притягнення їх до карної відповідальності.

4) Комісія розпочинає справи з пропозиції Міністра Юстиції по зносінах його з Міністром Єврейських Справ.

5) Комісія складається: з Голови, який призначається Директорією з ухваленого Радою Народніх Міністрів внесення Міністра Юстиції, і п'яти членів, які призначаються відповідними Міністрами по одному від Міністерств Юстиції, Військового, Праці, Внутрішніх Справ і Єврейських Справ.

6) Для законності постанов Комісії необхідна участь в засіданні Голови Комісії або його заступника, яким вважається представник Міністерства Юстиції, не менше двох членів Комісії та Секретаря Комісії чи його товариша.

7) Постанови Комісії оскарженню не підлягають, а постанови та акти окремих членів Комісії та осіб, виконуючих її доручення, оскаржуються до Комісії, при чому скарга не затримує дальнішого руху справ.

8) Комісія має окрему канцелярію в складі Секретаря, його Товариша та трьох урядовців по призначенню Голови Комісії.

9) Комісія, окремі члени її з доручення Комісії, а також особи, які будуть в розпорядженні Комісії для переведення розслідування, користуються всіма правами судових і військових слідчих і виконують свої обов'язки згідно уставів: судочинства карного й військово-судного.

10) Комісії надається право накладати на військових і судових слідчих, членів окружних, апеляційних і військових судів виконання слідчих обов'язків як по окремих дорученнях, так і по цілих справах, при чому в такому разі ці особи вважаються прикомандированими в розпорядження Слідчої Комісії.

11) Комісія, окремі її члени й особи, що знаходяться в її розпорядженні, мають право безпосередніх зносин зо всіма урядовими особами й установами, безпосередньої виїмки кореспонденції, накладення арештів на капітали та інші цінності, заборони вивласнення нерухомого майна осіб, притягнених до слідства, переведення трусів і арештів, а також мають право вимагати від усіх осіб і установ державних, громадських і приватних неодмінної допомоги і співучасти.

12) Комісія має право безпосередньо підіймати переслідування проти урядових осіб усіх рангів, як за загальні, так і за службові карні вчинки, що в зв'язку з погромними подіями. Правило це відносно службових злочинів не поширюється на урядових осіб судової та військово-судової офіції.

13) Комісія має право тимчасово усувати з посад усіх притягнених до слідства урядових осіб за винятком, зазначеним в статті 12 цього закону. Постанова про усунення надсилається для виконання відповідному начальству. Урядові особи перших трьох клясів можуть бути тимчасово усунені з посад після ухвали Радою Міністрів, внесеної Міністром Юстиції пропозиції Слідчої Комісії про це усунення.

14) Прикорочення обвинувачення переводиться по поста-

нові Комісії при участі в складі комісії особи прокурорського догляду по призначенню Міністра Юстиції.

15) Зазначені справи з постановами, викладеними пристосовно до вимог статті 520 Устава Карного Судочинства, Комісія передає відповідному військовому начальникові, який користується правами Командира Корпусу, котрий на підставі закону від 26 січня 1919 року складає надзвичайний військовий суд для розгляду цих справ.

Примітка: У випадках, коли це визнають необхідним Міністри Юстиції, Військовий і Єврейських Справ, склад надзвичайного військового суду призначається Директорією по загальному приставленню вищезазначених міністрів.

16) Комісії надається право, не дочекаючись закінчення всього розслідування, передавати тим же порядком до зазначеного суду з'ясовані справи, щодо окремих обвинувачених.

17) Видатки на утримання Особливої Комісії переводяться з коштів Державної Скарбниці й потрібні суми асигнуються в розпорядження Міністра Юстиції в порядку авансового асигнування.

18) За працю в комісії, крім утримання, що одержуються в інших державних інституціях зо всіма добавками, в тім числі й евакуаційними по постійних посадах, одержують: Голова Комісії, члени Комісії і особи, прикомандировані до Комісії для постійної праці, до 50 гривень на добу з тим, що ці гроші видаються щотижня.

19) Голова і члени комісії, які не займають урядових посад, одержують винагороду за участь у комісії: Голова до 150 гривень, а члени по 120 гривень на добу з тим, що ці гроші видаються щотижня.

20) Канцелярські служачі, які будуть прикомандировані до Комісії з державних інституцій, крім отримання за всіма добавками, в тім числі й евакуаційними по їх постійних посадах, одержують винагороду за працю в Комісії по 30

гривень на добу з тим, що ці гроші видаються щотижня.

21) Канцелярські служачі, які не займають урядових посад, одержують винагороду за працю в Комісії по призначенню Голови Комісії тим же порядком не вище ста гривень секретарю і 80 гривень іншим урядовцям на добу.

22) Голова Комісії користується правами урядової особи 3-ої класи, а члени Комісії правами 4-ої класи.

23) На видатки по утворенню Особливої Слідчої Комісії і переведення в життя цього закону асигнувати в розпорядження Міністра Юстиції з коштів Державної Скарбниці двісті тисяч (200.000) гривень авансу.

24) Закон цей перевести в життя по телеграфу.

За Голову Ради Народніх Міністрів —

Андрій Лівіцький

Міністр Єврейських Справ —

П. Красний

З оригіналом згідно:

Начальника Відділу Департаменту Законодавчих Справ
Державної Канцелярії (підпис нерозбірливий)

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 2208. — Оп. 1. — Спр. 110. —
Арк. 19, 20.

Телеграма Головного Отамана військ УНР С. Петлюри коменданту тилу з вимогою негайно розстрілювати провокаторів, що підбурюють козаків до єврейських погромів, і повідомляти про це населення

17 червня 1919 року

Копія телеграми, одержаної Канцелярією Військового Міністерства з Ставки 17 червня 1919 р.

Нижче цього передаю для відому та виконання в копії телеграму Головного Отамана Ч. 279.

Всім всім
Смерть погромникам
Телеграма Головного Отамана Військ Української
Народньої Республіки Коменданту тила

Копія
Наказному Отаманові
Прем'єр-Міністру
Міністру Внутрішніх справ
Міністру Єврейських справ

В часопису "Український козак", число третє, повідомлення, що в Волочиську після вступу нашого війська самими козаками був заарештований невідомий робітник, що підбивав наших козаків до єврейського погрому. Коли це було в дійсности, то наказую провокаторів негайно розстрілювати, повідомивши про це населення. Надалі в таких випадках вимагаю твердості і рішучої розправи з такими провокаторами по закону військового часу.

Ч. 279.

8 червня 1919 року.

Головний Отаман Петлюра
Наштадарм Тютюник

17 червня 1919 р.

Ч. 1599/2283

З оригіналом згідно: Діловод

(підпис нерозбірливий)

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф.1092. — Оп. 2. — Спр. 169. —
Арк. 32.

Повідомлення про зустрічі єврейських діячів з Головою
Директорії С. Петлюрою в Кам'янці-Подільському
17 липня 1919 року

Копія

Переклад з єврейської мови

До пана Міністра єврейських справ

Доклад делегації єврейського населення, бувшої у Пана
Головного Отамана 17 Липня ц. р.

Пан Головний Отаман починає промову тим, що він прохав Міністра Внутрішніх Справ і Міністра Єврейських Справ, щоб до нього прибула делегація всього єврейського населення, а не від партій, щоб переговорити про бажання п. Головного Отамана й про бажання представників єврейського населення якнайкраще упорядкувати мирне сожиття цих двох народів.

Бесіда була не політичною, але зовсім відсторонити політичний мент є неможливим.

Большовизм існує, це хвороба, але большевизму не буде, тому що він не має коренів на Україні, де 84% населення це селяне. Протиеврейські ексцеси це результат роздратування, викликаного провокацією. З провокацією я буду нещадно боротися як з огляду державного, так і з погляду військового.

Я добре розумію, що козаки, котрі грабують, — з людей військових перетворюються в простих бандитів. Козаки це вже розуміють і самі вживають проти цього заходів. В зв'язку з розвитком наступу нашої армії я буду вимагати від інспектури і військового начальства, щоб вони вживали самих рішучих заходів в боротьбі з погромами.

В Галичині євреї йдуть разом з українцями. Поляки їх однаково переслідують, а Галицьке Суспільство дуже оцінює цю спільну працю. А також і наші козаки звернули свою

увагу на це. Він хоче слово від делегації, що вона буде впливати на той бік фронту. Він розповсюдить по той бік фронту свої телеграми і телеграми єврейського Міністра. Він буде впливати на повстанців, що треба жити в повній згоді з єврейським населенням. Треба боротися з більшовіками, але боротьби з євреями він не допустить. Йому відомо, що більшовики хтять деморалізувати українську армію навіть асігнували для цього мільйони грошей. Йому відомо, що більшовики грабують єврейське населення, так було в Солонківцях, і він радив представникам єврейського населення Солонківців звернутися до Єврейського Міністра, доставити йому спис шкід, а Міністр вже буде дбати, щоб уряд асігнував необхідні кошти. Поки що він видав їм допомогу на кілька днів. Він хоче почути від делегації слово, котре переконало би його, що єврейське населення допоможе йому в боротьбі з більшовіками. Але, окрім боротьби з більшовіками, Україна веде боротьбу за свою самостійність. Євреї весь час підтримували Українську самостійність. Він прохає і надалі підтримувати його в цьому. Війську необхідні набої, і він прохає допомогти дістати їх через Румунських євреїв.

Крайз говорить: Як би не хтіли обійти політичний мент, це є неможливим, понеже делегація складається з слідуючих осіб: Равина Гутмана — представника Кам'янецької ортодоксії, Кнейдермана — представника Кам'янецької Єврейської Громади, Альтмана — представника сіоністів і Громади: Крайза — представника трудових кол, Драхлера — представника Поалей-Ціон і Богарада — представника Бунда і з'єднаних соціалістів.

Головний Отаман заявив, що готовий з задоволенням вислухати кожного.

Першим говорив на єврейській мові равин Гутман: Релігійні звичаї вимагають, що коли бачать Голову народа, то

говорять молитву: Благословен Той, хто відділив від своєї честі чоловікові. За часів царизму у нього такого випадку не було, і він не зміг би висловити таку молитву як Владі, опоганившій частину божества в собі єврейськими погромами. У більшовиків він теж не міг висловити цю молитву, понеже вони цілком опоганили божество.

Тепер він висловляє молитву з легким серцем, бо зміст і склад Уряду намічається демократичним, при котрім єврейському народові буде легко жити. Найкращим доказом цього являється те, що Україна являється першою країною, в котрій є єврейський міністр. Більшовизм був з погляду святої Тори свого роду Вавилонське Стовпотворіння, покоління котрого було покаране потопом, понеже не могло існувати. Також і більшовизм, бажаючи підкопатися під ґрунт, на котрім тримається релігійна частина єврейства, не міг користуватися симпатіями цієї частини. А тепер перед тим, як висловити молитву, він вимовляє клятву від імені всіх єврейських святинь, що у віруючій частині єврейства не має місця для більшовизму. Він бажає і вірить в божу силу, що Україна буде самостійною країною і від імені святого Бога він прохає світлого отамана не допустити в місцях, куди увійде українське військо, сумних днів для євреїв, і піднімаючись разом з всією делегацією, а разом з Головним Отаманом, він говорить молитву: "Благословенний, відділивший з своєї честі чоловікові" (весь час і в час промови молитви равин був у ярмолці).

Промова перекладена на українську мову представником трудових кол Крайзом.

Альтман: Я представник Громади і сіоністів, особливо остатніх. Як вільний громадянин Української Республіки перед вільним Головним Отаманом я буду говорити вільно, хоч би і несолодкі були мої слова. Ми, сіоністи, дивимось на український народний рух, як на сіоністський рух, і ми не

можемо не привітати його. Ми вітаємо його і бажали би всіма можливостями підтримувати його. Ми терпимо разом з вами сотні років і вже хотіли би в купі з вами радуватися. Єврейський нарід страждає на протязі двох тисяч років невірвання і навчився бути добрим громадянином. А пан Головний Отаман добре знає, які ми добрі німецькі, французькі, англійські і американські громадяни. Ми, сіоністи, не можемо стояти за большевизм, ми віримо в большевизм менш як хто-небудь, але коли кажуть, що їх штовхають погроми з цього боку і примусова мобілізація з другого. Як на приклад, він показує на Оринінський погром і як провокуюче явище. Взагалі після Проскурова легка можливість була дати себе провоціювати. Неможливо тільки обвинувачувати євреїв, котрі йдуть до червоної армії, треба також осудити ті причини, котрі штовхають їх туди. Як приклад, він показує на те, що Галицьке Єврейство йде вкупі з українцями проти польських погромів. Тепер мусить провадитись така політика, щоби і вовк був ситий, і цап цілий. Коли хочуть, щоби наша інформація мала відповідний вплив на той бік фронту, то необхідно усунути такі випадки, які були, наприклад, в Китай-Городі. Що торкається зброї, то такої у нас зовсім нема, бо вона своєчасно була відібрана.

Кнейдерман: вказує, що коли би євреї хотіли роз'їзжати по селах купувати набої, то це було би неможливим. Прикладом він приводить той факт, що місто Кам'янець голодує в той час, як в дванадцяти верстах від міста можна купити хліб і ніхто не відважується їхати, боячись бути забитим по дорозі.

Головний Отаман відповідає: Він вжив і вживе всіх заходів, но в один день нічого не можна зробити, тим більш, провокація росте. Він вживає заходів через інспектуру і військове начальство. Копія його наказів стане відомою делегації через єврейського Міністра. Тепер опреділюється судьба всіх народів, і вона знаходиться в руках 4 осіб, котрі со-

бою являють Антанту. У єврейських колах є можливість увійти в відношення з Західною Європою, ви можете сказати, що ви йдете разом з Україною і добиваєтеся признання самостійності України. Крайз, з'ясувавши, що він являється представником єврейських ремісників і дрібних крамарів, цього єврейського селянства в місті, котрому при будованні Української держави суджено відіграти більшу роль, як єврейському робітництву, дуже зруйнованому завдяки остатнім подіям, вказав, що вони стоять міцно на принципі Української Самостійности і незалежности України. Ця позиція ремісників має національний і економічний ґрунт. Ремісники є єврейські націоналісти, і для них ясно, що для їх економіки згубним є большевизм. Рівним чином і влада великої буржуазії, котру веде за собою Денікін, поставить в тяжчі обставини ремісників. Тільки в демократичній директоріальній Україні ремісники зможуть жити і розвиватися. Тому ми беремо участь в державнім будованні і хочемо брати участь і в майбутнім. У нас для цього є сили, у нас є велика і гарна інтелігенція. На жаль, декотрі Міністерства неприязно відносяться до євреїв і навіть звільняють служачих євреїв. Ми цілком підтримуємо нинішній уряд, підтримуємо Єврейського Міністра т. Красного, котрий по своїй партійній окрасці являється виразником волі єврейського трудового народу. Ми особливо зацікавлені в тім, щоби особа, керуюча здійсненням національно-персональної автономії, котру завоювала єврейська демократія, щоб була демократом. Погроми, від котрих особливо страждає єврейська біднота, є наслідком діяльності чорносотенних елементів, вкорінившись у військо, урядові органи і міліцію. Необхідно зняти з фронту наші частини, реорганізувати їх і вигнати з них чорносотенців, а вперед треба пустити Галичан, добре дисциплінованих, котрим погромна хвиля чужа. Інститут інспектури ми знаємо і покладаєм на нього великі надії, но треба для

постійного контакту армії з єврейським населенням утворити поруч з загальною інспектурою і єврейську. Ремісники вже беруть участь в обороні краю. Спілки ремісників працюють по постачанню армії. Ремісники готові виконати обов'язок громадян і вступити до війська, але вимагають утворення в армії такої атмосфери, при котрій українець не дивився би на єврея-козака, як на ворога.

Драхлер: Я представник політичної партії не рахую можливим говорити про судьбу українського визвольного руху, не торкаючись політики. Коли ви, Пане Головний Отамане, стоїте на чолі Уряду, а не Гетьман Скоропадський, це саме є політичне явище — наслідок певної політичної ситуації. Неможливо по-обивательськи творити державу, а необхідно мати під собою політичний ґрунт. Я не буду зупинятись на політичних помилках української політики до Гетьмана, зупинюсь тільки на головних етапах Директоріяльної політики, котру ми, Поалей-Ціон, проробили разом з вами від Вінниці до Києва і назад до Вінниці. Як єврейський соціаліст я страждав душою за ту позицію, котру заняли представники національних меншостей на урядовім конгресі. Орієнтуючись на більшовизм, вони просто не оцінили як слід соціяльну кон'юнктуру України. Але правдивим було їх політично-етичне почуття, котре відштовхнуло їх від вас. Ваше політичне вагання утворило дві України — паперову і дійсну. Трудовий Конгрес і житомирський погром найкраща ілюстрація цих двох світів. Ми глибоко переконані і маємо досить фактів, що Житомирський і Бердичівський погроми виникли проти волі Уряду. Зараз же після Житомирського погрому російські і польські чорносотенці хвалилися: "Задуманий погромний плян нам прегарно вдався, і кінець Україні". Но Уряд винен своїм замовчуванням погрому. Уряд, котрий став на соціалістичний шлях, повинен вдуматися в погромне питання. Він повинен був зрозуміти, що погроми є наслідком такої

високої реакційної температури, від котрої будуть таяти найкращі соціяльні обіцянки...

Но цей струмінь лави, я переконаний, відштовхнув директоріяльний Уряд від Києва по той бік Збруча. Повстання і обстріл селянами відступаючих Директоріяльних частин, це не є випадком, а наслідком вагаючоїся політики.

Відступ від Києва по той бік Збруча було нашою жакливішою соціяльною і національною трагедією. Ви, носители національного звільнення, залишилися без народу, за котрий ви хотіли боротися, а ми, представники єврейського робітництва, котре хотіло разом з вами будувати звільнившуюся Україну, залишилися без робітників. І зробилося це завдяки тому, то ваші дії розійшлися з обіцянками і це відштовхнуло неукраїнське населення з правдивого шляху спільної праці за вільну Самостійну Україну.

У теперішнім наступі від Збруча на Київ новий соціалістичний Уряд намагається запобігти попередній помилці. При першій вступі на українську територію Ви суворо наказали не тероризувати селянство. Завдяки цьому вам вдалося почасти виграти допомогу села. Але коли ми переходимо до вашого просування по містах і містечках, ми констатуємо, що боротьба Уряду з погромами не дала ще належних наслідків. Жаклива картина Проскурівської та Фельдштинської різни утворила в єврейському населенню переконання, що ваш новий наступ може їм принести ці самі муки. Перший раз заняття міста Ориніна вашою військовою частиною в травні місяці тільки підтвердило жак єврейського населення. Оринінський погром страшний не кількістю жертв, а своєю дикістю і садизмом. Коли якийсь отаман оголює бороду єврея і примушує його проковтнути її, коли иньший отаман примушує старуху семидесяти років танцювати круг трупа її забитого сина і при цьому співати: "Ще не вмерла Україна" — це погром не фізичний, но моральний, це погром

спогануючий почуття людини, а такі отамани далеко козаків не поведуть.

Сумні події гнали єврейське населення на старий шлях: "Найбільш сильні хапалися почасти за самогубство, почасти за зброю проти Директоріяльного війська, слабші — за поди і пивниці.

Наша партія стоїть на старовиннім погляді, що єврейська демократія нарівні з українським народом заінтересовані в самостійності вільної України. На той же шлях ми кличемо широкі єврейські маси й організоване єврейське робітництво. Ця боротьба нашої партії потребує відповідної допомоги і відгуку, самої енергійної боротьби Уряду і військового головного Командування з єврейськими погромами.

Я глибоко переконаний, що не тільки ми, но вся єврейська демократія діями візьме саму активну участь в боротьбі за звільнення країни. І в рядах армії єврейський козак рука у руку буде воювати — носити свою кров і життя на алтар національного і соціального звільнення України.

Боград. Щоб не повторити те, що говорили мої товариші, я заявляю, що я представник Бунду і з'єднаної єврейської соціалістичної партії. Бунд є та партія, котра завжди мала і тепер має найбільший вплив серед єврейської демократії, тому що вона фактично є лише єдина соціал-демократична партія, круг котрої групується все робітництво. Між єврейськими партіями, повинні Ви знати, пане Головний Отаман, виник розкол. Комуністичні частини цілком вийшли з партії і утворюють тепер комуністичну спілку. Бунд, як Бунд, залишився на позиції, котра Панові Головному Отаманові відома ще з Трудового конгресу, — це є лінія, котру вели інтернаціоналісти і бундісти, сторінники Литвака. При цьому я повинен замітити, що після виступу т. Винниченка на

Трудовім Конгресі, коли він обвинувачував демократію меншости в неприйманні участі в Уряді, що мало вплив на поправління політики, багато членів Бунда і з'єднанців були з цим згодні, бо Уряд з свого боку не виявив урядові влади по відношенню до Бердичівських погромщиків, що впливало відштовхуюче на демократію. Тепер Бунд і з'єднанці єврейські соціялісти не хочуть зробити цю помилку. Ми стоїм тепер перед вільною Самостійною Українською Народною Республікою, коли хочете, то вже тільки по одному тому, що нема з ким федерувати, не з більшовицько-комуністичною Росією, як не з імперіялістичною Антантою. Тільки демократія Українського краю може утворити вільну і самостійну Українську Народню Республіку.

Уряд в теперішнім складі як соціалістичний нами підтримується, то дозвольте мені, Пане Головний Отамане, сказати Вам те, що треба сказати. Бунд мав революційну мужність при царизмі висловити то, що йому треба було сказати, і в Кам'янці за часів комуністичного ісполкому ми знову мали мужність разом з українськими С.Д. і С.Р., Російськими С.Д. і С.Р., об'єднаними єврейським соціялістами і Поалей-Ціон подати меморандум комуністичному ісполкомові, вимагаючи соціалістичних прав. Тепер при соціалістичнім Уряді ми не можемо не звернути увагу, що соціялісти пануючої нації можуть легально продовжувати свою працю, а єврейські соціялісти, котрі потягнулись було за комуністичною течією, но зараз же повернулись назад, не можуть мати легального існування, не кажучи вже про проведення якої-небудь соціалістичної праці. Прикладом приведу одного нашого товариша Пістермана, за котрого центральне Бюро, з'єднаний Бунд, професійна спілка торгово-промислових служачих, робітничий клуб і інші гарантують, свідчать, що він вийшов від свого чотирьохтижневого комунізму, більш того, сам Міністр Праці Безпалько теж хоче поручитися за нього. але

все ж при соціалістичнім Уряді цей товариш не може бути легалізований, в той час як українські соціалісти з подібними, а може з ще тяжчими гріхами, вільно походжують і продовжують свою працю. Я також не можу не вказати на факт, котрий знаходиться з мого погляду в компетенції Головного Командування. Ви, Пане Головний Отамане, вказуєте і ми підтверджуємо, що великий відсоток єврейських робітників знаходиться в комуністичній армії, котра бореться проти самостійності України. Но, Пане Головний Отамане, українських комуністів є не менша кількість, як єврейських, коли не більша, котра бореться проти самостійності своєї нації, а вони такі ж злочинці, як єврейські комуністи, як не більш з національного погляду, але вже беручи в полон єврейських червоноармійців, їх розстрілюють, а українських звільняють, а часто довіряють їм відповідну працю. Такий засіб боротьби з нашого погляду є антисемітським, з котрими Республіканський Уряд і Армія повинні боротися. Я ще повинен вказати Панові Головному Отаманові, що Бунд і Об'єднані єврейські соціалісти не можуть звернутися до всесвітнього єврейського народу, як цього бажав би Пан Головний Отаман від Равина, Сіоністської громади і сіоністів. Ми можемо говорити тільки з демократією, а коли, Пане Головний Отамане, бажаєте від нас бесіди з демократією по той бік фронту, то це залежить цілком від Вас, Пане Головний Отамане. Утворіть такі умови, котрі нас не дискредитували в очах демократії по той бік фронту за наш український державний погляд. Утворіть правдиву, чисто витриману соціалістично демократичну атмосферу, і я запевняю Вас, що демократія по той бік фронту не буде чекати нашого заклик, а сама до нас прийде.

Я хочу ще підкреслити, що ми підтримуємо єврейського Міністра Красного. Це найбільш відповідаюча в теперішній мент особа, котра може і повинна бути на цьому посту. До

того часу, поки єврейська демократія не призначить иньшу особу, ми входимо в Раду Міністра Єврейських Справ і підтримуємо його.

Ми, Пане Головний Отамане, свою початкову демократичну працю зробили й йдемо навіть далі, тепер ваша черга.

Відповідаючи представникам єврейського населення, Головний Отаман дав своє слово, що він всю силу свого авторитету використає для того, щоб усунути всі ексцеси проти євреїв, котрі перешкоджають державній праці. Отаман буде рішуче боротися з хуліганством. Цієї боротьби вимагає і селянство, котре хоче твердої влади. Отаман просить широко в пресі сповістити про те активне підтримування, котре виявляє єврейське населення спільно з ним утворити сприяючі обставини для мирного сожиття братерських народів, просить допомогти Україні стати на ноги. Відносно участі євреїв в Армії, Отаман підкреслив, що в Ушицьким і Могилівським повітах єврейські делегації просили Отамана мобілізувати для армії і євреїв козаків. Що торкається Оринінських і Кам'янецьких подій, то агітацію за погром вели між козаками ліві С.Р. і незалежники з першого Кам'янецького Ревкому.

Оригінал за належними підписами

З оригіналом згідно:

Директор Департаменту Загальних Справ

(підпис нерозбірливий)

Начальник Відділу

(підпис нерозбірливий)

22 липня 1919 р.

Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф.2060. — Оп. 1. — Спр. 18а. —
Арк. 5—9.

**Бюлетень Міністерства інформації УНР про телеграму
С. Петлюри щодо боротьби з більшовицькими провока-
торами єврейських погромів**

Липень 1919 року

**Жиди і Українська Республіка
(Телеграма Головного Отамана)**

Головний Отаман Петлюра прислав Прем'єр-Міністрові, Наказному Отаманові, Військовому Міністрові і Міністрові Єврейських Справ телеграму, в котрій вважає необхідним повідомити, що він і командний склад нашої армії рішуче бореться з погромами єврейського населення і взагалі з якими-небудь насиллями над ним і всіма проявами, які би могли внести загострення співжиття двох народів.

Головний Отаман стверджує, що євреї понесли не одну людську жертву на будівання Української Незалежної Республіки. Головний Отаман знає факти, коли представників єврейського населення, яке допомогало нашому війську, лояльно підтримувало законну республіканську владу, вороги нашої держави — комуністи, більшовики розстрілювали, насилували жінок і дітей, чинили погроми єврейського населення і забрали останні матеріальні засоби для життя.

Головний Отаман ставиться з великою пошаною до цих жертв єврейського населення, яких воно принесло на вівтар нашої отчизни.

Головний Отаман знає факт, коли єврейське населення допомогало нашим хворим і раненим, і діти євреїв обмивали кров з наших героїв в шпиталях, нашвидко зорганізованих самими ж євреями в п'яти верстах від лінії боїв з більшовиками. Головного Отамана зворушували ті сльози подяки, які з'являлись у наших хворих, або ранених козаків до євреїв за їх сердечне піклування і допомогу ближньому.

Головний Отаман з приємністю спостерігав, як козаки нашої армії ставили варту біля крамниць і склепів єврейських, охороняючи їх майно від грабунків. Головний Отаман має

тверду надію, що такі факти надалі будуть частійшими і принесуть користь, так потрібну справі заспокоєння нашого краю.

Головний Отаман повідомляє, що погромна агітація часто навмисно провадиться більшовицькими провокаторами в тилу нашої армії з метою дезорганізувати наш фронт і всю державно-будівничу роботу нашого правительства.

Головний Отаман підкреслює, що це є певна система більшовиків, переведенню якої вони мають великий хист, але з не меншим хистом наші козаки відрізняють цих провокаторів і провадять безпощадну боротьбу з ними.

Головний Отаман закликає боротись з цією провокацією, маючи тверду надію, що це значно допоможе нашому правительству щасливо справитись з тою великою і відповідальною роботою, яку воно провадить, одночасно руйнуючи силу більшовизму і творючи та скріплюючи нашу Самостійну Республіку, в якій кожний народ має право вільного і спокійного життя.

Вид. Мін Преси У.Н.Р.

Друкарня "Слава" Б. Акслера.

**Державний архів Вінницької області: Ф. 4155. — Оп.
1. — Спр. 13. — Арк. 82.**

**Телеграма голови Бердичівської єврейської громадської
Управи Червоненкіса до Головного Отамана військ
УНР С. Петлюри про становище в повіті**

6 вересня 1919 року

Копія

Телеграма Кам'янець-Под. із Бердичева №61

Подана 6-го 19 ч. 30 м.

Кам'янець-Под. Штабу Головного Отамана

Копія Міністру Єврейських Справ

Відповідаю на Ваші почтові телеграми. М. Бердичеві тепер

тихо, але населення тривожне, бо волочаться темні підозрілі особи, які робили бешкети в інших місцях. Необхідно залишити для забезпечення ладу в місті галицькі частини, про що просимо. Бувають у нас самочинні арешти з сумними наслідками. Окрузі Бердичева дуже плачливе положення, були погромні бешкети з убійствами в Янушполі, Білополі, Котельні і Погребищах і інших місцях. В Погребищах більш як триста вбитих і багато ранених. Становище страшливе.

Голова Єврейської Громадської Управи — Червоненкіс.

З оригіналом згідно, ч. 2562

Начальник Відділу (підпис нерозбірливий)

8 вересня 1919 року

Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 1123. — Оп. 1. — Спр. 28. —
Арк. 13.

Телеграма Голови Управи Погребищенської єврейської громади Гарника Головному Отаманові Військ УНР Петлюрі з проханням залишити для охорони міста коменданта Супруненка

23 вересня 1919 року

Каменець

Срочная

Погребища

Кам'янець-Под. Ставка Головного Отамана Військ Української Нар. Республіки

Головному Отаману Петлюрі.

23 серпня проходившим отрядом войск, назвавши себе повстанческим, была совершена кошмарная ризня єврейского населения м. Погребище вбито 350 человек ранено более 100 разграблено містечко по прибытию комендатуры ч. 10 в

местечке был ноставлен порядок і население приступило до мирной жизні. Произведенные потом неоднократные нападения на местечко со стороны неизвестных вооруженных отрядов были отражены благодаря енергії і усіліям славного українського коменданта Супруненка при содействії частей галицької армії.

Теперь комендант Супруненко получил распоряжение оставить местечко. В окрестных местечках Дзинькове і Борщаговка происходят ризни єврейского населения Дома сжигаются, добро уничтожается Мы просим великого вождя армії У.Н.Р. распорядиться об оставлении на время коменданта Супруненко в нашем местечке, в противном случае население из 300 душ обречено на гибель.

Голова управи єврейской громады Гарник

Рукописний оригінал телеграми.

ЦДАВОВУ: Ф. 1123. — Оп. 1. — Спр 28. — Арк.
4—5 зв.

Відозва С. Петлюри до українського війська із закликом запобігати погромам

27 серпня 1919 року

ПРОТИ ПОГРОМІВ

Головний Отаман Республіканських Військ 27 серпня с. р. звернувся до Українських Військ з слідуною відозвою.

Вояки Української Армії! Українське Народне Республіканське Військо Наддніпрянщини і Наддністрянщини, з'єднане в одну Армію, побідним маршем іде наперед, розбиваючи ворога, з кожним днем здобуває все нові та нові простори України, звільняючи від грабіжників большевиків і цим несе Українському Народові свободу, волю і надії на світлі дні державного ладу і порядку.

Большевицька анархія і безладдя, страшний червоний терор,

панування чрезовичайок, каторжан, у яких немає нічого святого в житті, виснажили останні соки у нашого народу і залили наші степи річками крові невинних і сльозами людськими.

З дзвонами в церкві, з хлібом-сіллю, квітками і сльозами радості зустрічає стомлений, знесилений і обідраний Український Нарід вас, хоробрі лицарі, як визволителів з-під ярма і знущань большевицьких і як плоть від своєї плоті, і як кров від своєї крові. Великий національний ентузіазм охоплює наш нарід при вашому вході в села і міста і урочиста зустріч вас завжди чекає, а винувниківміи всього цього являєтесь ви, старшини і козаки Української Армії.

Славні і ніколи незабутні хвилини переживаєте ви в цей час, а з вами і всі народи, які живуть іна терені українському.

Свята боротьба за визволення поневоленних, не зглядно на на належність їх до тої, чи другої нації, за панування правди і волі, народоправства і за самостійність нашої Республіки, — ось ваші ідеали в цій боротьбі.

Об'єднання всіх демократичних сил України всіх національностей, які стали на ґрунті самостійности нашої Республіки і участь їх в державному будівництві буде запорукою нашої перемоги над ворогами і запорукою нашого самостійного і ні від кого незалежного життя.

Але вороги наші не сплять і уважно слідкують за кожним (нашим кроком, аби тим чи іншим вчинком, внести розлад серед нас і цим пошкодити скорішому здійсненню змагань нашого народу.

Ті ж самі большевики вважають Україну спадщиною Москви, тільки різниця та, що раніш була спадщина чорної, а тепер червоної Москви.

Вони бачать, що прийшов уже кінець їх пануванню на Вкраїні, бо сам нарід український повстав проти них, але вони не гублять ще надії на поневолення народу українського.

Провокацією, на яку вони витрачають величезні суми, во-

ни хотять розкласти нас зсередини, підкуплюючи злочинний елемент, який підбурює наших козаків до різних бешкетів і до погромів над невинним єврейським населенням і цим хотять накласти тавро погромників на чоло лицарів, які несуть визволення всім народам на просторах України.

Цим способом наші вороги хотять роз'єднати українські і єврейські працюючі маси, шляхи яких дійсно зв'язані і мають за собою 300 років знущання і гніту російського царизму.

Наша Народня Армія мусить нести рівність, братерство і визволення українському і єврейському громадянствам, бо останне активно підтримує Правительство У.Н.Р. Всі його партії, як то: Бунд, Об'єднанці, Поалей-Ціон і Фолкс-Партей стали на ґрунті самостійности України і беруть участь у будівництві Республіки.

Я сам знаю, коли представники єврейського населення допомагали нашому війську і підтримували законну республіканську владу.

Вороги нашої державности — большевики розстрілювали і розстрілюють не тільки українське населення, але й єврейське, часто із останнього забирали останні засоби для життя.

З великою пошаною я ставлюся до тих жертв єврейського населення, які воно понесло на вітвар нашої отчизни в цій боротьбі.

З донесення командуючих нашими славними дивізіями та корпусами і од державних інспекторів я знаю також і про те, що єврейське населення допомагало нашим хворим і раненим, і діти євреїв обмивали кров з ран у наших козаків в шпиталях, наскоро улаштованих за 3—5 верст од бойової лінії.

Мене зворушили сльози подяки на очах наших козаків до євреїв за їх сердешне піклування і допомогу ближньому, і я з приємністю спостерігав, як козаки нашої армії ставили варту біля крамниць та склепів єврейських, охороняючий їх майно від грабунків.

Виправлення мосту єврейським населенням під Старокон-
стянтиновом, зруйнованого більшовиками, в дуже короткий
термін і допомога харчами, білизною теж говорять за льо-
яльне до нашої армії відношення.

Маю певність і тверду надію, що такі факти надалі будуть
частішими з боку єврейського громадянства і принесуть ко-
ристь так потрібну в справі заспокоєння для нашого краю.

Міністер Єврейських Справ цілим рядом заходів вплинув
уже на більшовицькі кола єврейства, і вони вже не підтри-
мують більшовиків, бо бачать в цьому свою загибель.

Разом з вами кличу єврейське громадянство йти з нами і
всім допомагати нашому війську і правительству, і тоді
можна сказати з певністю, що правительтво У.Н.Р. і ви,
його армія, справитесь з тою великою і відповідальною робо-
тою, яку ви провадите, одночасно руйнуючи силу больше-
виків і творячи нашу самостійну Республіку, в якій кожний
нарід має право вільного, спокійного ЖИТТЯ.

СТАРШИНИ І КОЗАКИ УКРАЇНСЬКОЇ АРМІЇ!

Українські [і] єврейські працюючі маси дивляться на вас,
як [на] визволителів, і грядучі покоління не забудуть ваших
заслуг перед цими народами, а історія з гордістю впише на
свої сторінки моменти з цієї боротьби. Уникайте провокацій,
а з провокаторами, хто сам чинить погроми, та підбиває
слабших від нас, будьте безпощадними.

Кара на смерть мусить упасти і на голову погромників, і
провокаторів.

Більше карности і дисципліно-карности я вимагаю від вас
в цьому відношенні, щоб ні один волос не упав з голови
невинного.

Пам'ятайте, що ви є кращі сини свого великого народу,
який хоче жити своїм самостійним життям і нікого не хоче
поневолювати, а тому і ви, його військо, і надалі стійте непо-

хитно на сторожі його інтересів і інтересів того, хто вам
допомагає і благає вас і про його визволення.

Винуваті перед українським народом і республікою, нез-
глядно на їх належність до тої чи іншої національності, поне-
суть саму тяжку кару по законах, які мають чинність на те-
риторії Української Народньої Республіки, а невинуватим ви
мусите нести визволення з-під ненависного ярма больше-
вицького.

Республіки і моя сердешна подяка і пошана вам за вашу
лицарську хоробрість, завзяття і самопожертву, яку несете ви
на вівтар Отчизни, визволяючи од більшовиків нашу Україну
і всі народи, що її населяють, а тим самим і єврейський.

З Богом за велике і святе діло визволення народів з
тяжкого ярма більшовицького.

Головний Отаман Петлюра

12 жовтня 1919 року.

Копія. Машинопис.

Бібліотека імені С. Петлюри в Парижі.

Копія листа Голови Директорії УНР С. Петлюри до
міністра єврейських справ П. Красного з проханням дати
роз'яснення для зарубіжних єврейських кіл щодо ситуації
з єврейськими погроми в Україні

29 грудня 1920 року

Голова Директорії
1459
Грудня 29.1920
Тарнів.

Копія
До пана Міністра
Єврейських Справ
Копія Міністру
Закордонних Справ

Від Посольства У.Н.Р. в Німеччині одержано відомости,

що у всіх німецьких часописах починається добре зорганізована пресова кампанія проти української справи взагалі і Уряду У.Н.Р. зокрема за єврейські погроми. В цих часописах, між иньшим, дуже яскравими фарбами малюються "звірства, що поповнені нібито нашими військами". Складається навіть чорна книга про ці погроми на різних європейських мовах.

Звичайно, підстава цієї кампанії криється не в погромах, яких в дійсності не було, а десь глибше, в тайниках європейської дипломатії, провадиться особами, яким в цей час потрібно здискредитувати українське питання. Але ж все-таки не можна залишити без належної відповіді і пояснень тих закидів, які робляться в німецькій пресі нашій армії, нашому Уряду.

Як Член Уряду У.Н.Р. Ви самі мали змогу пересвідчитись, що відносини між нашою армією і населенням були дуже гарні. Ви не раз і самі мені про це говорили. Ви знаєте, то єврейське населення України було дуже задоволене вступом нашого війська в жовтні цього року, що з оголошенням відповідного торгу одразу почалось в країні рухливе торговельне мирне життя, що коли під натиском ворога ми залишали рідні терени, то єврейське населення, яке тільки мало змогу, прямувало за нашою армією, тікало від большевиків.

Якщо де може і траплялись випадки, коли офірою якого нападу був єврей, то в цьому були винні банди розбійників, яких після большевицького панування залишилось чимало і яких одразу не можна було знищити. Про погроми, про масові грабiжництва та вбивства мирного єврейського населення я нічого не знаю і навіть не припускаю, щоб це могло бути. Отже, прошу Вас, Пане Міністре, звернути на це свою особливу увагу і вжити відповідних заходів для припинення цього антиукраїнського походу, який може дуже пошкодити

справі української державности і мирному співжиттю українського і єврейського населення, яке утворилось на терені У.Н.Р.

Петлюра

Посвідчую: Керуючий Справами М. Миронович (в. р.)

З оригіналом згідно: Начальник Відділу

(підпис нерозбірливий)

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 589. —
Арк. 49—49 зв.

Розписка міністра єврейських справ УНР П.Красного про одержання 15 тисяч польських марок, пожертвованих С. Петлюрою на допомогу єврейським біженцям з України

18 лютого 1921 року

1921 року лютого 18 дня п'ятнадцять тисяч польських марок (15.000), офірованих ПАНОМ ГОЛОВОЮ ДИРЕКТОРІЇ Комітету Допомоги Євреям-біженцям Громадянам У.Н.Р., одержав.

Міністр Єврейських Справ П. Красний

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 81. —
Арк. 44.

Звернення С. Петлюри до населення України із закликом не допускати єврейських погромів

18 березня 1921 року

До населення України

До Вас, завзятих борців, що напружуєте останні зусилля, берегаючи рідну хату від ворога, до Вас, що перед цілим

світом вкрили себе славою, обороняючи свою Батьківщину, до вас, дорогих братів, буде оце слово моє.

Кати наші — більшовики скрізь поширюють чутки, що будімо українські повстанці нищать єврейське населення. Я, Головний Отаман Українського Війська, не вірю цьому, не вірю, бо знаю нарід Український, який, утиснений грабіжниками-завойовниками, сам не може утиснути народу иньшого, що так само страждає від більшовицького панування, як і він.

Гляньте довкола себе, придивіться уважно і ви побачите, що не тільки селянство, а й робітники, і ремісники, і торговці, одним словом, все, що є на Україні живого і чесного, стогне під ярмом комуністів. Всіх, хто звик заробляти свій хліб чесною працею чи своїх рук, чи розуму, комуністи хтять загнати, як робочу худобу, до одної обори — комуни.

Єврейське населення — дрібні торговці, ремісники та робітники — що, як і всі трудящі, заробляє кусок хліба своєю працею, також скривджене і пограбоване більшовицькими порядками. Крам з крамниць торговців, струмент і верстати у ремісників відбираються для комуни. Хиба ж це не розорення для єврейського населення? Хиба ж, загибаючи з голоду, пограбоване єврейське населення може радіти грабіжникам-більшовикам? Ні. Єврейське населення так, як і ви, селяне, жде, не діждеться визволення від комуністів-грабіжників.

Коли ви зустрінете серед комуністів євреїв, пам'ятайте, що вони для свого народу такі ж запродавці — каїни, що забули віру і закони батьків своїх, як і ті з наших зрадників, що пристали до комуністів; і несправедливо було б складати вину за них на весь єврейський нарід, як неможливо складати вину за наших зрадників — комуністів на весь український нарід. Я знаю, що таких запродавців відщуралася чесна єврейська громада і яко зрадників свого народу плямувала їх.

Я певен, що ви це добре розумієте і що не ви переслідуйте і нищите єврейське населення, а нищать його самі більшовики та ті бандити, які при комуні розплодилися на нашій землі.

В своїй боротьбі з нашим народом більшовики не гидують ані брехнею, ані підкупамі. На награбоване чуже золото вони, розіславши по всіх країнах своїх представників, позакладали газети на всіх мовах, в яких ганьблять нашу святу справу — визвольний рух нашого народу, малюють його, як бандитський, погромний і на кожній сторінці кричать про єврейські погроми, які нібито чинять українські повстанці.

Робітництво і селянство деяких держав Європи, що ще не бачили на власні очі більшовиків, мали їх за народолюбців, вірили наклепам на українських повстанців і до нашого визвольного руху відносились підозріло.

Але та сердечна зустріч, яку проявило єврейське населення при поверненню нашого війська на рідну територію в минулому році, ті сльози, якими єврейське населення провожало відступаюче наше військо і той жах, який охопив єврейське населення перед навалою більшовиків, ті десятки тисяч євреїв, що потягнулися за нашим військом, тікаючи від більшовицької навали, і що тут, разом з нами, на чужині ділять нашу долю, і мріють нашими мріями, — все це переконало цілий світ, що бандити не ми, а самі більшовики!

Тяжко мені чути цю більшовицьку брехню про вас, брати-селяне, і коли б серед вас завелась яка паршива вівця, що плямує усіх вас ганебними бандитськими звичками, мусите викинути її з ваших рядів негайно.

Як Головний Отаман Війська Українського я наказую вам: більшовиків — комуністів і иньших бандитів, що роблять єврейські погроми та нищать населення, карати безпощадно, і як один стати в оборону бідного змученого населення і через наші військові суди розправлятися з бандитами негайно.

В скорому часі я повернуся з Українським Військом і Урядом на Україну, і ті, що шкодили нашій справі, приставали до повстанців для грабунків і погромів, будуть суворо покарані по законах військового часу як зрадники нашого народу та прислужники ворога.

Петлюра

Головний Отаман військ
Української Народньої Республіки

18 березня 1921 р. Ставка.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 8. —
Арк. 27—27 зв.

Привітання міністра єврейських справ УНР П. Красного від імені єврейського населення С. Петлюри з приводу Великодня

1 травня 1921 року

Панові Голові Директорії
і Головному Отаманові Військ У.Н.Р.

Вельмишановний Симоне Васильовичу! Від імені єврейського населення України і мого прошу прийняти щире привітання Вас і в особі вашій усього українського народу з великим святом Пасхи, а також нашу повну певність в близьку перемогу У.Н.Р. та її зміцнення на рідній території до добробут та щастя і українського, і єврейського народу.

З правдивою пошаною Міністр Єврейських Справ У.Н.Р. Пінхос Красний.

Травня 1 дня, 1921 р. м. Тарнів.

Оригінал. Рукопис.

ЦДАВОВУ: Ф.1429. — Оп. 2. — Спр. 89. —
Арк. 142.

Лист міністра єврейських справ УНР П. Красного до С. Петлюри про діяльність єврейського пресового бюро
19 серпня 1921 року

До пана Голови Директорії
Української Народньої Республіки
(Копія п.п. Голові Ради Народніх Міністрів та
Міністрові Закордонних Справ)

У відповідь на відношення від 15-го ц/м., ч. 1031, маю за честь подати Вам, пане Голово, нищеслідуючі міркування та відомости:

1) Міністерство Єврейських Справ весь час давало і продовжує давати як через зорганізоване ним Єврейське Пресове Бюро, так і иньшими відповідними шляхами докладні відомости про становище на Україні і про необхідність для єврейського населення всіма силами підпирати і надалі український державний центр.

Що ж до наслідків цієї невпинної праці Міністерства, то вони, будучи взагалі цілком позитивними, зокрема залежали, розуміється, також від того, як почувало себе єврейське населення під нашою владою в той або иньший час.

Пригноблене зовнішньою економікою та деспотизмом єврейське населення, натурально, прагнуло весь час до такої державности, якою з'являється Українська Народня Республіка.

Але, на превеликий жаль, деякі періоди нашої державности, завдяки злочинній роботі ворожих як українському, так і єврейському народові елементів, супроводжувалися такими сумними для єврейського населення подіями, які, руйнуючи дощенту добробут та життя його, просто фізично позбавляли всякої можливости постраждавши верстви деякий час бути активними чинниками нашої державности. При тому необхідно підкреслити, що навіть за часів усих сумних для єврейського населення подій єврейські народні маси в цілому,

добре знаючи, що Українська Народня Республіка найбільш відповідає умовинам життя українського населення взагалі та єврейського зокрема, приймали активну участь в боротьбі за українську державність, що, між иньшим, констатовано і Вами, пане Голово, в ряді офіційних актів.

Коли ж восени минулого року наше військо почало звільняти рідний терен від ненависних єврейському населенню окупантів-більшовиків, вносячи з собою повний лад та спокій, то воно скрізь зустрічалось єврейським населенням з безмежною радістю. І, навпаки, надзвичайно велике було горе єврейського населення, коли наше військо повинно було тоді під напором переважаючих сил большевиків залишити рідний терен.

І це горе своє єврейське населення виявило в таких конкретних фактах, як залишення насижених місць та відхід разом з нашим військом з рідного терену за кордон. Причому це було явищем не випадковим, явищем не з боку лише окремих осіб, а з боку самих широких та різноманітних верств єврейського населення. З цим явищем єврейське громадянство в найкращий спосіб показало цілому світу, яке дійсне становище на Україні під владою большевицьких окупантів та наскільки воно рахує необхідним йти спільно з українським державним центром.

Необхідно далі констатувати, що таким же цілком позитивним настроєм до нашого державного центру проникнуті також і промислові єврейські групи, котрі свою діяльність в напрямку відновлення зруйнованого економічного життя на Україні зв'язують з поверненням влади нашої державности. Конкретним прикладом в цьому відношенні можуть служити, між иньшим, збори українських євреїв, які недавно відбулися у Відні по ініціативі відповідних чинників як з боку Міністерства Єврейських Справ, так і певних єврейських промислових кол, і які цілком стали на ґрунт активного підпертя нашого державного руху.

Для того ж, щоби таке позитивне відношення різноманітних верств єврейського населення до нашої державности і надалі тільки ширилось та зміцнювалось, необхідно нам вжити всіх заходів, щоби майбутні події на Україні не несли в собі небезпеки перетворитися в жахливу хвилю протиеврейських подій, до чого будуть, без сумніву, прямувати ворожі нашої державности елементи, аби таким чином позбавити наш визвольний рух можливості осягнути від майбутньої акції на Україні позитивних наслідків, а саму акцію остаточно здискредитувати в очах цілого світу.

2) Що ж до затрунутого Вами, пане Голово, питання про становище євреїв-біженців з України, то маю за честь подати слідуєчі відомости:

Кількість єврейського населення, що емігрувало з України, не подається точному підрахункові, головним чином, через те, що ця еміграційна хвиля распорошилась по цілій низці країн та держав. Приблизно ж емігрувало з України до Польщі за час до 1-го липня ц/р. коло 200 тисяч чоловік, а до Румунії коло 50 тисяч. Починаючи ж з 1-го липня, кордони Польщі цілком замкнуті для збігців, якщо вони не можуть певними документальними даними доказати, що вони з'являються політичними емігрантами.

Стан, в якому всі ті біженецькі маси знаходяться, надзвичайно тяжкий, не дивлячись на те, що є досить багато різних інституцій, які мають своїм завданням допомогти цим нещасним, але не мають спроможности в повній мірі перетворити це завдання в життя, завдяки величезним розмірам, котрих досягла біженецька хвиля.

За останні часи почалась в досить широких розмірах робота по самоорганізації біженецької маси. Так, в місцях її росташування складаються землячества, котрі об'єднуються у відповідні спілки та угруповання, які разом з відповідними ж організаціями та чинниками і провадять свою працю по допомозі біженцям.

Допомога ця виявляється, головним чином, в підшукуванні та улаштуванні помешкань, видачі хліба та деяких продуктів та в деякій мірі і одягу. Звернено особливу увагу на улаштування належної лікарської допомоги. Відкриваються хлібопекарні, в котрих працюють самі ж біженці. Зокрема звернено увагу на підшукування відповідної праці для біженців, з якою метою улаштовуються також різного виду майстерні. Багато праці покладається також на забезпечення дітей-сирот і на відкриття відповідних притулків для них.

Необхідно, накінець, підкреслити, що пануючим настроєм цілої маси євреїв-біженців з України з'являється очікування можливо скоршого повернення разом з нашою державністю на звільнену від большевицької окупації батьківщину, щоби мати можливість продовжувати вкупі з українським народом мирну працю по відбудові цілого життя нашої зруйнованої країни.

П. Красний, Міністр Єврейських Справ

В. о. Директора Департаменту Загальних справ

(підпис нерозбірливий)

Оригінал. Рукопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 81. —
Арк. 162—164.

Лист міністра, єврейських справ УНР П. Красного до
С. Петлюри про приєднання євреїв в Україні до
повстання проти большевицької влади

9 листопада 1921 року

У.Н.Р.

Міністр

Єврейських Справ

9 листопаду 1921 р.

У відповідь на Ваш шановний лист від 15 б[іжучого] мі-

До Пана Голови

Директорії У.Н.Р.

сяця, маю за честь подати Вам, пане Голово, низчезазначені інформації про українсько-єврейські взаємовідносини в зв'язку з подіями, які мають зараз місце на теренах нашої Батьківщини:

1) всі відомости, котрі все більше і більше надходять з різних місцевостей України від надзвичайно поважних та відповідальних єврейських громадських джерел, в один голос свідчать про те, що широка хвиля співчуття та активного співділення з боку єврейських народних мас іде назустріч розпочавшомуся нашому визвольному рухові. Не дивлячись на жахливі репресії, які большевики внаслідок розвернувшись подій приміняють зараз на Україні між иньшим до єврейського населення, останнє цілком одверто виявляє свої сприяючі настрої до цих подій, проявляючи це в житті в цілій низці конкретних фактів. До цих проявів, яко ілюстрацію, треба віднести, наприклад, повстанчу частину лікаря Рабиновича, котра оперує на Поділля, численне приєднання до повстанського руху на Херсонщині євреїв разом з німецькими колоністами, співділення євреїв з повстанцями на Київщині і т. д. Таке відношення єврейського населення України до почавшогося повстанського руху є, як свідчать про те вищезазначені відомости, наслідком не тільки того, що цей рух має скинути ярмо большевицьких окупантів також і з шеї всієї частини населення України, але, зокрема, ще і тим, що, як вже досі виявилось, повстанське командування вживає відповідних заходів не дати різним злочинним елементам провокувати повстанчий рух та направити його в бік погромних подій, хоча в пресі були занотовані два випадки спроби до протиеврейських ексцесів з боку деяких повстанчих груп (для в'яснення правдивости цих відомостей мною вживаються відповідні заходи), все ж таки можна констатувати, що єврейська опінія все більше приходить до переконання в стремлінні проводирів повстання не допустити ні в

якому разі до погромних явищ. І якщо повстаньчому командуванню вдасться провести цю свою протипогромну лінію діяльності до кінця, то можна з певністю сказати, що всебічна підтримка нашого визвольного руху з боку як єврейського населення України, так цілої єврейської opinii за кордоном взагалі цілком забезпечена.

2) В зв'язку з розпочавшимися подіями мною були вжиті відповідні заходи до належного впливу на єврейську opinію у Варшаві та інших місцях за кордоном, що дало вже досить позитивні наслідки. Заходи ці продовжуються, як за кордоном, так, по можливості, і на Україні.

3) "ТДПРЕС" розвертає інтенсивну діяльність в напрямку українсько-єврейського співділання. Думки, які висловлені Вами у Вашому листі, будуть мною всебічно використані через "ТДПРЕС".

З правдивою пошаною П. Красний

З оригіналом згідно. За начальника канцелярії Директорії Іножарський.

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 55. — Арк. 16— 16 зв.

Лист міністра єврейських справ УНР П. Красного до С. Петлюри щодо підготовки спеціальної літератури про українсько-єврейські відносини

19 грудня 1921 року

Голові Директорії УНР

Високоповажний пане Голово!

Надзвичайної ваги справа, якій Ви, Пане Голово, присвятили одержаний 12-го цього місяця шановний лист Ваш, була мною на протязі останнього тиждня обміркована на кількох довірочних нарадах з належними відповідальними єв-

рейськими чинниками з метою намічення найкращих шляхів для переведення її в життя.

Міркування, що висловлюються Вами, Пане Голово, відносно потреби створення спеціальної літератури, яка виявила би та поглибила в свідомості громадянства справу українсько-єврейських відносин, цілком поділяється також і Міністерством Єврейських Справ.

І виходячи з цих саме міркувань, особи, які входять чи входили в склад Міністерства, або близькі до нього по своїй ідеології, користуючись перебуванням зараз на еміграції, присвячують певний час своєї праці сфері літературній. Причому темами всіх цих літературних творів служать український визвольний рух та єврейсько-українські відносини в зв'язку з цим рухом.

Так, окрім упом'янутих Вами, Пане Голово, книжки п. Гольдельмана та майбутнього видання Марголіна, вийшла недавно книжка п. Гуменера, яка написана популярною єврейською мовою та уявляє з себе огляд подій на Україні взагалі та на Поділлію зокрема за 1919-ий та 1920-ий роки. Книжка ця поширюється серед всіх тих, хто цікавиться українським визвольним рухом та українсько-єврейськими взаємовідносинами, тим більше, що автор цієї книжки — п. Гуменер був у 1919-м та 1920-м роках одним з відповідальних працівників Міністерства Єврейських Справ.

Далі, готується до видання серйозна праця радника Міністерства Єврейських Справ п. Драхлера, в якій автор поставив собі завданням дати огляд життя на Україні взагалі та українсько-єврейських відносин зокрема, починаючи приблизно з 1914-го року, переходячи затим до аналізу українського визвольного руху та українсько-єврейських відносин з початку 1917-го року і кінчаючи подіями останнього часу.

На ту ж тему намічаються деякі літературні твори ще і иньшими особами, що стоять на ґрунті співділання з українським визвольним рухом.

Міністерство цілком поділяє також Вашу, Пане Голово, думку про необхідність використання в цьому напрямкові відповідних літературних сил. В цьому відношенню як Міністерством, так і відповідними громадськими організаціями, були вже і раніше прийняті певні кроки.

В міру можливости, праця ця буде провадитись і надалі.
Міністр єврейських справ П. Красний
19 грудня 1921 р.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 115. —
Арк. 63—63 зв.

Лист С. Петлюри до військового міністра УНР щодо надання старшинських рангів євреям

4 січня 1922 року

П. Військовому Міністру

П. Генерале,

Вашим листом од 25/12.1921 р. ч. 6653 порушена справа про надання певним особам — фармацевтам-жидам ранги адміністративних старшин. З моєї резолюції на цьому папері Ви побачите, що я не убачаю заперечень в позитивному розв'язанню того питання, яке ставить перед Вами г-л Яневський. В розвиток цієї резолюції повинен висловити слідуюче.

По законам нашим ми не маємо права робити якісь обмеження для жидів. Звичайно, в тому разі, коли вони відповідають загальним вимогам, які ставимо до старшин нашої армії иньшої національності і віри. Отже, ми маємо в армії, крім православної української подавляючої більшости, і невелике число елементів, чи особ, що належать до католицького визнання, або до російської національності. Я знаю, що вже кілька років в 3-ій Залізній дивізії є адміністративний урядовець-жид з віри і національності, що не заважало йому, оскільки мені відомо, бути досить по-

рядним військовим урядовцем, так само маємо в армії нашої і невелике число лютеран. В майбутньому процент неправославних елементів в нашої армії буде збільшуватись, а інтереси державної політики вимагають і перетворення цих елементів в певний з державного погляду, бо в противному разі матимемо зайву опозицію, зайву розкладову силу, що буде обезсилювати нашу державність. В цій справі ознаку релігійної приналежности треба покрити державною приналежністю, ідучи чи за прикладом французької армії, де національність євреїв-старшин чи козаків не заважала їм бути добрими французькими патріотами. Такою політикою ми скоріше привернемо на свій бік наші жидівські елементи, як політикою обмежень чи переслідувань, бо перша, врешті-решт, утворить для нас, українців, Мойсеєвого визнання, а друга ворогів нашої державности, що розкладатимуть її з нутра. Звичайно, треба в цій справі бути обачним і за допомогою атестації начальників, К-Р органів всебічно вяснити, кого приймаємо під взглядом державної певности до нашого старшинського корпусу. По суті ж самої справи і з мотивів державної політики наша влада повинна в цьому тим часом дражливого питанню мати ясну лінію і державну передбаченність.

В Галицькій, українській армії, як Ви знаєте, справа ця розв'язувалась позитивно. Так само і в нашому січовому корпусі були жиди-старшини то не погані — знаю це з персональних вражінь. Таким чином, в цій справі маємо вже і певні прецеденти.

Отже, вважаю можливим справу про надання старшинських рангів жидам — при задоволенню ними иньших вимог — розв'язувати позитивно.

Петлюра.

4.1.1922 р. 6.

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3890. — Оп. 1. — Спр. 8. — Арк. 5.

Лист С. Петлюри до міністра єврейських справ УНР
П. Красного щодо ставлення єврейської еміграції до
української державності

8 січня 1922 року

п. Міністру Єврейських Справ.

П. Міністре,

В додаток до листів моїх до 5/12-1921 р. в цьому листі
звертаю Вашу увагу на таких дві справи:

Перша, становища Євреїв-старшин в українській армії.

Виникла вона останніми часами в зв'язку з положенням,
затвердженим мною про перейменування так званих військо-
вих урядовців в ранги "адміністративних старшин". До цієї
категорії належать, між іншим, провізори військові, лікарсь-
кий персонал тощо. З огляду на те, що поміж цими елемен-
тами маються також і Євреї, то на запитання Воєнміна, як
бути з наданням цим елементам певних старшинських рангів,
я поклав резолюцію, що принципіально заперечень проти
позитивного розв'язання цієї справи не маю. Таким чином,
питання це з мотивів державних і справедливості вирішено
мною так що той з Євреїв, хто вірно і чесно працює в нашій
армії, не буде мати обмежень щодо своїх прав і становища,
яке йому належить по службі. Ширші директиви в цій справі
я дав в листі довіреному на ім'я Воєнміна од 4/10 с/р.
Повідомляю про це Вас, аби Ви могли зробити з цього акту
свої висновки і цією інформацією дати зайвий доказ певним
єврейським кругам консекветности і реального переведення в
життя програму державного по єврейському питанню.

Друга справа має на увазі порушити становище певних єв-
рейських кругів щодо нашої державности. Маю на увазі
заможніші круги, ріжних фінансистів, промисловців, великих
посередників тощо. Роскидані по ріжних еміграційних цент-
рах Європи вони і по сей день не зв'язані з нашим центром
державним і часто-густо провадять ворожу акцію щодо

нього. Дійшли до мене відомости, що деякі визначні діячі
цієї групи, як, наприклад, Апштейн з Києва (нині перебуває
то в Варшаві, то в Берліні) висловлюються проти Українсь-
кої державности "принципіально", бо, мовляв, їх "принципи"
(грошові) вимагають "великої Росії", яка без України не мо-
же існувати. Інші діячі цієї групи, як Бродський, Гальперін
і інші, пробуваючи з Парижу, так само мало цікавляться
тими заходами, які провадяться нами в напрямку співжиття
українців і Євреїв в одній Українській державі і своєю па-
сивністю чи вичікуючою політикою ослабляють наші змаган-
ня і зусилля. Очевидно, що мене така позиція згаданої групи
в основному питанні існування Української державности за-
довольнити не може. В моїх розмовах з Вами, а також в
директивних для Вашої діяльності як Міністра, листах я
висловлював побажання розвинути серед таких кругів якнай-
ширшу роботу, щоб з тої непрактичної позиції, на якій
стоять, їх зсунути, показавши вигоди і доцільність переміни
позиції. Коли ці люди визнають щось ширше і більше понад
свої персональні інтереси, коли вони хоч трохи люблять свій
єврейський народ, на Україні мешкаючий, то повинні вони
інакше і поводити себе, як це робить пан Апштейн. Бо таке
поводження тепер може "боком вилізти" пану Апштейну по-
тім не як єврею, а як людині працюючій в ворожому для
Українських державних інтересів напрямку. Отже, після по-
вороту на Україну державна влада її примушена буде вжити
ряд "профілактичних" заходів до подібних елементів, неза-
лежно од їх національного обличчя, щоб забезпечити себе од
тої розкладової праці, якої НЕ перестануть вони в інтересах
"Росії", потрібної для їх персональних інтересів провадити.
Я не знаю, чи матимуть тоді право Апштейни кричати про
утиски над ними, коли такими мірама, як конфіскація їхнього
майна та виселення їх персонально з України, чи не допу-
щення до в'їзду на Україну Державна влада нагадає їм і про

свої права, і про свою оцінку їхньої теперішньої діяльності. А я повинен Вам, пане Міністре, заявити, що таких твердих мір до подібних елементів, буду вживати, вимагаючи їх від нашої виконавчої влади. Бо цього вимагає інтерес державний і правдиве розуміння владою своїх обов'язків. Щоб уникнути таких неприємних функцій, треба заздалегідь мудро-педагогічно повести певну працю серед панів Апштейнів, вияснивши їм недоцільність і шкідливість тої позиції, яку вони нині займають. Думаю, що Вам треба на згадану групу звернути пильну увагу, зв'язатися з нею, притягти її до співпраці — взагалі поширити вплив нашої державної ідеології на ті групи єврейські, що якимось стояли аж до останнього часу осторонь нашої боротьби. Вважав би потрібним для Вас через п.п. послів установити контакт з певними єврейськими діячами згаданих груп за кордоном і може організаційно зв'язати їх з Вашим Міністерством, яке повинно цілу єврейську масу, перебуваючу на Україні, брати на увагу в своїй діяльності а не тільки демократичні чи соціалістичні круги її. В моїх плянах лежить якнайменше мати ворогів нашої державности, як відповідає моїм поглядам, і уникати суворих методів реалізації прав державної влади там, де можна уникнути їх попередньою педагогічною працею. Виходячи з таких мотивів, я вважав би потрібним мобілізацію наших зусиль для підпорядкування державним впливам і інтересам тої єврейської групи, про яку згадувалось вище. Якими шляхами і засобами треба користуватися для досягнення цього завдання вияснити це — Ваша річ і обов'язок. Я ставлю Вам тут лише завдання, котре вважаю черговим, невідкладним і до певної міри "ударним". Ясна річ, що незалежно від тих можливостей, якими розпорядитись може в цій справі Ваше Міністерство, повинні використати для цього також і наш посольський апарат за кордоном, який повинен виконати певні Ваші доручення дотичні практичної сторони справи. І тут я

підхожу до третьої справи, тісно зв'язаної з висловленими раніш міркуваннями порушеної справи. Отже, ставлю перед Вами на розмірковування організацію єврейської еміграції, територіально зв'язаної з Україною своїм походженням, інтересами і офіціальним громадянством. Ці з'їзди, з мого погляду, слід скликати кожен зокрема в даній державі. Міністерство повинно готувати програми їх, відповідні доклади і проекти резолюцій, маючи на увазі фіксування єврейською еміграцією своєї приналежності до УНР і творчої участі в державному будівництві та співділенню з українською нацією. Попередній плян праці, дотичний даної справи, Ви повинні детально опрацювати, висловивши Уряду і мені Ваші міркування, щодо тих можливостей, які може Держава наша покладати на пробу скликання таких заходів і конференцій.

Порушені мною цим листом справи вважаю черговими в нашій урядовій праці і невідкладними, а тому прошу Пана Міністра вжити всіх засобів переведення їх в життя.

Петлюра.

8/1 — 1922 року.

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3890. — Оп. 1. — Спр. 8. — Арк. 1, 2.

Інформаційне повідомлення міністра єврейських справ УНР П. Красного до С. Петлюри щодо продовження праці над темою українсько-єврейських взаємовідносин
17 січня 1922 року

У.Н.Р. Міністр

Єврейських Справ

17 січня 1922 р.

Ч. 18

ДО ПАНА
ГОЛОВИ ДИРЕКТОРІЇ У.Н.Р.

(копія п. Голові Ради Народніх Міністрів).

Вельмишановний пане Голово!

В зв'язку з піднятими Вами, ПАНЕ ГОЛОВО, питан-

нями, маю за честь подати слідуючі інформації та міркування:

1. За останній час п. Драхлер встиг вже закінчити другу частину свого літературного твору, про котрий я вже писав, в справі українсько-єврейських відносин, довівши його до останніх часів Центральної Ради. Залишається ще третя частина, котру він намітив довести до самого останнього часу, включаючи вже і наш сучасний еміграційний період. Таким чином, труд цей в цілому має охопити такої надзвичайної ваги полосу, як останні вісім років, і по якості своєї та по глибокості аналізу з'являється дуже серйозним та безумовно буде користним в напрямку всебічного освітлення правильного розуміння широкими верствами суспільства справи українсько-єврейських відносин та необхідности спільного шляху для обидвох цих народів.

2. Одночасово зараз працює над літературним твором в справі українсько-єврейських відносин п. І. Богорад, котрий повідомляє, що він вже написав більшу частину своєї праці, котра з свою чергу також присвячена всебічному аналізу українсько-єврейської дійсности в напрямку необхідности спільної боротьби цих двох націй за свою майбутню кращу долю.

Остається тільки побажати, щоби обставини склалися сприяюче в напрямку можливо скоршого появи в світ цих двох творів, які вкупі з літературними творами п.п. С. Гольдельмана, Г. Гуменера та А. Марголіна повинні безумовно роздивлятися як серйозний позитивний етап по шляху українсько-єврейського тісного співділення та співжиття.

3. В справі докладу п. Посла Шульгіна про конференцію, що відбулася з єврейськими діячами в Парижу, необхідно підкреслити, що сам п. Шульгін зазначає, що з чотирьох присутніх єврейських діячів три поставилися цілком позитивно до справи українсько-єврейського співробітництва.

Ваші, ПАНЕ ГОЛОВО, думки про бажаність відповідного впливу в цій справі з'являються цілком правильними

і все, що при сучасних обставинах можливо, робиться і буде й надалі робитися в цьому напрямкові в цілях уможливлення найбільш сприяючої атмосфери для успішної боротьби за нашу державність.

4. Особливо важним з'являється Ваше, ПАНЕ ГОЛОВО, розпорядження, з котрим Ви 21/XII м. р. звернулись до її. Військового Міністра про зібрання та систематизування матеріалів в справі боротьби з погромними подіями. Було-би дуже необхідно зібрати як можливо більш докладно всіх даних про заходи попередження та недопущення погромних з'явищ під час останніх подій на Україні. Особливо бажано, щоби всі ці матерьяли були своєчасно надіслані до Міністерства Єврейських Справ, котре вже знайде відповідні шляхи для належного використання їх.

5. Повідомлення Ваше, ПАНЕ ГОЛОВО, в справі становища євреїв-старшин в армії У.Н.Р. було в доцільний спосіб ужитковано з метою інформування про це відповідних кругів.

6. В справі створення відповідної атмосфери для нашої державности серед єврейських фінансово-промислових кол певні заходи як Міністерством, так і созвучними з ним єврейськими чинниками, що ведуть належну працю в напрямку українсько-єврейського співділення, вживались весь час. Треба констатувати, незалежно від того чи иньшого поступовання окремих індивідумів з цих кругів, що взагалі відповідна сприяюча атмосфера для нашої державности в зв'язку з викристалізованим стремлінням її пійти по шляху здорового економічного розвитку серед згаданих кол безумовно мається. Належне зужиткування цієї атмосфери буде, звичайно, залежати, головним чином, від відповідних чинників нашої державности, що, в першу чергу, прикликані вести фінансову та господарчу політику Республіки.

Висловлені Вами, ПАНЕ ГОЛОВО, міркування в цій

справі будуть Міністерством в міру можливості зужитковані в напрямку відповідної акції в цьому відношенню.

Підняте в програмовому листі від 12/І ц. р. в справі пляну діяльності Уряду Вами, ПАНЕ ГОЛОВО, питання, що торкається діяльності Мін[істерства] Євр[ейських] Справ, зокрема, в напрямкові єврейської еміграції повинно, звичайно, бути в відповідний спосіб в міру можливості належно зужитковано.

Взагалі була би, можливо, бажана навіть більш широка належно скоордінована та цілком пляново розроблена спільна акція з боку, наприклад, Прем'єр-Міністра. п. Міністра Закордонних Справ та Міністра Єврейських Справ, оскільки, звичайно, обставини, в яких перебуває наш Державний Центр, дадуть можливість перевести таку акцію в життя.

Наприкінці рахую необхідним зазначити, ПАНЕ ГОЛОВО, що при склавшихся обставинах з'являється надзвичайно затрудненим переведення тих чи інших намічених кроків в бажаному розмірі в життя. Особливо перешкоджає в цьому відношенню те надзвичайно тяжке матерьяльне становище, в якому знаходиться зараз наш Державний Центр. Це відбивається тяжко на праці кожного з Міністерств і, розуміється, і на Міністерстві Єврейських Справ, котре зараз має для праці, крім Міністра, всього лише трьох співробітників.

Між тим, крім всього иньшого, необхідно, зокрема, звертати особливу увагу на можливо більш активне продовження діяльності "ТДПРЕС", котрий, треба констатувати, проклав собі за більш-менш короткий час досить широкі шляхи для його діяльності.

З правдивою пошаною
Міністр Єврейських Справ

П. Красний

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 146. — Арк. 1, 2.

Лист С. Петлюри до міністра єврейських справ УНР
П. Красного з проханням представити матеріали про
білогвардійські погроми в Україні

6 березня 1922 року

П. Міністру Єврейських Справ

Кілька місяців тому я видав наказ про збирання матеріалів в справі поведження Денікінської та Врангельовської армії на Україні. Тепер цей матеріал представлений мені на розгляд. Він уявляє собою опросні відповіді наших козаків та старшин, що були мобілізовані добровольцями і бачили на власні очі різні насильства — погроми-грабежі тощо Добровольчеської шатії. Я маю на увазі видати ці документи окремою книжкою у виданню нашого Генерального Штаба. Коли б у вас були якісь документи, що стосуються даної теми, то їх можна було б використати для поставленої вище мети і тоді збірник вийшов би повнішим. Отже, прошу вяснити чи в архіві Міністерства маються такі документи і в позитивному разі прислати в копії найбільш характерні з них.

Петлюра.

6/3 -1922 р.

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3890. — Оп. 1. — Спр. 8. — Арк. 5.

Привітання С. Петлюри міністру єврейських справ УНР
П. Красному з нагоди прийняття англійським урядом
мандату над Палестиною, що відкривало шлях до відновлення держави Ізраїль

30 липня 1922 року

Міністру Еврейських Справ

П. Красному.

п. Міністре,

В зв'язку з прийняттям мандату над Палестиною Англій-

ським Урядом вважаю за свій обов'язок переслати Вам як представнику єврейського населення України в Уряді Української Народньої Республіки мій привіт з приводу так важливого історичного акту.

Може ще цей акт і не є закінченням змагань єврейського народу до утворення власної державности, але безумовно творить важливий політичний, а головне реальний етап в їх здійсненні. Я гадаю, що з великою радістю привітало б цей факт єврейське населення України разом з Урядом нашої республіки, який ніколи не стояв на перешкоді здійсненню мрій і стремлень його в справі державного закінчення національних змагань утворив навіть спеціальну посаду Єврейського Міністра для оборони в лоні Української Державности.

Вікова територіяльна розпорошеність єврейського народу однині має свій власний територіяльний осередок, свою територіяльну базу, в якій безборонно може організуючими зусиллями згуртуватись та державно [це]ментуватись.

Гадаю я, що це відповідає і найглибшим бажанням тої часті єврейського народу, який живе на Україні і представника якої ми маємо в Вашій особі серед нашого Уряду.

Мандат над Палестиною, прийнятий Англійський Урядом, як Ви вже знаєте, прийняла і Рада Ліги Народів. Це ще більшу поважність надає цьому міжнародньому акту.

З правдивою повагою

Петлюра.

30/7. 1922 р. Б.

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 3890. — Оп. 1. — Спр. 8. — Арк. 2.

Лист міністра єврейських справ УНР П. Красного до С. Петлюри з подякою за привітання в зв'язку з приводу ухвали Ліги Націй про відродження єврейського національного життя в Палестині

1 серпня 1922 року

У.Н.Р.

Міністр
Єврейських Справ

1 серпня 1922 р.

До Пана Голови Директорії У.Н.Р.

Високоповажний Пане Голово!

Від імені єврейського населення України і мого прошу ласкаво прийняти сердечну подяку за Ваше щире привітання з приводу ухвали Ради Ліги Націй від 24-го липня біжучого року, котрою вона одногосне визнала право Єврейського Народу на поновне створення національного осередку його в Палестині.

Цей акт міжнародньої справедливості з'являється фактом великої ваги не тільки лише для Єврейського Народу, но для всіх Народів, що прямують до свого національного визволення, бо є поважним оповісником того, що природні змагання їх знаходять собі все більш і більш сприяючий ґрунт на міжнародній арені.

При цій нагоді рахую за свій прийнятний обов'язок висловити Вам, ПАНЕ ГОЛОВО, як також і Уряду У.Н.Р., і в Вашій особі всьому Українському Народові найліпші побажання Українському визвольному рухові, котрий в один і той же незабутній день — 9-го січня 1918 року поклав міцні підвалини вільного співжиття в лоні Самостійної Української Народньої Республіки шляхом національно-персональної автономії Української Нації зо всіма иньшими Націями, що заселяють широкі простори України, і справедливі змагання якого руху не можуть не знайти собі повного співчуття і твердої віри в їх цілковите здійснення серед Народів Світу,

особливо середь прямуючих до свого національного відродження Народів взагалі, а Єврейського, зокрема.

З правдивою пошаною Міністр Єврейських Справ
П. Красний

Оригінал. Рукопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 146. —
Арк. 10.

СКАНУВАННЯ
ANDRIYDM

Володимир Сергійчук. Симон Петлюра і єврейство. Вид. 2-е,
доповнене. — К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. — 152 с.

Технічний редактор Надія Логунова.

Комп'ютерна верстка Миколи Сергійчука.

Підписано до друку 29.04.2006. Формат 84x108/32 Гарнітура Академія.
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 13,33. Обл. вид. арк. 7,94. Наклад 3000.
Зам. №6-816.

Оригінал-макет виготовлено в Центрі українознавства Київського
національного університету імені Тараса Шевченка:
01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60.
Віддруковано в ЗАТ "Віпол", ДК № 15.
м. Київ, вул. Волинська, 60.

**Центр українознавства Київського національного
університету імені Тараса Шевченка**
01033 Київ, Володимирська, 60,
Контактні телефони: 239-31-84; 239-34-96; 239-34-
10.
Адреса в Інтернеті: E-mail: uaznavstvo@univ.kiev.ua.
<http://uaznavstvo.univ.kiev.ua>.

Центр українознавства розпочав роботу як самостійний науковий підрозділ у системі наукової-дослідної частини університету з 30 серпня 2000 р.; його керівником є доктор історичних наук, професор Володимир Сергійчук.

Науковий потенціал Центру складають фахівці різних спеціальностей, які займаються комплексними дослідженнями в галузі українознавства.

Основна наукова тема на 2006—2010 роки: "Дослідження соціо-культурних перетворень в історичному досвіді та сьогоденні української спільноти".

У Центрі працюють наукові групи за такими напрямками:

- філософсько-світоглядний аналіз культурно-свідомісних чинників становлення українського соціуму;
- теоретико-методологічні засади дослідження проблем генези етно-та культурозбереження;
- етнонаціональні та соціо-культурні трансформації в історичному досвіді та сьогоденні українського народу;
- здобутки української спільноти в контексті світового культурно-наукового простору.

Започатковано ряд видань: науково-популярний календар-щорічник "Українознавство", вісник "Українознавство" Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Планується заснувати щоквартальне видання "Українознавчі студії". Упродовж 2000—2005 рр. як результат наукових пошукувань науковців побачили світ такі видання: Україно-

знавство-2001; Українознавство-2002; Українознавство-2003; Українознавство-2004; Українознавство-2005; Українознавство-2006; Україна і Схід: панорама культурно-спільнотних взаємин. — К.: 2001; Симон Петлюра. Невідомі листи з Парижа як політичний заповіт борцям за самостійну Україну. — К., 2001. — 92 с.; Освіта в українському зарубіжжі. Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції. — К., 2001. — 240 с.; Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали. — К., 2001. — 200 с.; В. Сергійчук. Український Крим. — К., 2001. — 304 с.; Михайло Грушевський — науковець і політик у контексті сучасності. — К., 2002. — 399 с.; Всеволод Петрів. Військово-історичні праці. Спомини. — К., 2002. — 640 с.; В. Сергійчук. Неусвідомлення України. Ставлення світу до української державності: погляд у 1917—1921 роки з аналізом сьогодення. — Львів, 2002. — 704 с.; Українська Центральна Рада: поступ націєтворення та державобудівництва. — К., 2002. — 360 с.; В. Сергійчук. Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. — К., 2003. — 140 с.; В. Сергійчук. Як нас морили голодом. — Вид. 2-е, доповн. — К., 2003. — 252 с.; Патріарх Йосиф Сліпий як визначний український ієрарх, науковець та патріот. Матеріали міжнародної наукової конференції. — К., 2003. — 176 с.; Три голодомори в Україні в ХХ столітті: погляд із сьогодення. Матеріали міжнародної наукової конференції. — К., 2003. — 312 с.; Україна: земля і люди. Збірник, присвячений 125-річчю від дня народження академіка Степана Рудницького. — К., 2003. — 248 с.; А. Зінченко. Три ієрархи Української церкви. — К., 2003. — 156 с.; Душею завжди з Україною. Пропам'ятний збірник на пошану українського правника та політолога Володимира-Юрія Даниліва. — Київ—Торонто, 2003. — 552 с.; В. Сергійчук.

Поляки на Волині у роки Другої світової війни. Документи з українських архівів і польські публікації. — К., 2003. — 576 с.; Т. Олесюк. Соборна Україна — К., 2004. — 640 с.; С. Русова. Щоденник. Спомини. — К., 2004. — 540 с.; Героїка трагедії Крут. — К., 2004. — 342 с.; Всеволод Петрів. Військово-історичні праці. Листи. — К., 2004. — 626 с.; Україна і світ. Етнічні, науково-інтелектуальні та освітні виміри. — К., — 2004. — 352 с.; Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939—1944 рр.). — К., 2005. — 480 с.; В. Сергійчук. Український здвиг: Закарпаття. 1939—1947.; Волинь. 1939—1955; Прикарпаття. 1939—1955; Поділля. 1939—1955; Наддніпрянина. 1941—1955. — К.: 2004—2005. — 840 с.; В ім'я майбутнього нації. Документи і матеріали про організацію допомоги українською діаспорою студентам-емігрантам у 1920—2000 роках. — К., 2005. — 920 с.; Творча спадщина Симона Петлюри в контексті сучасного державотворення. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження Голови Директорії та Головного Отамана військ Української Народної Республіки Симона Петлюри. Київ, 20 травня 2004 року. — К., 2005. — 240 с.; Державник, мислитель, богослов. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 60-річчю від дня смерті Митрополита Андрея Шептицького. 2 листопада 2004 року. — К., 2005. — 216 с.; Українська перспектива: свідомісні та соціокультурні виміри. — Київ., 2005. — 396 с.